

ÉDES FIAM

KELLER *(a levélre néz, a kezében)* Hát ha nem mondaná, akkor ez mi? Persze hogy az én fiam volt. De azt hiszem, az ő szemében a többi is mind az én édes fiam volt. És azt hiszem, azok is voltak. Édes fiam, Igen, azt hiszem. Rögtön jövők. *(Bemegy a házba)*

KATE *(Chrishez határozottan)* Nem fogod bevinni!
CHRIS De beviszem.

KATE Rajtad áll: ha azt mondod, hogy maradjon, akkor itt marad. Eredj, mondd neki.

CHRIS Most már senki sem tarthatja vissza.

KATE Te még igen. Hát meddig élhet a börtönben? Meg akarod ölni?

CHRIS *(a levélre)* Azt hittem, olvastad ezt.

KATE *(leszámolt Larryvel)* A háborúnak vége! Nem hallod? Az egésznek vége!

CHRIS Hát mid volt neked Larry? Egy kavics, amely a vízbe hullott? Nem elég, hogy csak gyászoljuk. Larry nem azért lett öngyilkos, hogy gyászoljátok!

KATE Tehetünk mást?

CHRIS Megváltoztathatok! Beláthatjátok egyszer s mindenkorra, hogy egy egész világegyetem van körülöttemek, és ti felelősek vagytok érte. Ne tagadd meg a fiadat, aki ezért az eszméért halt meg. *(A házból lövés hallatszik. Egy pillanatra dermedten állnak. Chris a veranda felé indul, de a lépcsőnél Ambroz fordul)* Keresd meg Jimet!

Bemegy a házba. Ann kifut a kapun. Kate riadtan áll egyedül

KATE *(halkan, szinte nyöggve)* Joe... Joe... Joe...

Chris visszajön, le az anyja karjaiba

CHRIS *(szóval kezébe)* Anyám, nem így akartam...

KATE Nem, drágám. Nem tehetsz róla. Felejtsd el. Élj. *(Chris megmozdul, mintha felelni akarna)* Sss! *(Gyöngéden lefejtí karjait, és a veranda felé indul)* Ssst!... *(Amint a veranda lépcsőjére teszi a lábát, kitör belőle a szokogáv)*

FÜGGÖNY

AZ ÜGYNÖK HALÁLA

(DEATH OF A SALESMAN)

FORDÍTOTTA

UNGVÁRI TAMÁS

HEMÉLYEK

WILLY LOMAN

ERDA

BIFF

HAPPY

BERNARD

A NŐ

CHARLEY

BEN BÁCSI

HOWARD WAGNER

JENNY

STANLEY

MISS FORSYTHE

LETTA

A emlékmény Willy Loman bázárban és kerijében játszódók, valamint külső helyszíneken, melyeket Willy New Yorkban és Bostonban felkezes

I. FELVONÁS

Furulyaszó hallatszik, és és lágy furulyaszó, erőt, megöt, tágas égboltot idé. Szétröplik a függöny.

Az úgnök bázát látjuk. Mögötte torzysuló szögletes árnyak, melyek minden oldalról körülfogják a házát. Az ég kékje csak épp a ház és az előszőn körüli látszik; a környezet mélyen sötét narancsszínbe játszik át. Abony plerisódnak a reflektorok, a törékeny kicsi házra boltozatként nebezéző bázok, bérkaszárnymák römbit látjuk. A szín fölött az álom levegője leng, a napságból kibomló álomé. Csak körépiált a konyha tetszik valóságosnak: benne konyhaasztal, három szék és egy hűtőszekrény. Más berendezési tárgyat nem látni. A konyhában hátul elfüggönyözött bejárát, amely a nap-nyaliba vezet; a konyha jobb oldalán, így fél méterrel magasítva emelkedik a hálszoba, melyet csak egyetlen szék és egy naságy jelez. Az ágy fölötti polcon állítkaik verseny győzelmi kupája. A hálszobából közvetlenül nyílik ablak a bérkaszárnymára.

A konyha mögött két és fél méternyi magasságban a fiúké hálszobája, melyet most még alig látni. A bomályból csak két egy rajzolóátik elő, és a szoba hátsó falánál a padlásablak. (A fiúké hálszobája a szűn nem látható szophali szoba fölött van.) Baloldalt, ebből a hálszobából, egy lépeső kanyarodik föl.

A díszlet, legalábbis bizonyos része átvilágítható. A ház teteje egydimenziós, alatta és fölötté a bérkaszárnymák láthatók. A ház előtt előszőnpad, mely már a zenekar fölé ível. Ez az eltér a darab során kertként éppígy szerepel, mint Willy álmainak színtereként, a városban játszóóó jeleneteket is itt láthatjuk. Amikor a celekmény a jelent ábrázolja, a színész tekintete vesszi a képzelt falakat – a házba mindig a bal oldali ajtón lép be. De a múltban játszóóó jelenetekenél ezek a falak leomlanak, és a szereplők a falon át járkalnak az előtérbe.

Jobboldalt Willy Loman, az úgnök lép be, két nagy bőröndöt cipel, tele áru-mintával. Hallani a fuolát – ő is ballja, de nem vesz róla tudomást. Hatvan-ötves elmúlt, szolidan öltözködik. Kimerültségét már akékor észreemni, amikor a ház kapujához közelít. Kinyitja az ajtót, belép a konyhába, és sóbágtva teszi le a terbét, szibbadt tenyerét dörszöli. Félhangosan sóbágtozik – mondhatja azt is, hogy „A csuda vinné el!”. Becsukja az ajtót, átvisszi a nappaliba

a csomagját, tebát belép a konyha és a nappali közötti elfüggyőzött ajtóban, Jobboldalt Linda, a felesége, fölriad. Fölkel, köntöst vesz, figyel. Jólelkű asszony, vasakarattal nyomta el magában a kifogásait Willy viselkedése ellen – nemcsak szereti, csodálja is a férjét, akinek szerényes természetét, vérmérsékletét, álomlátásait és apró kegyetlenségeit Linda számára még előbbin világiójának meg férje zaklatott lelkeinek végyait. Osztozik ezekben a sóvár kívánságokban, de ezt nincs ereje hangoztatni és céltörőn követni.

LINDA (Willy lépteit hallja a hálószobából, s némi aggodalommal a hangjában) Willy!

WILLY Én vagyok az. Hazajöttem.

LINDA Mária? Mi történt? (Rövid szünet) Csak nincs valami baj, Willy?

WILLY Semmi, semmi.

LINDA Az istenért, megint összetörted a kocsit?

WILLY (indulatosan) Süket vagy? Mondtam már, hogy nem történt semmi.

LINDA Rosszul vagy?

WILLY Halálosan fáradt vagyok. (A fuvolászó elhal. Willy leül az ágyra Linda mellé, kissé merően) Nem tudtam tovább menni, Linda. Egyszerűen képtelen voltam.

LINDA (negyon kéhesen, aggódva) Merre jártál egész nap? Rettenetesen kimerültnek látszol.

WILLY Alig jutottam túl Yonkersen. Megálltam egy kávéra. Talán a kávétól...

LINDA Mi történt?

WILLY (kés szünet után) Egyszerre csak nem bírtam a kocsival. Ideoda cernázott, érted, az árok felé.

LINDA (segítőképpen) Ó, biztos a kormány romlott el megint. Ez az Angelo nem ért a Studebakerhez.

WILLY Nem, nem, bennem volt a hiba. Hirtelen észreveszem: százzal hajtok, és egész egyszerűen elfelejtettem, hogy mit is csináltam az elmúlt öt percben. Úgy látszik... azt hiszem... nem tudok odafigyelni.

LINDA Talán a szemüveged rossz. Már régen nem íráttál új szemüveget.

WILLY Nem, a szememmel nincs baj. Hazafelé húsz kilométerrel döcögtem. Majdnem négy órába tellett, Yonkerstől.

LINDA (lemondóan) Pihenned kellene, Willy, ez így nem megy tovább. Willy Nemrég jöttem haza Floridából.

LINDA De az idegid, Willy, nem pihentek. Az idegekkel nem lehet úrfálni, drágám, s te zaklatott idegállapotodban...

WILLY Holnap reggel újra nekivágok az útnak. Reggelre biztosan jobban leszek. (Linda lesegíti a cipőjét) Ez a nyomorult betét tönkretesz.

LINDA Aszpirint vegyél be. Hozzak? Attól megnyugszol.

WILLY (tűnőve) Nagyszerűen vezettem a kocsit, érted, és pompásan éreztem magam. Egészen belefelelekzem a tájba, gondold meg, pyonyörködtem a vidékben, pedig töviről hegyre ismerem, hétről hétre arra járok. Egyszerre minden megszépült; dús lombú fák a limogató napsütésben. Lehajtottam a szélvédőt, és szinte megfürödtem az áramló levegőben. S akkor hirtelen lefutottam az útról! Tökéletesen elfelejtettem – de komolyan! –, hogy a volánnal ülök. Még szeretnse, hogy nem a felező vonal felé futottam ki; halálra gázoltam volna valakit. Aztán újra nekiindultam... és öt perc múlva megint csak álmodom, s majdnem... (Két újját a szemére nyomja) Zúg a fejem, s néha olyan furcsa gondolatok járnak az eszemben... Linda Willy, drágám, beszélj velük újra. Miért ne dolgozhatnál New Yorkban?

WILLY New Yorkban nem sok hasznomat veszik. Hanem New Englandben! Ott aztán nincs piac nélkül!

LINDA Hatvanéves múltál. Nem kívánhatják, hogy hétszámra utazgass.

WILLY Táviratoznom kell Portlandbe. Brown és Morrisonnál holnap üzre várnak a mintákkal. A teremtsít, mit hoznék én onnan haza! (A leabátját kezdi felvenni)

LINDA (elbeszji tőle a leabátot) Holnap inkább a céghez állíts be. Miért ne mondhatnád meg nyíltan Howardnak, hogy neked New Yorkban kell dolgoznod? Nagyon is alkalmazkodó vagy, drágám.

WILLY Élne csak az öreg Wagner! Réges-régen én lennék az úr New Yorkban! Micsoda ember volt, istenem, értette a szakmát! Nem is becsülte semmire ezt a fiút, ezt a Howardot. Amikor először száll-

tam ki Északra, a Wagner cégnél még azt se tudták, merre van New England.

LINDA Ezt Howardnak kellene elmondanod.

WILLY *(felhátorolva)* Ne félj, majd holnap odamondogatok neki! Sajt van itthon?

LINDA Kenek egy szendvicset.

WILLY Nem, feküdj csak le. Iszom egy kis tejet. Mindjárt jövők. A fiúk?

LINDA Már alszanak. Happy és Biff ma estére közös randevút szereztek.

WILLY *(éredeklődve)* Igazán?

LINDA Jó volt nézni őket: együtt borotválkoztak, szép sorban, a fürdőszobatükör előtt. És együtt is mentek el... Nem érzed? Kölnitől szagos a ház.

WILLY Gondold csak meg. Egy élet munkája, amíg kifizeted a házat. S amikor végre a tiéd, nincs, aki lakjon benne.

LINDA Régi dolog, drágám, hogy az élet rossz befektetés.

WILLY Azért akadnak néhányan, akik viszik valamire. Biff nem morgott, miután elmentem?

LINDA Még le se szállt a vonatról, te már nekitámadtál. Miért vagy olyan türelmetlen vele?

WILLY Hol a pokolban voltam én türelmetlen? Csak megkérdeztem, mennyi pénzt hozott össze. Ez csak nem sértés?

LINDA Drágám, hogyan is hozhatott volna pénzt?

WILLY *(nyugtalanul, aggodva)* Olyan rejtélyes lett ez a fiú. Örökké rosszkedvű. Nem mesélt valamit a dolgairól, miután elmentem?

LINDA Nagyon levert volt, Willy. Imád téged, ezt jól tudod. Egyszer majd csak magára talál, s akkor könnyebb lesz mindkettőtöknek – nem fogtok veszekedni többé.

WILLY Magára talál! Egy farmon! Hát élet az? Cselédsorban? Amíg fiatal volt, gondoltam, hadd nézzen körül a világban, nem árt, ha mindenféle munkába belekóstol. De ennek már tíz éve, s még heti harmincöt dollárt se keresett soha.

LINDA Egyszer csak magára talál.

WILLY Szégyen, ha valaki harmincöt éves korában is csak keresi magát.

LINDA Pszt.

WILLY A kutya teremtesít, az a baja, hogy lusta.

LINDA Willy, kénelek.

WILLY A világ lustája ez a Biff!

LINDA Fel ne verd a fiúkat! Egyél valamit. No, menj már.

WILLY Vajon miért jött haza? Kíváncsi vagyok, ugyan mi szél hozta haza?

LINDA Nem tudom. Talán a magány. Nagyon elhagyott lehetett. Willy Biff Loman nagyon elhagyott. A világ legnagyobb országában egy ép, erős, egészséges férfi elhagyotttnak érzi magát! S még hozzá milyen nagyszerű munkacról! Mert ezt meg kell hagyni, Biff igazán nem lusta.

LINDA Sose volt az.

WILLY *(szüpa részéttel, de határozottan)* No, majd én beszélek a fejével holnap reggel. Beszerzem valahová ügynöknek. Ott végre megmutathatja, mit tud. Emlékszel, hogy körülrajongták az iskolában? A mosolyától felragyogott a többiek arca is. S ha végigment az utcán... *(Elmerül az emlékeiben)*

LINDA *(megpróbálja visszabozni az álomvilágból)* Willy drágám, ma meglát más sajtot vettem. Amerikai krémsajtot.

WILLY Miért amerikai, amikor én a svájcit szeretem?

LINDA Gondoltam, egy kis változatosság... .

WILLY Nem szeretem a változatosságot! A svájci sajtot megszoktam. Itt már mindenki az én bosszantásomra szövetkezett!

LINDA *(alig tudja elfojtani a nevetését)* Meglepetésnek szántam.

WILLY Az isten szerelmére, miért nem nyitod ki az ablakot, drágám?

LINDA *(határozatlan türelemmel)* Minden ablak nyitva van.

WILLY Jól bepréselek ide minket. Körös-körül ez az irdatlan kö-főncg!

LINDA A szomszéd telket is meg kellett volna vennünk.

WILLY S még az utca is: zsúfolásig kocikkal. Egy szusszantásnyi fűres levegő nincs a környéken. Az udvaron már a fű se nő ki, nem-hogy zöldsg teremjen! Be kellene tiltani a bérházakat. Emlékszel még arra a gyönyörű két szilfára odalent? Amikor Biff-fel hintát függesztettünk rájuk?

LINDA Mintha nem is a város közepén éltünk volna!

WILLY Börtönbe kellene csukatni a háztulajdonost, amiért kivágattuk őket. Letarolták az egész környéket. *(Emlékeibe merül)* Egyre többet gondolok a régi szép időkre, Linda. Ilyenkor már virágozott az orgona meg az akác, nyíltott a pünkösdi rózsza meg a nárcisz. Micsoda illat volt ebben a szobában!

LINDA Persze valahol az embereknek is lakniuk kell.

WILLY Manapság egyre több az ember.

LINDA Miért lennének ma többen, mint...

WILLY Manapság egyre többen lesznek. Ettől megy tönkre az ország. Szaporodnak, mint a nyulak. Órjítják a verseny. Micsoda bűz árad abból a bérházból, meg a szemköztiből is... szagolhadjuk napestig. Milyen az a krémsajt?

Willy utolsó mondatánál Biff és Happy felül az ágyban. Hallgatóznak

LINDA Kóstold meg végre. És ne igazod magad.

WILLY *(Lindához fordul, bútnudattal)* Ne aggódj miattam, szívem. Főlöseges.

BIFF Veszekednek?

HAPPY Csitt! Hallgass.

LINDA Te mindenkinél többet bírsz – nem kell érted aggódnom, Willy.

WILLY Mert van kire támaszkodnom, Linda. Terád.

LINDA Azért egy kis kikapcsolódás neked se ártana. Néha a bolhat is elefántnak nézed.

WILLY Jó, jó nem huzakodom többé Biff-fel. Ha visszakiváncokiz Texasba – hadd menjen.

LINDA Egyesesbe jön előbb-utóbb.

WILLY Egészen biztos. Vannak, akik csak későn kezdik kiharcolni az életüket – lásd Edison, vagy például Goodrich, a gumikirály, aki a tetejébe süket is volt. *(Elindul az ajtó felé)* A fejemet teszem rá, hogy egyszer még sikerül valami a fiúnak.

LINDA Vasárnap, ha szép idő lesz, kikocsizunk. Lehajtjuk a szélvédőt, nagy uzsonnázást csapunk...

WILLY Ezekon az új kocsiokon már nem lehet lehajtani a szélvédőt.

LINDA De hiszen épp most mesélted...

WILLY Én? Nem, nem hajtottam le... *(Elhallgat)* Milyen furcsa! Milyen különös... *(Rémülten és meglepetten harapja el a szót, hogy a fiúval újra megszólal a távolból)*

LINDA Miről beszélsz, drágám?

WILLY Nem is értem!

LINDA Mit, kedvesem?

WILLY Én a Chevvyról beszéltem *(Rövid szünet)* Ezerkilencszázhuszonnyolcól... amikor a piros Chevvyval jártam. *(Elharapja a szót)* Milyen furcsa! Esküdni mertem volna rá, hogy én ma is abban a Chevvroletben ültem.

LINDA Ez előfordul. Valami biztos eszedbe juttatta.

WILLY Furcsa, furcsa. Cc! Emlékszel még arra az időrc? Biff úgy kiínyesítette a kocsi, hogy az autókerekedő el se akarta hinni: ötven ezer kilométer van benne! *(A fejét csoválja)* Héj! *(Lindához)* Aludj csak, tőgtön jövök! *(Kimegy a hálószobából)*

HAPPY *(Biffhez)* Jézusom, az öreg már megint összetörte a kocsi. LINDA *(Willy után kiált)* Vigyázz a lépcsőn, drágám! A sajt a középső polcon van!

Linda megfordul, az ágyhoz lép, felemeli az ura kabátját, s ő is kimegy a hálószobából.

A fiúk szobája kivilágosodik. Willy, akit nem látunk, dühnyög magában: „Ötven ezer kilométer”, s ezen nevet is. Biff felkel az ágyából, néhány lépést tesz lefelé, majd ballátózza megáll. Két évvel idősebb, mint az öccse: jó öbösű fiú, de most megviseltnak látszik, s nem is olyan magabiztos, mint Happy. Kezeibbet ért el nála, az álmai visszont erősebbek, bár nebezébbben megvalósíthatók.

Happy magas, pompás alakú fiú. A szexualitás szinte látható szén rajta, hogy határozott illat, melyet az asszonyok mindig felfedeznek. Ő is magányosan él, akárcsak a bátyja, de más okból. Sohasem ismert be semmiféle szereget: ezért belül sokkal zavartabb, ha kijelöl boldogabbnak látszik is

HAPPY *(kiszáll az ágyból)* Ha ez így megy tovább, előbb-utóbb bevonják a jogosítványát. Komolyan nyugtalanodom miatta. BIFF Rosszul lát már.

HAPPY Nem, én utaztam vele. Remekül lát. Remekül lát. Csak nem tud odafigyelni.

Múlt héten a városban jártunk. Zöld lámpánál megállt, és a vörösnel indított. (*Nemet*)

BIFF Lehet, hogy színyvak.

HAPPY Apa? Súlyomszeme van, a szakmában a legjobban ért a színekhez. Köztudomású.

BIFF (*leül az ágya szélére*) Visszafekszem, alszom.

HAPPY Nem haragszol már az öregre, ugye Biff?

BIFF Volt valami igaz is abban, amit mondott.

WILLY (*alattuk az éhállásban*) Úgy bizony, uram, ötvenezer kilométer... épp ötvenezer...

BIFF Rágyújtottál?

HAPPY (*odanyújt egy doboz cigarettát*) Akarsz te is?

BIFF (*elbeszti*) Ha a füstjét megérezem, már nem tudok elaludni.

WILLY Ahogy kifényesítette, mintha vadonatúj lenne.

HAPPY (*mély érzéssel*) Fura érzés, Biff. Újra együtt alszunk, a jó öreg

ágyainkban. (*Gyengéden megsimogatja az ágját*) Mennyit fecsegtünk itt!

A fél életünket elfecsegtük.

BIFF Hja, álmok meg tervezgetések.

HAPPY (*mély, fén-fias nevetéssel*) Legalább ötszáz nő szeretete volna tudni, mit mondanak róluk ebben a szobában.

Halkan összehaverolnak

BIFF Emlékszel arra a kövér Betsyre – hogy is hívták, na, a vezetéknevét már elfelejtettem –, ott laktak a Bushwick Avenue-n?

HAPPY (*fésülködik*) A farkaskutyával?

BIFF Az. Én engedtem át, emlékszel?

HAPPY Igen, nekem ő volt az első, azt hiszem legalábbis. Micsoda disznóságok folytak ott! (*Nemetek, már-már kegyetlenül*) Neked köszönhetek mindent, amit csak tudok a nőkről. S ezt sose felejttem el,

BIFF Azt viszont biztos elfelejtetted, milyen féltéken bántál velük, kivált a kislányokkal.

HAPPY Még most is, Biff.

BIFF Ugyan, menj már.

HAPPY Csak nem mutatom, annyi az egész. De ahogy én felbátorodtam, úgy nőtt benned a félszesség. Mi történt veled, Biff? Hová lett

a régi jókedv, a nagy önbizalom? (*Biff térdére csap. Biff feláll, s nyugtalanul járkal fel s alá a szobában*) Valami bánt?

BIFF Miért gúnyolódik velem folyton az öreg?

HAPPY Esze ágában sincs, csak éppen...

BIFF Ha egy szót szólok, máris gúnyos mosolyra húzza a száját. Elég csak a közelébe mennem.

HAPPY A javadat akarja, ennyi az egész. Apáról egyébként már régen akartam veled beszélni. Úgy látszik, valami bántja. Egy idő óta magában beszél.

BIFF Ma reggel én is rajtakaptam. Persze, azelőtt is motyogott. HAPPY De nem ilyen feltűnően. Nagyon nyugtalanít, ezért is küldtem Floridába. S tudod-e, kilhez beszél ilyenkor? Legtöbbször hozzád.

BIFF S miket mond neked?

HAPPY Azt nem értettem pontosan.

BIFF Biztos jól odamondogat, mi?

HAPPY Ha jól sejtem, az bántja, hogy te még sehol se telepedtél le, valahogy levegőben lógsz...

BIFF No és egy-két dolog még ezen kívül is, Happy.

HAPPY Mire célozol?

BIFF Nem fontos. Csak ne kenj mindent énrám.

HAPPY Ha legalább komolyan belefognál valamibe Texasban... mond... milyen jövő vár ott rád?

BIFF Megmondom őszintén, Hap: nem tudom, mit hoz a jövő. Még azt se tudom, hogy én mit várok tőle.

HAPPY Ugyan, Biff!

BIFF Az iskola után, hat vagy hét évig, mindig megpróbáltam felőtni. Voltam hajózási tisztviselő, ügynököltém százféle áruval – csak nyomorultul tengődtem. Forró nyári reggeleken a földalatti-telefonokra, adásvételre... Az esztendő ötven hetében szenvedjem meg azt a két hét szabadságot, mikor pedig az egyetlen vágyam az, hogy felmeztelenül sétálgassak az isten szabad ege alatt?! S mindig csak letaposni valakit, mert hát – a jövőnket építjük.

HAPPY Akkor a farmon biztos jól érzed magad. Elégedett vagy? *(Nővékvő izgalommal)* A háború előtt mentem el hazulról, s azóta vagy húsz-harminc foglalkozásba is belekaptam. Póru járтам mind-

egyikkel. De hogy miért, az csak később kezdett el derengeni. Pedig megfordultam Nebraskában, ahol mathát tereltem, Dakotában, Arizonában és most Texasban, s az hozott haza, hogy rájöttem a bajnyitására. A farmon, ahol dolgoztam, tavaszodik, tudod-e? Tizenöt új kiscsikó született – s nincs annál szebb – szebb? – gyönyörűbb látvány, mint a kanca a kiscsikójával. Hídeg van még Texasban, hídeg van, de már tavaszodik. S bárhol élek is, ha jön a tavasz, egyszerre csak összeszorul a szívem; istenem, gondolom, én semmire sem vittem. Mi a fenét csinállok én: eljárszadozom a lovakkal, heti huszonegy dollárért. Harmincegy éves múltam, a jövőmet kellene végre megalapoznom. Ezért rohantam haza. De most, hogy irthon vagyok, megint nem tudom, mihez kezdjek magammal (*Némi szünet után*) Örökké csak arra vigyáztam, hogy el ne pocsékoljam az életemet – s amint hazajövök, kiderül, hogy mást se csináltam: elpocsékoltam, de alaposan.

HAPPY Benned költő bujkál, Biff, hallod-e? Egy rajongó...

BIFF Inkább a zagyaság kavarog. Talán meg kéne nősnődnöm. Vagy betársulnom valahová. Lehet, hogy ez az én bajom. Kamasz maradtam, se feleségen, se szakmám... akár egy kamasznak. Mondd, Hap, te legalább elégedett vagy? Hiszen vitted valamite, ugye. Hát te elégedett vagy?

HAPPY A fenét.

BIFF Miért ne lennél? Elég jól keresel.

HAPPY (*energikusan kifakad*) Tethetlen vagyok; ülök és várom az igazgatóhelyettes halálát: hátha én leszek az utóda? A pasas egyébként jó barátom, nemrég pompás házat építtetett Long Islanden. Két hónapig lakta, aztán túlradott rajta, s most újat épít. Ha egyszer megkaparintott valamit, többé nem tudja élvezni. Az ő helyében velem is így lenne. De most azt se tudom, mi a fenének dolgozom. Néha csak ülök otthon a lakásomban – egy szál egyedül. S a házbérre gondolok, amit ki kell fizetnem. Milyen örülsz! Hiszen épp erre vágytam mindig – saját lakásra, kocsi, rengeteg nőre. Tessék, megvan – és megfojt a magány.

BIFF (*lelkesen*) Ide figyelj: eljőnnél velem nyugatra?

HAPPY Te meg én, mi?

BIFF Persze, s talán még egy farmot is vehetnénk. Mathát nevelnénk,

dolgoznánk a két kezünkkel. A magunkfajta jókötésű fickó nem élhet meg a szabad levegő nélkül.

HAPPY (*féltárogatva*) Loman Fivérek, mi?

BIFF (*fokeozódó lelkesedéssel*) Világos: császárok egy csapásra!

HAPPY (*rabul ejtve*) Én mindig erről álmodtam, Biff. Néha már ott tartottam, hogy nekigyürkőzöm az üzlet kellős közepén, és kibokszolom onnan azt a nyomorult igazgatóhelyetest. Azokat a nyavalyás alakokat fél kézzel is ki tudnám dobni az üzletből, lerohanni, leütni valamennyit – s ezeknek kell engedelmeskednem, kófic izomtronyoknak... Nem bírom tovább.

BIFF Szó, ami szó – ha velem jönnél, boldogabb lennék odakint.

HAPPY (*lelkesen*) Körtülöttem amúgy is mindenki olyan aljas, hogy fokról fokra engednem kell az elveimből...

BIFF Kisöcsém, ha mi egyszer kiállunk egymásért, s van mellettünk valaki, akiben megbízhatunk!...

HAPPY Biff, ha én lennék melletted...

BIFF Akkor csak egyetlen gond marad. Egyikünket se neveltek takarékosságra. Ehhez aztán én nem értek.

HAPPY Én se nagyon.

BIFF Tébát máris indulhatunk.

HAPPY Csak az a bökkenő – hogy végül is mihez kezdsz ott Texasban?

BIFF Mit? Nézd, itt a barátod. Villát épít, s nincs benne nyugta.

HAPPY Ez igaz. De ha belép az üzletbe, mindenki hasra esik előtte.

Azon a forgójajton évi ötvenkétezer dollár sétál be egy személyben, nekem pedig hiába van a kisujjamban is több ész, mint neki a fejében.

BIFF De hisz az imént már beleegyezted!

HAPPY Megmutatom én még ezeknek a nagymellényű, fontoskodó igazgatóknak! Hap Loman lépipálja őket. Egyszer majd én is úgy sétálok be az üzletbe, ahogy most ők. Azután majd elmegyek veled: együtt leszünk még, esküszöm. Az a két cica is, akiket tegnap csipeltünk fel! Remek díszpéldányok.

BIFF Igaz, igaz, esztendőnk óta a legjobb termés.

HAPPY Csak fűrtyentek, s dőlnek, amikor kell. Ha totkig vagyok az üzlettel. A baj csak az, hogy ez se több már, mint a kuglizás. Egyre mára döntögetem őket, s lassan oda se figyelek. Neked még mindig olyan nagy ügy?

BIFF Á. Szeretnék már egy komoly lányt találni – állandót, akiben van is valami.

HAPPY Nekem is az kéné.

BIFF Neked? Úgyse tartasz ki senki mellett.

HAPPY Majd meglátnád! Egy jellemes, hűséges teremtre vágyom Olyanra, mint anya. (*Szűnet*) Nagy disznóság, de azért elmondom. Az a lány, a Charlotta, akivel az este voltam, menyasszony: öt hét múlva lesz az esküvője. (*Felpróbálja az új kalapját*)

BIFF Jól kezd.

HAPPY S méghozzá a palija nálunk alemnök. Az ördög bújít belém, vagy micsoda, talán valami mániákus versenyszenvédély – lerohtam a nőt, s most már le nem megy a nyakamról. A harmadik eset, hogy belekópók valamelyik főnök levesébe. Szép kis móka, mondhatom. S a tetejébe még az esküvőjükre is elmegeyek! (*Kelletlenül, de azért nevetve*) Ez éppolyan, mint ahogy nem szabadna dugpénzt elfogadnom. Egyszer-mászor odanyomnak a gyárosok egy százast, új megrendelésért. Pedig tudod, alapjában véve tisztességes vagyok, de akárcsak a lánynál... Megvetem magam a dologért. A lányt se kívánom, mégis elfogadom – sőt, jól érzem magam ebben a helyzetben...

BIFF Gyertünk aludni.

HAPPY Ha jól sejtem, semmiben se állapotodtunk meg.

BIFF Van egy ötletem, talán meg is próbálom.

HAPPY Nos?

BIFF Emlékszel Bill Oliverre?

HAPPY Persze. Nagyon feltört. Megint nála akarsz dolgozni?

BIFF Nem. De amikor kiléptem tőle, ígért valamit. A vállamra tette a kezét, és azt mondta: „Biff, ha bármi kell, forduljjon hozzám.”

HAPPY Dereng valami. Ez biztatóan hangzik.

BIFF Felkeresem. S ha kapok tőle tízezer, vagy mondjuk hét-nyolcezer dollárt, abból egész szép farmot vehetnék.

HAPPY Fogadok, hogy segít neked. Igen nagyra tartott. Mint mindenki, aki közelebbről ismer. Ezért mondom, gyere vissza ide: megosztjuk a lakást. S annyit én is ígérhetek, hogy minden nőt meg kapsz...

BIFF Á, nem, nem. A farmon kedvemre valóbb munka akad, s ott

le lehet belőlem valaki. Azért kíváncsi lennék, vajon Oliver még most is engem gyanúsít azokkal az ellopott kosárlabdákkal?

HAPPY Ugyan, biztos elfelejtette. Csaknem tíz éve már. Túlsgáson észkecny vagy. Hiszen nem is Oliver rúgott ki.

BIFF De alighanem szándékában állt – azért mondtam fel én előbb. Tudott-e a dologról vagy sem, abban nem voltam biztos. De azelőtt, annyi szent, nagyon megbízott bennem. Én voltam az egyetlen, akire elhagyta a szertártkulcsot.

WILLY (*lentől*) Lemosod a kocsit, Biff?

HAPPY Pszt.

BIFF *Happyyra pillant, aki lefelé néz s fölül. Willy az ebédőben matyog*

HAPPY Halloed?

Happyelek. Willy elégedetten fehevet

BIFF (*nővekvő indulattal*) Nem tudja az öreg, hogy anya is meghallhatja?

WILLY Be ne piszkold a szvettredét, Biff!

BIFF *arcán fájdalom villan át*

HAPPY Hát nem szörnyű? Nem mehetsz el többé itthonról, érted. Majd találsz itt valami munkát. Nálunk kell maradnod. Én már nem tudom, mit tegyünk vele, s nagyon nyugtalanít.

WILLY Ragyogni fog ez a kocsi!

BIFF Anya is biztosan hallja!

WILLY Ez komoly, Biff? Randevúd van? Nagyszerű!

HAPPY Feküdj le most, de holnap reggel vedd elő apát, jó?

BIFF (*ódzkeadba, de behajjlik az ágyba*) Ezek itthon ketten, anyával... hah...

HAPPY (*ő is lefekszik*) Bárcsak megértenének egymást holnap.

A fiúk szobájában tombol a fény

BIFF (*magá elé az ágyban*) Ez az önző, ostoba...
HAPPY Pszt... Aludj, Biff.

A szobájukban kialszják a fényt, de mielőtt teljes sötétségbe borulna, Willy árnya habányan látszik a homályos konyhában. Kinyitotta a hűtőszekrényt, keresgél benne, s egy tejespalackot vesz elő. A bérházak se látszanak már, s az egész ház és környéke kiszöldell, virágba borul. Zene szüremlik ki, ahogy a falevelek felütnének

WILLY Azért légy óvatos a lányokkal, Biff, érted? Sohase ígérj semmit. Egyetlen szóval sem. Mert a lányok bizony minden ígéretet kézre pénznek vesznek, s te még nagyon fiatal vagy ahhoz, hogy lekösd magad.

Fény gyullad a konyhában. Willy magában beszél, becsukja a hűtőszekrény ajtaját, s a szőnyeg előterében álló konyhaszálhoz megy. Teljesen magába merült, gyengéden mosolyog

WILLY Nagyon is fiatal vagy, Biff. Előbb még tanulnod kell. Majd ha elvégezted az iskolát: tucatszám döngik körül a lányok az olyan futó, mint te vagy. (*Szélesen rámosolyog a konyhaszálra*) Ne mondd? A lányok fizetnek neked, máris? Sokra viszed még, ördögfiókám.

Willy egyre inkább – láthatóan – a konyha fala mögötti keményebb falon pontjához intézi szavait, hangja a mindennapos beszélgetés erősségére emelkedik

WILLY Ugyan, mit piszmogsz annyit azzal a kocsmossal, Happy! A keréktárcákat se felejtse el... szarvasbőrrel... Az ablakokhoz újságpapírt használj, Happy, úgy a legkönnyebben. Mutasd meg neki, Biff. Na látod, Happy! Ez már döf, jól van, Happy, belejössz, Happy! (*Szünet. Willy fejhőintással fejzi ki megelégedését. Aztán felhívja*) Biff, mihelyst egy kis időnk jut rá, első dolgunk legyen: levágjuk azt a nagy ágat. Ide nyúlik a ház fölé, s félek, nagy viharban betöri a tetőt. Van egy ötletem. Kötélet vetünk rá, felmászunk két fűrésszel, s elvágjuk, aztán a kötéllel lehúzzuk. Végeztetek már a kocsival? Akkor gyertek, egy kis meglepetés vár rátok.

BIFF (*kíntről*) Mít hoztál, api?

WILLY Semmit, majd ha készen vagytok. Hamar munkának kesetű a bérc – erre mindig emlékeztetek. (*A nagy Ják irányába néz*) Biff, odafent Albanyben gyönyörű függőágyat láttam. A legközelebbi utamon biz' isten megveszem, kifeszítjük ide a két szálfa közé. Nem utolsó dolog, hintáznai egy kicsit a lombok alatt. Meglásd, fiú...

Biff és Happy, fiatalon, abból az irányból tűnnek fel, amerre Willy beszélt. Happy rongyokat s egy vödör vizet hoz, Biff sportingben, rajta bírszett S betű; őha alatt futball-labda

BIFF (*a képzelt, színen kívül álló kocsira mutat*) Nézd, apa, egy verősező se csinálja jobban.

WILLY Gyönyörű munka volt, fiúk. Bravó, Biff.

HAPPY Hol az ajándék?

WILLY A hátsó ülés mögött.

HAPPY Hurrá! (*Kirohan*)

BIFF Mit vettél? No, áruld el, api!

WILLY (*nevetve átöltözi*) Majd meglátod: jó hasznát veszitek.

BIFF (*sarkon fordul s nekivág*) Mít találtál?

HAPPY (*kíntről*) Bokszszák!

BIFF Ó, apa!

WILLY S méghozzá Gene Tunney autogramjával.

Happy ront be a szőnyegre a zsákkal

BIFF Honnan tudtad, hogy erre fáj a fogunk?

WILLY Edzéshez nélkülözhetetlen.

HAPPY (*a hátána felszárk, lábával bicikligyakorlatokat végez*) Jócskán leadtam a súlyomból, észrevetted, api?

WILLY (*Happyhez*) Persze, az ugrókötél se árt.

BIFF Az új futballomat már láttad?

WILLY (*a labdát vizsgálgatja*) Kítől kaptad?

BIFF Az edző szerint gyakorolnom kell a jó passzokat.

WILLY Igen? És neked adta a labdát is?

BIFF Kölcsönvettem a szertárból. (*Arrátlanul nevet*)

WILLY *(vele nevet a csínyen)* Sürgősen vidd vissza.
 HAPPY Mondtam neked, hogy apa nem örül majd neki!
 BIFF *(morogva)* Jó, akkor visszaviszem.
 WILLY *(felhagy az elkezdett dorgálással, Happyhez)* Persze, neki az előírásnak megfelelő labdával kell gyakorolnia. *(Biffhez)* Örülni fog az edződ a pompás ötletnek.
 BIFF Ó, az edzőm minden ötletemnek örül.
 WILLY Mert szeret. Ha más vitte volna el a labdát, nem ússza meg botrány nélkül. Egyébként, van valami újság, gyerekek?
 BIFF Megint elutazol, apa? Hová? Rémesen hiányzol nekünk.
 WILLY *(meghatódva üléli át a gyerekeket, és a függőnyig előrejön velük)* Hiányoztam, ugye?
 BIFF Mindig és mindenütt.
 WILLY Ne beszélj! Nohát akkor sügok valamit, de titok, egy árva lélek meg ne tudja! Nemsokára saját üzletem lesz, s akkor soha többé nem kell elmennem hazulról.
 HAPPY Olyan üzleted lesz, mint Charley bácsinak?
 WILLY Különb! Mert Charley bácsit nem szeretik. Azaz hogy szeretik, de nem eléggé.
 BIFF Merre jártál mostanában, apa?
 WILLY Hát elindultam a nagy úton, északnak, Providence-be. Találkoztam a polgármesterrel is.
 BIFF Providence polgármesterével?
 WILLY Ott ült a szálloda halljában.
 BIFF És mit beszéltek?
 WILLY Azt mondta: „Jó reggelt kívánok!” – erre én: „Szép kis város ez a maguké, polgármester úr.” Aztán megittunk egy kávét, s tovább mentem Waterburybe. Waterbury is szép város, a híres Waterbury-óraké. Jó üzletet csináltam ott. S aztán Boston következett – Boston, a forradalom bölcsője. Szép város. Végül még Massachusetts csomó városát is bejártam, fel Portlandig és Bangorig, s onnan uccu neki, egyenest haza.
 BIFF Juj de szeretnék egyszer veled menni, apa.
 WILLY Majd a nyáron.
 HAPPY Becs szó?
 WILLY Te, Happy meg én – bejárjuk az összes városokat. Ameriká-

ban szebbnél szebb városok vannak, s csupa rendes, tisztességes ember. S ezek ismernek engem, fiúk, New Englandben szélteben-hosztegében ismernek. A legelőkelőbb emberek. S ha odaviszlek benneteket, valamennyiünket tárt karokkal fogadnak, mert – s ezt jól jegyezzétek meg – mindenütt vannak barátaim. New Englandben otthagytam a kocsimat akármelyik utcában – úgy vigyáz rá a zsaru, mint a szeme világára. Majd a nyáron, jó?

BIFF ÉS HAPPY *(együtt)* Háromszoros hurra!

WILLY Fördörűhát is viszünk!

HAPPY Cipeljük a bőröndjeidet, apa!

WILLY Ezt nevezem! Willy belép a bostoni üzletkebe, s utána a fiai a mintakollekcióval! Micsoda szenzáció!

Biff ugárdozva körülszalad, a labdapasszozókat gyakorolja

WILLY Ideges vagy a mérkőzés miatt?

BIFF Ha megígéred, hogy ott leszel, nem.

WILLY Mit szóltak az iskolában, hogy te lettél a kapitány?

HAPPY A szünetekben egy csomó lány kering körülötte.

BIFF *(megragadja Willy kezét)* Szombaton, apa, ezen a szombaton,

ma!d meglátod. Megpróbálok kapura törni, a kedvéért.

HAPPY De hiszen hátrvédet játszol! Le kell passzolnod...

BIFF Egy kis csalás, a papa kedvéért. Figyelj majd, apa: amikor levezem a sisakomat, az lesz a jel, akkor nekiindulok. Leesik az állatok, hogy töröm át a vonalat.

WILLY *(megcókolja Biffet)* Ha én ezt Bostonban elmesélem!

Bernard lép be térdnadrágban. Fiataltabb Biffnél, komoly, szorgalmas, nyugtalan fiú

BERNARD Mi van veled, Biff? Azt beszélte meg, hogy együtt tanulunk.

WILLY Hé, nézd, a Bernard! Mit vágsz olyan fancsali képet, Bernard?

BERNARD Biffnek biflázni kéne, Willy bácsi. Jövő héten vizsgázik.

HAPPY *(kötelkedve körülugrálja Bernardot)* Gyere boksolni, Bernard!

BERNARD Biff! *(Elhúzódik Happy közeléből)* Ide figyelj, Biff. Mr. Birnba-

um a fülem hallatára esküdözött, hogy ha nem látsz neki a matematikának, úgy elbuktat, hogy sose érettségizel le. Szó szerint ezt mondta, WILLY Akkor jobb lesz, Biff, ha tanulsz vele. Gyerünk, egy-kettő, BERNARD Szó szerint ezt mondta.

BIFF Még a futballcipőmet se láttad, api! *(Felemeli a lábát, hogy Willy megnézhesse a cipőt)*

WILLY Híj, micsoda gyönyörű jelvény!

BERNARD *(a szemérmegét törölgetve)* A cipőjéte már felrakta az egyetem jelvényt, Willy bácsi, de attól még nem biztos, hogy átmege az érettségiben.

WILLY *(mérgeesen)* Mit fecsegsz itt összevissza! Három egyetem ajánlott neki ösztöndíjat; őt mernék elválni?

BERNARD De amikor Mr. Birnbaum a fülem hallatára...

WILLY Ne hahogj, bagoly! *(A fiúhoz)* Micsoda fancsali pofa!

BERNARD Oké, otthon megvátlak, Biff.

Bernard elmegy, a Lomanok nevetnek

WILLY Ezt a Bernardot ugye nem szeretik az iskolában?

BIFF Szeretik, de persze nem eléggé.

HAPPY Bizony, api, nem eléggé.

WILLY Világos. Kaphatja ez a legjobb jegyeket, értitek? de majd az üzleti életben: százszor is lepipáljátok. Ezért adok hálát az Istennek, hogy valóságos Adonisznak teremtet benneteket. Mert az üzleti életben jó fellépéssel, érdekes egyéniséggel lehet csak sokra vinni. Szeressen a te felebarátod – sohasem fogsz nélkülözni. Itt vagyok például én! Sose kellett várnom a vevőre. „Megjött a Willy Loman!” – ez volt a varázsszó, s én mindenki előtt beszélhattam.

BIFF Két vállra fektetted a többieket, ugye, api?

WILLY Providence-ben két vállra, Bostonban meg kiütéssel győztem. HAPPY *(háttán fekszik, biciklizve)* Jócskán leadtam a súlyomból, észrevetted, api?

Az egykori Linda lép be, szalaggal a hajában; ruháskosárban mosott fehérneműt hoz

LINDA *(fiatalos energiával)* Helló, drágám!

WILLY Kicsi bogaram!

LINDA Hogy szaladt a Chevyv?

WILLY A Chevrolet a világ legjobb márkája. *(A fiúhoz)* Mióta engeditek, hogy anyátok cipelje fel a mosott ruhát a lépcsőn?

BIFF Kapd öibe az egészet, ócsém!

HAPPY Hová vigyem, mamí?

LINDA Akaszd fel egyenként a szárítókötélre. Téged pedig, Biff, várnak a barátaid. Zsúfolásig velük a pince, azt se tudják, mit kezdjenek nélküled.

BIFF Ha a papa itthon van, engem aztán várhatnak.

WILLY *(eléggedtten nevet)* Menj le hozzájuk: add ki nekik a napiparancsot, Biff.

BIFF Kisepertetem velük a kazánházat.

WILLY Derék dolog, kisfiam.

BIFF *(átlép a konyha falán, a kaphog meg, kikiabál)* Srácok! Kisepritek a kazánházat, mozgás! Mindjárt lejövök én is.

HANGOK *(kivülről)* Rendben, Biff. Oké!

BIFF George, Sam és Frank, hozzám, az udvarba, teregetni kell a ruhát. Gyerünk, Hap, lódulj. *(Happyyel együtt kiviszi a kosarat)*

LINDA Hogy engedelmeskednek neki!

WILLY Nevelés dolga. Én is csak a gyerekek miatt jöttem haza, pedig vezni hagytam jó pár száz dollárt.

LINDA Ó, a métközésen ott lesz az egész környék. Sikertült eladnod valamit?

WILLY Egy ötszázás tételt Providence-ben s egy hozzávetőleg hét-házszáz Bostonban.

LINDA Várj, ne folytasd! Hol a cruzám? *(A köténye zsebéből ceruzát és papírt vesz elő)* Ebből a te jutalékod – kétszáz – istenem, kétszáz-tizenkét dollár...

WILLY Egész pontosan még nem számítottam ki, de...

LINDA Mennyit adtál el pontosan?

WILLY Hát úgy körülbelül bruttó száznyolcvan Providence-ben – mindent összevéve kereken kétszáz dollárt az egész úton.

LINDA *(habozás nélkül)* Bruttó kétszáz. Ez annyi mint... *(Számol)*

WILLY Ott volt a hiba, hogy Bostonban három üzlet leltár miatt zárva volt. Különben rekordot javítottam volna.

LINDA Még így is hetven dollár s egy-két penny a haszon. Egész jó, Willy! S a tartozásaink?

LINDA Először tizenhat dollár elmegy a hűtőszekrényre.

WILLY Tizenhat? Miért?

LINDA Eltört benne a ventilátor – egy-nyolcvanba került.

WILLY De hiszen vadonatúj gép!

LINDA Csak amíg vadonatúj, addig szokott elromlani, mondta a szerelőjük. Tudod, be kell jártni a masinát.

A fal vonalán keresztül lassan a konyhába mennek

WILLY Remélem, nem valami vacakot sóztak ránk.

LINDA Minden hirdetés ezt reklámozza.

WILLY Tudom, remek gép. Mivel tartozunk még?

LINDA Kilenc-hatvanal és mosógépre. Tizenötödikén pedig három és fél esedékes: a porszívó. Végül a tető, huszonegy dollár hátralék.

WILLY Most már nem ázik be?

LINDA Nem, remekül kijavították. Tartozol még Franknek is a karburátorral.

WILLY Szó se lehet róla. Annak a Franknek egy lyukas garast fizetek. Ez az átkozott Chevrolet, még a gyártását is be kéne tiltani!

LINDA Egyszóval három és fél dollárral tartozol neki. S akárhogy nézem, tizenötödikéig jószertivel százhusz dollárra lenne szükséged.

WILLY Százhusz dollárra! Jóságos Úristen! Ha nem lendül föl az üzlet, én nem tudom, mit csináljak!

LINDA Jövő héten majd többet adsz el.

WILLY Jövő héten lerohanok mindenkit. Hartfordba megyek. Hartfordban rajonganak értem. Csak az a baj, Linda, hogy az emberel mintha nem vennének komolyan.

A szőnpad előterébe jönnek

LINDA Ugyan, ne tréfálj, Willy.

WILLY Alighogy belépek valahová, megérzem. Mintha kinevetnének!

LINDA Ugyan már! Miért nevetnének rajtad? Ostobaság, Willy.

Willy előrefőn a rivaldáiig. Linda a konyhába megy, harisnyját stoppolt

WILLY Nem tudom, miért, néha levegőnek néznek, észre se vesznek.

LINDA De hiszen nagyszerű üzleteket költsz, drágám. Hetven-nyolcvan, olykor száz dollárt is összehozol egy héten.

WILLY Napi tíz-tizenkét óra futkosással. Más ügynökök... nem tudom... de másoknak könnyebben megy. Én meg... a fene tudja, miért... nem tudom befogni a számat... ömlik belőlem a szó. Pedig kevés szóból többet értenek. Ez a Charley titka. Szükszavú, ezért tisztelik.

LINDA Te nem fecsegsz, csak éppen jó kedélyű vagy.

WILLY *(mosolyogva)* Persze, ezt mondom én is, egyszer élünk, de legalább vidáman. *(Magánké)* De mitől vagyok én olyan fenemód vidám? *(A mosolya leberнад)*

LINDA Te? Hiszen...

WILLY Elhíztam. S valahogy – neveltséges alak vagyok én, Linda. Előtted elhallgattam, de karácsonykor borzasztó dolog történt velem Stewartnél. Amikor beléptem, egy másik ügynök volt ott, ismerős, s mielőtt én még egy szót is szólhattam volna a vevővel, odaugra neki: „Jé, már megint a roszmár.” És én – ököllem az arcába vágtam. Ezt már nem tűröm el, ezt már nem. De persze mindenütt kinevetnek. Tudom.

LINDA Drágám!

WILLY Valamit tennem kellene, érzem, hogy valamit tennem kéne. Lehet, hogy nem öltözöm megfelelően...

LINDA Willy, drágám, te vagy a föld legcsinosabb embere.

WILLY Ugyan, Linda.

LINDA Nekem az vagy. *(Kis szünet után)* A legcsinosabb.

A söltéből női kacagás hallatszik, s Linda beszéde alatt ez a nevetés mindahog erősödik. Willy nem fordul a hang felé

LINDA S a fiúk! Kévék apát bálványozznak úgy, mint téged.

Zene balladszerűk, miközben a ház bal oldalán egy halványan áttérengő paránán mögötti vetkőzik a Nő

WILLY (mely átérzéssel) Te vagy a legjobb asszony a világon, s tudod jól, a legnagyobb szerető is. Útközben néha... szeretnélek átölelni! Kicsókolnám belőled az életet.

HANGOS kacaj a válasza, s most Willy a baloldalt megvilágított térre megy, ahová a Nő is eljött a paránán mögül – ott áll, kezeit próbál egy képzelt-beli tüskőben és nevet

WILLY Néha nagyon egyedül érzem magam az úton – főként ha pocskul megy az üzlet, s beszélni sincs kivel. Olyankor úgy érzem, hogy soha többé nem sikerül eladnom semmit, rólad se tudok gondoskodni, s a fiaimról, a fiaimról se...

WILLY beszéde alatt a kacagás elbalkal, elhallgat, a Nő a „tüskőrel” kacérkodik

WILLY Pedig annyi szépre, jóra vágyom...

A NŐ Rám sose vágytál, Willy. Én csíptelek föl.

WILLY (elégedetten) Te csíptél föl engem?

A NŐ (egész csinos, s korban Willyhez illik) Én. Ott ültem az íróasztalnál, és rá se néztem a nap mint nap ki-be járó ügynökökre. De te olyan mutris madár voltál, s egész jól megértettük egymást, ugye?

WILLY Persze, persze. (Átöleli a Nőt) Miért akarsz már elmenni?

A NŐ Két óra múlt...

WILLY Ne még. Gyere vissza. (Magához vonja)

A NŐ De a nővércim kidobnak hazulról. Mikor látlak legközelebb?

WILLY Egy hét múlva. Feljössz megint?

A NŐ Világos. Annyit lehet mulatni rajtad, s az olyan jó. (Átöleli, megsókolja Willyt) Csodálatos muki vagy!

WILLY Te csíptél föl engem, mi?

A NŐ Világos. Édes, nagy gyerek...

WILLY No jó. Ha újra Bostonba jövök, jelentkezem.

A NŐ Beviszlek egyenest a tulajhoz.

WILLY (a fene-kére paskol) Nesze. Egy kis előleg.

A NŐ (kedvesen visszatit, nevetve) Megveszek érted, Willy.

A férfi hirtelen átöleli, durván megsókolja

A NŐ Jaj, megfulladok. Köszönöm a harisnyákat. Nincs az a sok, ami el ne fogyna. Jó éjszakát, Willy.

WILLY Jó éjszakát. Aztán el ne felejts!

A NŐ Ó, Willy!

A Nő kacagásban tör ki, amelybe Linda nevetése is belemegyül. Aztán áll, ahogy az előbb, harisnyát stoppól

LINDA Hidd el nekem, Willy. Te vagy a legcsinosabb férfi a világon. Nincs okod holmi kisebbrendű...

WILLY (a Nő babányuló fényköréből Lindához ér) Ne félj, Linda, én majd mindent rendbe hozok, ha veled...

LINDA Nincs mit rendbe hoznod, drágám, mindent jól csinálsz, jobban, mint...

WILLY (észeveszi Linda kezében a harisnyát) Mi az?

LINDA Leszaladt a szem. S olyan drága a harisnya...

WILLY (dühösen kitépi a kezéből a harisnyát) Ebben a házban te ne foltoz harisnyát! Dobd ki, ha lyukas!

Linda a zsebébe süllyeszti a harisnyát

BERNARD (futva jön be) Hol az a Biff! Tanulnia kell!

WILLY (a szőnpad előterébe jön, izgatottan) Te majd súgysz neki!

BERNARD Persze hogy súgok, de az érettségim nem lehet! Hivatalos vizsgán? Kicsapnának!

WILLY Hol csavarog az a fiú? Szétverem a fejét!

LINDA S azt a labdát is jobb lesz, ha visszaviszi – nem volt valami szép dolog...

WILLY Biff! Hol a csudába bujkál? Enyves kezű, ebadta kölyke!

LINDA A lányokkal is durván bánik. Az anyák réme.

WILLY Puhára verem!

BERNARD A kocsit is elviszi néha! Jogositvány nélkül!

A Nő nevetése hallatszik

WILLY Fogd be a szád!

LINDA A lányos anyák...

WILLY Te is!

BERNARD (*óvatosan hátrál s már-már kintről*) Mr. Birnbaumnál pedig bukásra áll.

WILLY Takarodj innen!

BERNARD Ha nem kezd biflázni, elhúzzák matematikából. (*Kiszárad!*)

LINDA Bernardnak igaza van, Willy, s neked...

WILLY (*ráfórmel*) Nincs semmi baj a gyerekekkel! Számkukacot nevelnél belőle, mint ez a Bernard? Biff szellemes, okos, igazi tehetség!

Miközben beszél, Linda könnybe lábadt szemmel az ebédőbe megy. Willy egyedül marad a konyhában, elszontyolodva bámul maga elé. A levelek elhúzódnak; éjszaka van ismét, s a bérházak árnya vetül a színpadra

WILLY Csupa tehetség! Eredeti! Még hogy ő lop? Hiszen minden visszaad, nem igaz? És ha lop! Tehetek én róla? Tőlem egész életben csak tisztességet tanulhatott.

Happy piszcamában jön le a lépcsőn; Willy birtelen észreveszi

HAPPY Gyere, fekdüj le, apa.

WILLY (*a konyhaszirtalra ül*) Huh! Linda megint kézzel mosta fel a padlót! Mikor tudja jól, hogy felfázik!

HAPPY Csitt! Halkabban. Miért jöttél haza már az éjszaka?

WILLY Halálra rémülten; Yonkersnél majdnem elütöttem egy gyereket. Istenem! Miért nem mentem ki annak idején a bátyámmal Alaskába? Ben! Zseniális ember, a megtestesült siker! Micsoda ott tobaság volt! Könnyörgött, hogy menjek vele.
HAPPY Ezen már hiába rágódsz...

WILLY Mit tudjátok ti, fiúk! Az az ember egy kis batyuval a hátán indult, s gyémántbányákkal végezte.

HAPPY Egyszer már arra lennék kíváncsi, hogy csinálta.

WILLY Hogy csinálta? Tudta, mit akar: nekivágott és megszerzte. Bevetette magát a dzsungelbe, s huszonegy éves volt, amikor kijött: előlasi vagyonnal! Kemény dió a világ, gyenge kézzel nem lehet felőrní.

HAPPY Mondtam már, apa: vonulj vissza, elttartalak.

WILLY Elttartasz, a heti rongyos hetven dollárodból? A nőidet, a koldút, a lakásodat, s hozzá engem is! Az áldóját, hogy ma nem jutottam túl Yonkersen! Ti még semmire se vittétek, fiúk! Nekem pedig már nyakamon a kés! A kocsit se tudom elvezetni.

Charley tűnik fel a kapuban. Nagydarab, lassít beszédű, lakonikus, rendítetlen. Mindabban, amit mond, a szavak ellenére is szánalom bújkal, sőt, szédalom. Hátlékabóját a piszcamára vette fel, papusban jött. Belep a bonyhába

CHARLEY Valami baj van?

HAPPY Semmi, Charley, semmi.

WILLY Miért?

CHARLEY Zajt hallottam, azt hittem, baj van. Kell már valamit csinálni ezekkel a falakkal. Ha te itt tüszentesz, odaát a kalapomat is leviszi a huzat.

HAPPY Gyere, apa, fekdüjünk le.

Charley int Happynak, hogy csak menjen

WILLY Menj föl. Én még nem vagyok álmos.

HAPPY (*Willyhez*) Ne szívd mellre, jó? (*Kimegy*)

WILLY S te kit vitrasztasz?

CHARLEY (*leül a konyhaszirtalhoz, Willyvel szemközt*) Nem tudtam elaludni. Ég a gyomrom.

WILLY Mert azt se tudod, hogy kell étkezni.

CHARLEY A számmal szoktam.

WILLY Fogalmad sincs róla. Nem is hallottál a vitaminokról meg effelekről.

CHARLEY Hagyd el, kártyázzunk inkább. Attól legalább elálmosodom!
 WILLY (*habozva*) Nem bánom. Kártyát hoztál?
 CHARLEY (*a zsebéből egy csomag kártyát húz elő*) Mindig akad valamelyik zsebemben. No, mi van azokkal a vitaminokkal?
 WILLY (*örzít*) A csontokat erősítik. Kémiailag.
 CHARLEY Jó, jó, de mi köze a csontnak a gyomorégéshez?
 WILLY Összevisza fecsegsz! Azt se tudod, mi fán terem!
 CHARLEY Ettől nem kell megsértődni.
 WILLY Akkor mit beszélsz róla? A híret se hallottad!

Játékszának. Szünet

CHARLEY Mi az, hogy itthon vagy?
 WILLY Egy kis baj volt a kocsival.
 CHARLEY Aha. (*Szünet*) Én meg Kaliforniába mennék nyaralni.
 WILLY Ne mondd!
 CHARLEY Eljössz hozzám dolgozni?
 WILLY Hányszor mondjam már: elég jó munkám van nekem. (*Rövid szünet után*) Mi a fenének ajánlgatsz nekem folyton állást?
 CHARLEY Nem kell mindjárt megsértődni.
 WILLY De sértetgni se!

CHARLEY Miért vagy olyan csökönyös? Nem sokáig bírod ezt a lótnafutást.

WILLY Van nekem munkám, s jól megy. (*Rövid szünet után*) Miért játsz ezzel örökké a nyakamra?

CHARLEY Ha akarod, el is mehetek.

WILLY (*megörten*) Valami nem fér a fejembe. Biff vissza akar menni Texasba. Mi lehet emögött?

CHARLEY Hadd menjen.

WILLY Én nem adhatok neki semmit. Kész vagyok, teljesen kész.
 CHARLEY Nem hal éhen, ne félj. Ezek sose halnak éhen. Ne törődj velé.

WILLY Mivel törődjék, ha ezzel se?

CHARLEY Túlságosan a szívedre veszed a dolgát. Hagyd a fenébe! Késő bánat eb gondolat.

WILLY Könnyű ezt mondani!

CHARLEY Nem is olyan könnyű.
 WILLY Láttad, milyen mennyezetet raktam fel a nappaliban?
 CHARLEY Láttam. Szép munka. Örök rejtély, s én képtelen lennék rá. Hogy csináltad?
 WILLY Mennyi volt ez a parti?
 CHARLEY Meséj csak a mennyezetről.
 WILLY Te is megpróbálhatod.
 CHARLEY Ugyan, sose tanulnám meg.
 WILLY Akkor meg mit nyaggatsz a kérdésciddel?
 CHARLEY Már megint megsértődtél.
 WILLY Nem is fért az, aki a szármakkal se tud bánni. Undorító...
 CHARLEY Ezt azért kikérem magamnak.

Ben jelenik meg: kezében kezításka s esernyő, a ház jobb sarkára felől közeledik. Hatvanas éveiben járó, flegmatikus férfi, tekintélyes bajszsal és modorral. Végelentül biztos fellépésű, s távoli vidékek levegője lengi körül. Abban a pillanatban lép be, amint Willy kimondja

WILLY Szörnyen elfáradtam, Ben.

Ben köröngéje ballatázik. Ben körülhúzó, s szemügyre veszi a lakást

CHARLEY Jó, jó, ezt még befejezzük; jobban alszol tőle. Miért szóltottál Bennek?

Ben az óráját nézi

WILLY Nem különös? Egy pillanatig a bátyámra, Benre emlékeztetted.
 BEN Csak néhány percem van. (*Végelentén járja körül a lakást. Willy és Charley tovább játszik*)

CHARLEY Azóta se hallottál róla semmit?

WILLY Linda nem mondta? Néhány héttel ezelőtt a felesége irt Afrikából. Ben meghalt.

CHARLEY Meghalt.

BEN (*kacag*) Ez lenne hát Brooklyn?
 CHARLEY Talán örökölsz tőle valamit.

WILLY Nem, hét fiú maradt utána. Vele csak egyszer csinálhattam volna meg a szerencsémét...

BEN Vonatra kell szállnom, William. Ki ellenőrizi különben az alaszkaival vállalataimat?

WILLY Persze, persze... Ha elmegyek vele annak idején Alaszkába, minden másképpen alakul.

CHARLEY Ugyan már, legfeljebb megfagyottál volna.

BEN Alaszka a korlátlan lehetőségek országa, William. Csodálom, miért nem vagy még ott.

WILLY Korlátlan...

CHARLEY Tessék?

WILLY Senkivel se találkoztam életemben, aki ilyen pontosan tudta volna, mit kell tennie.

CHARLEY Kiről beszélsz?

BEN No, hogy s mint vagytok?

WILLY *(becsapri a tétet)* Pompásan, pompásan.

CHARLEY Kivált ma este. *(A lapjára mutat)*

BEN A mama nálad él?

WILLY Nem, már régen meghalt.

CHARLEY Kicsoda?

BEN Szomorú. Nagyszerű asszony volt a mi anyánk.

WILLY *(Charleyhez)* Mi?

BEN Azt hittem, látom még szegényt.

CHARLEY Ki halt meg?

BEN Apáról tudsz valamit?

WILLY *(zavarosan)* Mit érdekel, hogy ki halt meg?

CHARLEY *(bebitézza a kasszáját)* Összevissza fecsegsz.

BEN *(az órájára néz)* William, már fél kilenc.

WILLY *(mintha egész éjszaka elhúzódná a kezét)* Ez az én ütése.

CHARLEY Az enyém az ász!

WILLY Tanulj a más pénzén játszani!

CHARLEY *(földal)* Az isten szerelmére, hát enyém volt az ász!

WILLY Elég! Befejtük.

BEN Anyánk mikor halt meg?

WILLY Már régen... Soha életben nem tudtál kártyázni.

CHARLEY *(felkapja a kártyáját, s az ajtóhoz megy)* Rendben van. Legközelebb olyan csomagot hozok, amelyikben öt ász van.

WILLY Nem szoktam csinálni.

CHARLEY Szégyellheted magad!

WILLY Igen?

CHARLEY Igen! *(Kimegy)*

WILLY *(becsapja utána az ajtót)* Tudatlan fráter.

BEN *(abogy közeleg hozzá a konyha falonálán keresztiül)* Te lennél hát William?

WILLY *(megragadja Ben kezét)* Olyan sokáig vártam rád! Beszélj, mi a titka? Hogy csináltad?

BEN Ó, hosszú mese az...

Linda lép be hátulról, fiatalon, a ruhásköszorát cipeli

LINDA Ez Ben?

BEN *(uharriasan)* Üdvözöllek, kedvesem.

LINDA Merre jártál annyi éven át? Willy folyton emlegetett, hogy vajon...

WILLY *(tűrémetlenül elbűszta Linda mellől Bent)* Apáról mit tudsz? Utána mentél? Hogy kezdted el?

BEN Nem tudom, mire emlékszel...

WILLY Persze, amikor elhagytál minket, én még gyerek voltam. Három- vagy négyéves...

BEN Hároméves és tizenegy hónapos.

WILLY Micsoda memória, Ben!

BEN Rengeteg vállalatom van, de sohasem könyveltem semmit, William.

WILLY Arra emlékszem, hogy a kocsi aljában kuporogtam... Valahol Nebraskában, ugye?

BEN Nem. Dél-Dakotában. Egy csokor vadvirágot szedtem neked. Willy S aztán még arra emlékszem, hogy nekirágattál valami irdatlan országútnak.

BEN *(nevetve)* Apánkat akartam megkeresni Alaszkában.

WILLY Merre járhatott vajon?

BEN Akkortájt még nagyon hiányosak voltak a földrajzi ismereteim.

S néhány nap múlva azon kapom magam, hogy délnek vettem az utat s nem Alaszkának. Így kötöttem ki Afrikában.

LINDA Afrika!

WILLY Az Aranypart!

BEN S ami a legfőbb: gyémántbányák.

LINDA Gyémántbányák!

BEN Bizony, kedvesem. Sajnos, már csak néhány percem van.

WILLY Nem, ne még. Fiúk, fiúk! (*Happy és Biff rohannak elő, fiatalon*)

Ide süssetek! Ez itt Ben, a nagybátyátok. Nagy ember!... Meséld el nekik a kalandjaidat, Ben.

BEN Hja, fiúk, amikor tizenhét éves voltam, besétáltam a dzsungelbe, huszonegy évesen meg kísértálmam belőle... (*Newt*) S akkorra már, hálístennek, gazdag voltam.

WILLY (*a fiúkhoz*) No lám, nem ezt magyarázom örökké? Mi mindent hozhat a szerencse!

BEN (*az őrájárna pillant*) Keddhez egy hétre tárgyalásom van Ketchikanban.

WILLY Ne menj még, Ben. Meséld még apáról. Szeretném, ha a fiaim hallanák. Hogy tudják, micsoda ősöktől származnak. Én már csak egy szakállas férfira emlékszem... a tűz körül ültünk, én a mama ölében... s valami édes, szép zene szólt...

BEN Furulyaszó. Apánk furulyázott.

WILLY Úgy van, furulyaszó, igaz.

Új zene hallik, könnyű, vidám dallam

BEN A mi apánk hatalmas, keményszívű férfi volt. Bostonból vágunk neki a világnak. Szekerre rakta az egész családot, s aztán végig-hajtott velünk az országon. Ohio és Indiana, Michigan, Illinois s az összes nyugati államok! Megálltunk a városokban, s eladtuk a furolyákat, melyeket útközben faragott. Nagy feltaláló volt a mi apánk, Azzal az egyszerű jószággal többet keresett egy héten, mint a magad-fajta egy életen át.

WILLY Így neveltem őket én is, Ben... kemény, derék, kérielhetetlen férfiak legyének!

BEN Igen? (*Biffhez*) Üss ide, fiam... keményen, ahogy csak tudsz. (*A gyomrára csap*)

BIFF Ó, nem, nem, uram!

BEN (*bokszállába helyezkedik*) Csak rajta, támadj! (*Newt*)

WILLY Menj neki, Biff! Ne szégyellj, mutasd meg neki!

BIFF Oké! (*Nekigyűrűkötik, ökölbe szorítja a kezét és támad*)

LINDA (*Willyhez*) Miért kell verekedni?

BEN (*bokszól vele*) Bravó, jól van!

WILLY No, ehhez mit szólsz, Ben?

HAPPY Húzd be neki a balegyenest, Biff!

LINDA Miért verekedtek?

BEN Prima gyerekek! (*Hirtelen beugrik, gáncot vet Biffnek, fölébe magasodik,*

az esernyője gombjával Biff szemét célozza)

LINDA Vigyázz, Biff!

BIFF Hüi!

BEN (*Biff térdére csap*) Idegennel ne verekedj szabályosan, fiam. Így tohase kerülsz ki a dzsungelből. (*Kezét fog Lindával és meghajol*) Öröm és megfeszítettség volt számomra találkozni veled, Linda.

LINDA (*hűsően visszahátréva a kezét, megriadt*) Szerencsés utat.

BEN (*Willyhez*) Neked is a... mivel foglalkozol tulajdonképp?

WILLY Eladással...

BEN Persze, igen (*Búcsút int*)

WILLY Nem, Ben, nem akarom, hogy azt hidd... (*Karon fogja Bent a mellét*) Ez itt persze csak egy nagyváros, Brooklyn, de azért mi is szoktunk vadászni.

BEN De hát nekem most már igazán...

WILLY Bizony... tele van a környék kígyóval, nyállal... ezért is költöztünk ide. Ha meg arról van szó, Biffnek semmi egy ilyen fát kívágni. Fiúk! Szaladjatok át a bérházépítkezéshez, és hozzatok homokot; mindjárt vadonatúj vakolatot kap az egész bejárat! Ezt nézd meg, Ben!

BIFF Igen, igen, uram. Szedd a lábad, Hap.

HAPPY (*ahogy Biff-fel elrohan*) Jöcskán leadtam a súlyomból, figyeled, apa?

Mellett a fiúk kármeke, Charley lép be a konyhába, térdnadrágot visel

CHARLEY Ide figyelj, Willy. Ha ezek tovább lopják az építőanyagot, az őt rájuk uszítja a zsarukat.

LINDA (*Willyhez*) Ne engedd Biffet...

Ben jóküzűen nevet

WILLY (*Benhez*) Láttad volna, milyen prima fát hoztak a múlt héten! tucátját hat-kilencel számolva, egész vagyon.

CHARLEY Ide figyelj, ha az őt...

WILLY Én persze összeszidtam őket érte... De ezek félelem nélküli jellemek.

CHARLEY Willy, a börtönök tele vannak félelem nélküli jellemekkel. BEN (*megeregeti Willy vállát, és Charleyra nevet*) És a tőzsde kiké van tele, barátom?

WILLY (*együtt nevet Bennel*) Talán a nadrágod alját is ellopták, Charley!

CHARLEY Ezt a nadrágot a feleségemtől kaptam.

WILLY Már csak egy golfütő hiányzik, s aztán mehetsz aludni. Híro a! Ó meg a Bernard fia – kettő se tudnak egy szöveget beverni a falba.

BERNARD (*beront*) Az őt üldözi Biffet!

WILLY (*dühösen*) Fogd be a szád. Biff nem szokott lopni.

LINDA (*riadtan kislét balra*) Hol van a fiú? Biff, drágám! (*Kimegy*)

WILLY (*utána indul, elmegy Ben közelebből*) Nem veszélyes. Kár megijedni.

BEN Jó idegei vannak a fiúnak. Pompás!

WILLY (*nevetve*) Biffnek? Vasidegei.

CHARLEY Nem tudom, mi lehet az oka. A New England-i ügynököm elvérezve jött haza; teljesen kikészítették.

WILLY Jó kapcsolatok kellenek, Charley, s az csak nekem van ott.

CHARLEY (*gúnyosan*) Örömmel hallom, Willy. Gyere fel később, k színözünk. Majd legombolom én rólad azt a sok pénzt, amit ott szel tél össze. (*Rávet Willyre, majd kimegy*)

WILLY (*Benhez*) Rosszul megy az üzlet. Persze, nekem nem.

BEN Majd visszafelé, Afrikába menet újra benézek.

WILLY (*kétségbeesve*) Nem maradhatnál itt néhány napig? Nagy szük ségem lenne rád, mert hát... én ugyan most kitűnő helyzetben va

nyok... de amikor apa elhagyott, én még kisgyerek voltam, s azóta is olyan kamasznak érzem magam... BEN Lekésem a vonatot.

A színpad két sarkában állnak

WILLY Ben, a fraim... az ő dolgukat is meg kellene beszélni. Kérlek, többé mennének értem, de mégis...

BEN William, szerencséd van a fiaddal. Rendkívüli fickók, férfias jellemek.

WILLY (*belekapaszkodva a szavába*) De jó ezt hallani! Mert azért néha attól félek, hogy az én nevelésem nem kifogástalan... Ben, mire ta-ultram őket?

BEN (*minden szót bangsúlyozva, némi romlott szemtelenséggel*) William, amikor én bementem a dzsungelbe, tizenhét éves voltam, amikor jötttem, huszonegy. És istenemre, gazdag voltam!

A hátrébb sarka mögött eltűnik a sötétben

WILLY Gazdag! Ezt a szellemet akarom beléjük verni! Bátran be a dzsungelbe! Igazam volt! Igazam volt! Igazam volt! Igazam volt!

Ben már eltűnt, de Willy még mindig bosszú beszél, miközben Linda hátlátásában kijön a konyhába, Willyt keresi a szemével, aztán a hátrébb sarkára megy, kinek, s balra bejön. Willy rámered Lindára

LINDA Willy, drágám, Willy!

WILLY Igazam volt!

LINDA Megertted a sajtot? (*Willy képtelen válaszolni*) Nagyon későre jött, drágám. Gyere lefeküdni, jó?

WILLY (*merően néz fölfelé*) Kitérők az ember nyaka, amíg erről az udvarról egy csillagot meglát!

LINDA Nem jössz be?

WILLY Mi lett avval a gyémántos zsebórával? Nem emlékszel? Amit én hozott Afrikából? Ugye, gyémánttal kirakott zsebórárt kaptam tőle?

LINDA Zálogba tetted, drágám, van annak már tíz-tizenkét éve is Biff rádióstanfolyamát fizetted belőle.

WILLY Hű, de szép darab volt! Sétálok még egy keveset.

LINDA Papucsban?

WILLY *(baloldalt, a ház körül indulva el)* Igazam volt! Igazam! *(Félfé meddig Lindához, járás közben a fejét csóválja)* Micsoda férfi! Mindon szava aranyat ért! Nekem volt igazam!

LINDA *(utána kiált)* De hát mégis, Willy, papucsban...

Willy már-már eltűnik, amikor Biff piézsamában lejön a lépésén, és belép a konyhába

BIFF Mit csinál odakint?

LINDA Sst!

BIFF Jóságos Úristen, anya, mióta megy ez így?

LINDA Hallkában, még meghallja.

BIFF Mi ütött belé?

LINDA Reggelle elműlik.

BIFF Nem tehetnék valamit?

LINDA Ó, kedvesem, egész csomó dolgot megpróbálhatnál, most azonban nincs mit tenni, feküdj le és aludj.

Happy jön le, s leül az egyik lépcsőfokra

HAPPY Így még nem kiabált sose, mami.

LINDA Nos, gyere gyakrabban, hallhatnád. *(Leül az asztalhoz, Willy kabátjának belét foltoszza)*

BIFF Miért nem írtál erről egy szót se, anya?

LINDA Hogyan írtam volna? Jó három hónapig még a címetet sem tudtam.

BIFF Mindig úton voltam... s persze folyton az eszemben jártatok ezt úgyis tudod, kispajtás.

LINDA Tudom, drágám. De apád nagyon örül, ha írsz... s nagyon várja, hátha jobbra fordulnak a dolgok.

BIFF De ugye nem mindig viselkedik így?

LINDA Olyankor a legrosszabb, amikor hazajössz.

BIFF Amikor hazajövök?

LINDA Ha írod, hogy jössz – csupa mosoly, a jövőt tervezgeti, csodálatosan jókedvű. De ahogy közeledik az érkezésed napja, egyre zavartabb leszs, s aztán, amikor itt vagy, már ingerült, s mintha haragudna rád. Azt hiszem, azért, mert nem tudja rászanni magát, hogy... nyíltan beszéljen veled. Mitől ez a nagy gyűlölség köztetek? Miért? *(kétir a választ elöl)* Én aztán nem gyűlölökötöm...

LINDA Még át se léped a küszöböt, máris összekaptok.

BIFF Magam sem értem, miért. Én szeretném a legjobban, ha másképp lenne. S meg is próbálok változtatni rajta, anya, komolyan.

LINDA Döntöttél? Itthon maradsz?

BIFF Nem tudom még. Körül kell néznem, mihez kezdhetnék...

LINDA Nézelődéssel nem töltheted el az egész életedet.

BIFF Nem tudok sehoh se lehorgonyozni, anya, legalábbis egy bizonyos életmódnál nem.

LINDA Fiam, az ember nem vándormadár, hogy tavaszunként ideoda költözzön.

BIFF A hajad... *(Megsimogatja Linda haját)* Megöszültél, kispajtás.

LINDA Őszült, amikor még iskolába jártál. Festettem, abbahagytam.

BIFF Fstedd be újra, jó? Nem akarom, hogy öregnek nézzék az én kispajtásomat. *(Elmosolyodik)*

LINDA Ne gyerekeskedj! Azt hiszed, évekre eltűnhetsz, s addig... Előbb-utóbb meg kell barátkoznod a gondolattal, hogy egyszer csak kopogsz ezen a kapun, és idegenek nyitnak ajtót...

BIFF Hogy mondhatasz ilyet? Még harvan se vagy, anya!

LINDA És az apád?

BIFF *(bénultan)* Persze, őt se lehet kihagyni a számításból.

HAPPY Biff nagyon tiszteli apát.

LINDA Biff, ha nem szeretted igazán, engem se szerethetsz.

BIFF Hogyne szeretnék, anya...

LINDA Nem, te ide nem jöhetsz csupáncsak énhozzám. Szeretem apádat. *(Fenyegetően, de csak a könnyek fenyegetésével)* Nekem ő a legdrágább a világon, s nem tőröm, hogy bárki miatt is rosszkedvű, levert, bánatos legyen. Döntened kell végre, fiam, s ez elől nem lehet kitérni. Vagy tudomásul veszed, hogy az apáddal állsz szemben, s megadod a kellő tiszteletet, vagy pedig ne jöjj többé hozzánk. Tudom,

nem könnyű vele bánni... ezt senki se tudja jobban nálam... de azért mégiscsak...

WILLY *(barától, nevetve)* Hé, Biff, Biff...

BIFF *(elindul Willyhez)* Mi baja már megint?

Happy megállítja

LINDA Ne merj a közelébe menni!

BIFF Mít mentegeted örökké? Veled mosatta fel még a padlót is. Egy csópp tekintettel se volt rád soha!

HAPPY De mindig tekintettel volt...

BIFF Te meg honnan a fenéből tudnád?

HAPPY *(mögörvén)* Miért nem mondd mindjárt, hogy bolond.

BIFF Gyenge jellem - Charley sose vetemedne ilyesmire. A saját házában - kiokádja, ami a begyében van!

LINDA Charleynak sose kellett annyit küszködnie, mint apádnak.

BIFF Nehezebben is élnek emberek, mint Willy Loman. Elhíheted nekem, köztük jártam.

LINDA Akkor válaszod Charleynak apádnak! Neked talán még ez is sikerülne! Egy szóval se mondom, hogy apád valami nagy ember. Willy Loman sohasem keresett vagyonekat. A neve se szerepelt az újságokban. Nem is a legkülönb karakter, aki csak élt. De emberi lélek, és szörnyű dolog történik vele. Ezért érdemel kíméletet. Nem szabad engedni, hogy kiszolgált kutyaként pusztuljon el. Az ilyen ember végül is kíméletet érdemel, kíméletet. Te pedig bolondnak nevezd...

BIFF Nem úgy értettem...

LINDA Persze, mindenki azt hiszi, hogy meghibbant... Pedig nem kell hozzá nagy ész, hogy rájőjjetek, mi baja. Ez az ember teljesen kiemel.

HAPPY Nyilvánvalóan.

LINDA A kisember éppúgy kimerül, mint a nagy. Márciusban lesz harminchat éve, hogy ennek a vállalatnak dolgozik, ismeretlen piacokat nyitott meg a gyártmányoknak, és most, öregkorára, még a fixét is megvonták.

HAPPY *(felbátorodva)* Ezt nem tudtam, anyá!

LINDA Mert nem is kérdezted soha! Mióta nem itthonról kapod a pénzét, sokat törődsz te apával.

HAPPY Hisz nemrég adtam pénzt...

LINDA Karácsonykor, ötven dollárt! Amikor csak a kazán javítása elevenvénhet-ötvenbe került! Öt hete már csak jutalékot kap, mint egy sehonnai kezdő...

HAPPY Hálátlan disznók!

LINDA Nem sokkal rosszabbak, mint a fiai. Amikor hozta az üzletet, s fiatal volt még, két kézzel kaptak rajta. De a régi barátai, a régi vevői, akik szerették s ellátták megrendelésekkel - mind meghaltak, vagy visszavonultak az üzlettől. Willy azelőtt hat-hét tárgyalást bonyolított le naponta. Most már abba is kimerül, ha a kollektív kivezeti a kocsiából s visszateszi. Ahelyett, hogy vevőkhöz járna, elfelejt az időt. Ezer kilométert kocszik oda, ahol már senki se ismeri, senki se fogadja. S mi minden fordul meg egy ember fejében, aki ezer kilométert rázódik hazafelé, és egyetlen centet se keresett? Persze hogy elkezd beszélni magában. Miért is ne? Amikor hetente ötven dollárt könyörög ki Charleynak, hogy a keresetként adhassa oda nem? Meddig mehet ez így tovább? Meddig? Most már legalább tudjátok, miért ülök itt, mire várak, mitől rettegek. S ti még azt mondjátok rá, hogy gyenge jellem! Arra az emberre, aki csakis értéket dolgozott egy életen át! S mi volt a jutalma? Az, hogy hatvanhárom éves korában rá kell ébrednie, mi lett a fiaiból, akiket az életével is jobban szeretett. Az egyikből jampec szoknyapécét...

HAPPY Anya!

LINDA Többre nem vitted, fiam. *(Bíffhez)* És te! Hová lett az a nagy hályványimádator? Milyen jó barátok voltatok... Minden áldott este felhívott telefonon, s ti hogy hízelegtetek neki! Milyen magányos volt, amíg nem érkezett haza hozzátok!

HAPPY Rendben van, mama. Itt maradok a régi szobámban, keresek valami munkát. Igyekszem kitérni az újtárból, ennyi az egész.

LINDA Nem, Biff. Nem maradhatsz itt, ebben az állandó feszültségben.

HAPPY Ne felejtse el, először ő dobott ki engem ebből a házból.

LINDA Annak biztos oka volt. Sohasem értettem, hogy miért.

HAPPY Azért, mert én tudom róla, milyen képmutató fráter, s ő nem tud a háza táján azokat, akik erre rájöttek.

LINDA Képmutató? Miért? Miben?

BIFF Elég ebből annyi, hogy ne csak az én szememben lásd meg a gerendát. A többi nem rád tartozik, a kettőnk dolga, az övé meg az enyém. Mától kezdve egy kicsit összebb húzom magam. Megkapja a keresetem felét, attól majd rendbe jön. Most pedig megyek és letel szem. (*A lépcső felé indúl*)

LINDA Nem jön rendbe.

BIFF (*megfordul a lépcsőn, átlöbösen*) Gyűlöliöm ezt a várost, és mégis itt maradok. Mit kívánsz még?

LINDA Halálos veszélyben van.

Happy riadtan odafordul hozzá

BIFF (*rövid szünet után*) Halálos veszélyben? Miért?

LINDA Öngyilkosságra készül.

BIFF (*elborzadva*) Hogyan...

LINDA Mindennap attól reszketek.

BIFF Mi jut eszedbe?

LINDA Emlékszel, megírtam neked, hogy megint összetörté a kocsi Februárban.

BIFF És?

LINDA Beszéltem a biztosító ellenőrével. Azt mondta, határozott bizonyítékai vannak, hogy ezek a balesetek az elmúlt évben... nem éppen véletlenek.

HAPPY Mire alapítják? Hazugság.

LINDA Volt ott egy nő... (*Mély lélegzetet vesz, amikor:*)

BIFF (*élesen, de türelmetlenül magát*) Miféle nő?

LINDA (*egyszerre vele*) És ez a nő...

LINDA Tessék?

BIFF Semmi. Folytasd.

LINDA Mit mondtál?

BIFF Semmit, csak megkérdeztem, miféle nő?

HAPPY Mi van a nővel?

LINDA Ez a nő ott ment az úton, és úgy látszik, figyelte a kocsiját. Azt vallotta, hogy Willy nem is hajtott gyorsan, s a kocsí se csúszott meg. Hanem amikor Willy odaért a kis hídhöz: szántszándékkal neki

hajtott a korlátnak. Csak az mentette meg, hogy sekély volt a víz. BIFF Ugyan. Biztosan megint elaludt.

LINDA Nem hiszem.

BIFF Miért?

LINDA A múlt hónapban... (*Nagy erőfeszítéssel folytatja*) Ó, fiúk, tettenesen nehéz erről beszélni! Nektek csak egy nagydarab buta férfi, de én tudom, hogy sokkal több jószág lakik benne, mint a közönséges emberekben. (*Könyve lábad a szemre, letörli*) Egyszer kialudt a villany, és én mentem le a pincébe a biztosítékot megkeresni. A kapcsolótábla mögül - véletlenül egy gumicső esett ki, egy rövid gumicső...

HAPPY Ne tréfálj...

LINDA Az egyik végére toldalék volt szerelve. Mindjárt tudtam mitől van szó. És persze, a vízmelegítő aljára, a gázkivezetőre is új fűvóka került.

HAPPY (*átlöbösen*) Ez már túlzás.

BIFF Leszerelted?

LINDA Nem, én... szégyelleném. Hogy magyarázzam meg neki? Mindennap lemegek, és elteszem azt a gumicsövet. De amikor hazajön, mégis visszatesszem a helyére. Mégse sérthetem meg ezzel! Nem tudom, mitévő legyek. A napjaim rettegésben telnek. Hígygýétek el, én ismerem minden gondolatát. Régimódin és bután hangzik ugyan, de színtiszta igaz: ez az ember az egész életét rátkot tette fel, s ti mégis elfordultatok tőle. (*Összegörnyed a széken, kezébe temeti az arcát, zokog*) Biff! Az élő Istenre esküszöm, a ti kezetekben van az életem!

HAPPY (*Biffhez*) Mit szólsz ahhoz a neveltséges bolondhoz!

BIFF (*megsókolja Lindát*) Jól van, kispajtás, jól van. Minden rendbe jön majd. Önző voltam, tudom jól, anyám, de most már itt maradok, én esküszöm, igyekszem alkalmazkodni. (*Letérdel előtte, az önmarcangolás lázában*) Nézd, anya... annyit be kell látnod, hogy én alkalmazatlan vagyok az üzletelésre. De most megpróbálok újra. Megpróbálok a remélem, sikerül.

HAPPY Persze hogy sikerül. Üzletileg neked csak az volt a bajod, hogy nem sokat törődöttél vele, szeretnek-e vagy sem.

BIFF Tudom, tudom.

HAPPY Amikor például Bob Harrisonnál dolgoztál. A kedvence voltál

de aztán odaállsz és hülyéskedsz, s a liftben operetteket fűtүүлsz végig, akár egy ripacs.

BIFF (*ellenégszen*) No és? Szeretek néha fűtүүлészni.

HAPPY Felcölös állásba nem tesznek olyan pasast, aki a liftben fűtүүлészni szik!

LINDA Ezen most már kár vitalkozni.

HAPPY S amikor munkaidőben ellógtál a strandra, ahelyett, hogy a kollekciónal törődtél volna?

BIFF (*nőnekő ellenérsésel*) Miért? És te? Te sohase lépsz le? Szép nyári napokon?

HAPPY Persze, de én lefedezem magam...

LINDA Fiúki!

HAPPY Ha én lazítok, bárhol kereshet a főnököm telefonon. Minde-
nütt azt mondják: ebben a pillanatban ment el, kérem. De ha már itt
tartunk, hadd mondjam a szemedbe, Biff. Téged az üzleti világban
egyenest bolondnak tartanak.

BIFF (*dühödten*) A fészkes fene essen abba az üzleti világba!

HAPPY Menj akár te a fenébe: de előtte fedezd le magad.

LINDA Happy! Fiam!

BIFF Fűtүүлők a véleményükre! Apát is esztendők óta kinevetik, én
tudod, miért? Mert nem innen származunk, nem itt születünk, ezek-
ben a bérházakban! Nekünk maltert kellene kevernünk valahol a sza-
bad ég alatt – vagy akár elmenünk asztalosnak. Az legalább kedvére
fűtүүлhet.

Willy a ház bejárata felől, baloldalt lép be

WILLY Már a nagypád is túl jó volt asztalosnak. (*Szűnet. Valamennyi-
nyien őt figyelik*) Sose nő be a fejed lágya. Bernard nem szokott fűtүүлni
a liftben, arról biztosítlak.

BIFF (*mintegy tréfával üve el*) De te, apa, szoktál.

WILLY Én soha életemben nem fűtүүлtem a liftben. És van-e valaki,
aki énrólam azt mondaná az üzleti életben, hogy bolond vagyok?

BIFF Csak tréfáltam. És ne fújd föl a dolgot, jó?

WILLY Menj vissza nyugatra! Légy asztalos vagy cowboy, szerencsés
utat.

LINDA Willy, éppen most mondta Biff...

WILLY Hallottam, mit mondott!

HAPPY (*csilláptani próbálva*) Ugyan, apa, hagyd...

WILLY (*Happy szavába vágva*) Énrajtam nevetnek, mi? Menj el a Filene,
a Hub vagy a Slattery céghez Bostonba! Ejtsd ki Willy Loman nevét –
és lecsik az állad. Mintha nagyagyút sütnél el.

BIFF Jól van, apa.

WILLY Én nagyagyú vagyok!

BIFF Persze, persze.

WILLY Mit sértegetsz engem örökké?

BIFF Egy szót se szóltam. (*Lindához*) Szóltam egy szót is?

LINDA Egy szót se szólt, Willy.

WILLY (*a nappali ajtajához lép*) Jó, semmi baj. Jó éjszakát.

LINDA Willy, drágám, Biff épp most határozta el...

WILLY (*Biffhez*) Ha netalán unatkoznál holnap irthon, kimeszselheted
a plafont a nappaliban. Én már bevakoltam.

BIFF Viszont holnap reggel én már nem leszek itt.

HAPPY Felkeresi Bill Olivert.

WILLY (*érdeklődéssel*) Olivert? Miért?

BIFF (*tartózkodón, de nagy igyekezettel*) Mindig azt mondta, hogy szíve-
sen támogatna. Kereskedelemben kezdenék valamit, ő talán elindíthat.
LINDA Remek ötlet, nem?

WILLY Miért kotyogsz bele? Mi ebben a remek? New Yorkban leg-
alább ötvenen kapva kapnak Biffen. (*Biffhez*) Sportáru?

BIFF Azt hiszem. Értek is valamit hozzá...

WILLY Valamit? Az isten szerelmére, jobban értesz hozzá, mint maga
Spalding! Mennyit adna neked?

BIFF Nem tudom, hiszen még nem is tárgyaltunk róla...

WILLY Akkor meg mire olyan nagy a szád!

BIFF (*ingerülten*) Én csak annyit mondtam, hogy elmegegyek hozzá.

WILLY (*elfordul*) Légyárák már megint!

BIFF (*a bal oldali lépcső felé indul*) Az istenfáját, ezt nem lehet kibírni.

WILLY (*utána káit*) Ne káromkodj ebben a házban!

BIFF (*viszafordul*) Mikor avatnak szentté?

HAPPY (*békítően*) Lassabban a...

WILLY Hogy mersz velem így beszélni! Ezt nem tűröm!

HAPPY (*megfogja Biffet, kiabál*) Lassabban a testtel! Van egy ötletem, Világraöntő ötlet. Gyere, Biff, üssük nyélbe gyorsan, beszéljünk végre értelmesen. Már akkor nagyon fúrta az oldalam, amikor lent jártam Floridában: micsoda ötlet lenne sportszerkeket eladni ott. Most itt a pillanat! Te meg én, Biff... a piacunk is megvan, a Loman-piac. Néhány heti tréning, sportbemutatók, satöbbi, érted?

WILLY Ez már igen. Jó ötlet.

HAPPY Csigavér. Összeszedtünk két kosárlabdacsapatot. És két vízilócsapatot. S mi egymás ellen játszunk. Milliós reklámötlet! Két testvér, érted? A Loman Fivérek... Bemutató a Palma Hotelben s az összes szállodákban. És zászlók a pálya körül, s a kapukon... a Loman Fivérek. Nincs az a sportcikk, kispám, amit mi el ne adnánk, WILLY Milliós ötlet, esküszöm.

LINDA Csodálatos...

BIFF Ami azt illeti, én úgyszólván nagy formában vagyok.

HAPPY S ez aztán tiszta ügy... nincs üzletszaga... Megint labdázhatnánk...

BIFF (*lekezesen*) Igen, ez ez...

WILLY Egymillió dollár...

HAPPY Sohase unád meg, Biff. Együtt lenne a család. A kölcsönös tisztelet és barátság alapján. S ha kedved kerelkednék egyszer-mászor strandra menni... tessék, szabad a pálya. Anélkül, hogy valami pimasz kölyök letolna.

WILLY Leteperni a világot! Ti ketten, fiúk, együtt, meghódíthatjátok a civilizált világot.

BIFF Holnap beszélék Oliverrel. Hap, ha ez sikerül...

LINDA Kezdenek a dolgok rendbe...

WILLY (*Lindához, vad lekezéssel*) Ne kotyogj bele. (*Biffhez*) De ne hogy sportzakóban és csónadrágban menj fel Oliverhez!

BIFF Ugyan, majd...

WILLY Sötét ruha, kevés szó, pléhpofa, és semmi viccelődés.

BIFF Oliver becsült. Mindig is becsült.

LINDA Becsült? Nagyon szeretett!

WILLY (*Lindához*) Elhallgatsz már? (*Biffhez*) Méltósággal állj elém! Nem vagy taknyos kölyök, aki állásért kunyerál. Itt pénztől van szó,

LÉGY nyugodt, halk, komoly. A jópofákat mindenütt szeretik, de kölönként sose kapnak.

HAPPY Magam is megpróbálok valamit felhajtani. Biztos sikerül.

WILLY Fényes jövő vár rátok, fiúk, s remélem, túljuttok a bajokon. Az arany szabály: „Nagyan kezd, hogy nagyban végezd.” Kéri a tizenötzetet. Mennyit akarsz kérni?

BIFF Izé, nem is tudom...

WILLY Mi az, hogy izé? Csak a kamaszok mondják, hogy „izé”. Egy meglelt férfi tizenötzetre nem startol „izével”.

BIFF Szerintem tíz a maximum.

WILLY Mire vagy olyan szerény? Mindig szerényen kezded. Állíts be széles mosollyal, ne lássék rajtad semmi zavart, s vágd be néhány ki próbált viccedet, már csak a jó hangulat kedvéért is; nem az a fontos, mit mondasz, hanem *ahogy* mondosz – mert a jó fellépés fél győzelem! LINDA Oliver mindig nagyra tartotta a fiút.

WILLY Hagyj kibeszélni!

BIFF Légy szíves, ne ordíts anyára!

WILLY (*felforogva*) Én beszéltem, vagy nem?

BIFF Nem szeretem, ha folyton ráordítasz, s ezt meg is mondom, na.

WILLY Nézd csak: ki az úr ebben a házban?

LINDA Willy...

WILLY (*várpakodóké Lindára*) Mít fogod a pártját mindig, az istenit neki!

BIFF (*üdüsen*) Elég legyen! Anyával ne merj ordítani!

WILLY (*hirtelen megpaskolja Biff arcát, megbunyászkodva, büntudattal*) Add át az üdvözlétem Olivernek – talán emlékszik még rám. (*Kimegy az ebéllő ajtaján*)

LINDA (*fojtott hangon*) Mire volt ez jó? (*Biff hátat fordít*) Amikor már olyan boldog volt, hogy a terveidről beszéltél? (*Odamegy Biffhez*) Gyere be, és kívánj neki jó éjszakát. Ne keljen így lefeküdni.

HAPPY Gyere, Biff, vigasztaljuk meg az öreget.

LINDA Kérlek rá, kisfiam. Csak éppen köszönj be. Olyan kevés kell, hogy boldoggá tudd. Gyere. (*Kimegy az ebéllőajtón, s onnan kiált fel Biffhez*) A pizsamát a fürdőszobában hagytad, Willy.

HAPPY (*Linda után néz*) Micsoda asszony! Gyémántból csiszolták, nem igaz?

BIFF Megvonták a fizetését. Istennem, jutalékért dolgozik!
 HAPPY Nézzünk szembe a tényekkel: apa nem az a rámenős ügynök, nem az a nagyágyú. Persze meg kell adni, néha elragadóan kedves BIFF (*határozottan*) Adj kölcsön tíz dollárt. Befektetem néhány nyak kendőbe.
 HAPPY Majd elviszlek egy ismerős kereskedőhöz. Remek áruja van S vedd fel holnap az én csíkos ingemet.
 BIFF Megőszült! S hogy megőregedett anya! Te, én beállítok holnap Oliverhez és... izé... megvágom vagy...
 HAPPY Gyere, mondd el ezt apának is; feldobjuk egy kicsit. Gyertünk BIFF (*belemelészük*) Öregem, tízezer dollár, és nincs az a...
 HAPPY (*úiban az ebédli felé*) Ez már beszéd, Biff, végre ágaskodni benned a régi önértet. (*A hangja elvész az ebédliében*) Velem fogsz lakni, s ha megtetszik valamelyik csinibába, egyetlen szavadba kerül...

Az utolsó szavakat már alig hallani. A lépcsőn mennek föl, a szüleiék halló szobájába

LINDA (*belép a hálószobába, és beszél a fürdőszobába Willyhez, közben a tura ágát veti meg*) Nem néznéd meg a tust? Csöpög.
 WILLY (*a fürdőszobából*) Minden egyszerre mállik itt szét. A fene ott a csövet, be kéne perelni őket. Alighogy föltemtem, máris... (*Szavai dörmögésbe fullnak*)

LINDA Kiváncsi vagyok, emlékszik-e még rá Oliver? Mit gondolsz...
 WILLY (*kelép a fürdőszobából, piszamosában*) Emlékszik? Mi az, elment az eszed? Ha ott marad Olivernél, már ő vezetné a céget! Elég, ha Oliver csak egy pillantást vet rá, majd meglátod. Neked már fogalmad sincs, milyenek a mai fiatalok. (*Bebújik az ágyba*) Csupa nulla: egyik se lát messzebbre az orra hegyinél, csavargásra születtek...

Biff és Happy lép be. Kis szünet

WILLY (*hirtelen elhallgat, Biffre néz*) Jól van, fiam, örömmel hallottam...
 HAPPY Jó éjszakát akart neked kívánni, apa.

WILLY (*Biffhez*) Persze. Teperd le Olivert! Mit akartál nekem mondani?

BIFF Felejtsd el, apa, és ne haragudj. Jó éjszakát. (*Indul kifelé*)

WILLY (*nem tudja abba hagyni*) Ha beszélgetés közben leesik az asztalról valami – csomag, vagy mit tudom én –, fel ne vedd! Arra ott az altiszt...

LINDA Kiadós reggelit csinállok...

WILLY Megengednéd, hogy befejezzem? (*Biffhez*) Azt mondd neki, hogy nyugaton nagy üzleteket csináltál. Egy szót se a farmról!

BIFF Helyes, papa.

LINDA Azt hiszem, hogy most már minden...

WILLY (*félbeszakítja*) És ne add magad olcsón. Minimum tizenötezer.

BIFF (*nem bírja elviselni*) Oké. Jó éjszakát, anya. (*Elindul*)

WILLY Mert te nagyra hivatott ember vagy, Biff, ezt sose felejtse el. Nagyszerű képességekkel. (*Kimerülten bátrabaváratlik. Biff kimegy*)

LINDA (*Biff után kiált*) Aludj jól, fiam.

HAPPY Még csak annyit, megnősülök, anyám.

LINDA Menj, feküdj le, fiam.

HAPPY (*elmenőben*) Csak épp közölni akartam.

WILLY Légy szorgalmas, jó kisfiú. (*Happy kimegy*) Istennem... emlékszel még arra a ménkőzésre? A városi bajnokságra?

LINDA Pihenj szépen. Énekeljek neked?

WILLY Jó... énekelj. (*Linda balra alátámasztja a fejét a falra*) Amikor kifutott a csapat a pályára – fejjel kimagaslott közülük. Emlékszel?

LINDA Igen. Aranymezben.

Biff belép a sötét konyhába, rágyújt és kimegy a ház elé. Aranyosztály fénykörben áll. Cigarettezik, az eget bámulja

WILLY Mint egy félisten. Herkules... vagy efféle. A napfény... hogy ragyogott rá a nap! Integített is nekem, emlékszel? A pálya közepéről, pedig három egyetem képviselői nézték. És a vevők, akiket odavittem, meg az éjenzés, amikor kifutott a pályára – Loman, Loman, Loman! Úristen, most végre nagy embert leszel belőle. Egy ilyen ragyogó csillag nem tűnhet el az égről!

A Willyre eső fény tompul. A konyhafal mögött a vízmelegítő ragyog föl, a lépcső közelében: kék láng a piros tartály alatt

LINDA (félénken) Willy, drágám, voltaképpen mi bajja veled a gyereknek?

WILLY Nagyon fáradt vagyok. Eleget beszéltem.

Biff lassan visszamegy a konyhába. Megáll s merőn nézi a vízmelegítőt

LINDA Megkéréd végre Howardot, hogy New Yorkban adjon neked munkát?

WILLY Első dolgom lesz reggel. Minden rendbe jön, meglásd.

Biff odamegy a gáz-kályhához, és egy gumicsövet húz ki mögüle. Borzadva néz föl a halványan megvilágított halászoba felé, ahonnan Linda kétségbeesett, egyhangú átközlése hallik

WILLY (az ablakon át a boldra tekint) Nézd csak a holdat – most bújjik ki a házak mögül...

Biff a kezére tekéri a gumicsövet, és gyorsan felszalad

FÜGGÖNY

II. FELVONÁS

Vilám, könnyű zene balladszike, majd elbalkal, amikor szétfylrik a függöny. Willy ingujjban ül a konyhaasztalnál, kávéját szürsölgeti, a kalapja az ölében. Linda, abálysor csak teheti, újra tölti az újra csészéjét

WILLY Nagyszerű a kávé. Felér egy jó ebéddel.

LINDA Süssek rántottát?

WILLY Nem. Eleget ugráltál.

LINDA Ma pihentebbnek látszol, drágám.

WILLY Aludtam, mint egy hulla. Hónapok óta először. S mit szólsz hozzá – hétköznap, délelőtt tízig! A fiúk már régen kiröpültek, ugye?

LINDA Nyolckor már hírük-hamvuk se volt.

WILLY Remek.

LINDA Öröm volt nézni, ahogy együtt elindultak. S megint elárasztották a házat kölnivel!

WILLY (*mosolyogva*) Hm, hm.

LINDA Biffet mintha kicserélték volna. Csupa ragyogás, csupa remény – alig várta már, hogy beérjen a városba Oliverhez.

WILLY Végre összeszedi magát. Hiába, vannak emberek, akik csak sokára... későn higgadnak le. Melyik ruhájában ment?

LINDA A sötétkében. Milyen csinos volt! Tekintélyes embernek látszik benne.

Willy feláll az asztaltól. Linda nyújtja oda a kabátját

WILLY A kék jól áll neki, nem vörös. Te, ma este végre megveszem a magokat.

LINDA (*nevetve*) Magokat? Nagyszerű! De a hátsó kert nem kap elég napot; a fű se nő ki már.

WILLY Várj csak, kicsi lány, egyszer összehozunk egy pöttöm házat vidéken: zöldseget nevelek majd, s egy-két tyúkot is...

LINDA Megérjük azt is, drágám.

Willy szórakozottan „késztől” a kabátjából. Linda követi

WILLY A fiúk megnőszülnek, s leruccannak hétvégére. Kis vendégházat is építtek – mi az nekem, szerencsém van, s csak egy kis deszka meg persze nyugalom kell hozzá.

LINDA (*vidáman*) Megvarrtam a belést...

WILLY Akár két vendégházat is építhetnek: akkor mindketten lejöhettek. Eldöntötte, mennyt kér Olivertől?

LINDA (*részgúli a kábátot*) Nem mondta, de azt hiszem, tíz- vagy tizenötzetet. Beszélés ma Howarddal?

WILLY Igen. Nem fogok sokat tekintőrizni: rövid lesznek és határozott. Bejelentem, hogy nem utazom többé.

LINDA És ne felejtis el egy kis előleget is kérni. A biztosítási díjra lejár a haladék.

WILLY Mennyi az... száz...?

LINDA Száznyalc dollár hatvannyolc cent. Megint szűkiben vagyunk a pénznek.

WILLY Megint? Miért?

LINDA Hát tudod, a motorjavítás a kocsin...

WILLY Az az átkozott Studebaker!

LINDA Aztán az utolsó részlet a hűtőszekrényre...

WILLY De hisz most már végleg bedöglött!

LINDA Hát régi jószág az is, drágám.

WILLY Megmondtam én annak idején: jobb márkát kellett volna venni. Charley húsz éve vette a General Electricet, és soha semmi baja azzal az átkozott masinával.

LINDA De hiszen, Willy...

WILLY Kí hallott már Hastings hűtőről? Egyszer az életben lenne egy holmi az enyém, mielőtt végképp tönkremegy. Így csak a ronccal teppel versenyezhetek. Még le se törlesztettem a kocsi, máris esik szét. A hűtőszekrény csak a pénzemet fagyasztja be. Ez a gyártási titok: mire kifizeted, tönkre is megy minden.

LINDA (*begombolja az uja kabátját, amit Willy tüstént légombol*) Kétszáz dollár kihúzna a bajból. S ebben már benne a ház is: az utolsó részlet, utána mienk egészen, Willy!

WILLY Huszonöt esztendő után!

LINDA Biff kilencéves volt, amikor vettük.

WILLY Hát ez nagy dolog. Letudni egy huszonöt éves részletfizetést...

LINDA Kíartás kellett hozzá, szentigaz.

WILLY Mennyi cementet, fát, munkát öltem bele! De végre egy repedés sincs rajta.

LINDA Megérte.

WILLY Kinek? Majd jön valami idegen, beköltözik, s ezzel kész. Ha legalább Biff átvinné, s itt alapítana családot. (*Elindul*) Csókollak, már el is késtem.

LINDA (*birtalan eszébe jut*) Majdnem elfelejtettem! A fiúkkal vacsorázol.

WILLY Én?

LINDA Az Ezüst Tányérban, a Negyvennyolcadik utca és a Hatodik sugárút sarkán.

WILLY Igen? És te?

LINDA Csak a férfiak. Nagy vacsorát csapnak neked.

WILLY Ugyan! Kinek jutott eszébe?

LINDA Biff jelentette be reggel. Azt mondta: szólj apának, bankettet rendezünk neki. Hatra várnak. Együtt vacsorázol a nagy fiaddal.

WILLY Az áldóját! Ez már igen! Howardot puhára főzöm, meglátod.

Kivásalom az előleget, s megszerzem a New York-i beosztást, ki-
verekszem, az istenít.

LINDA Ezt már szeretem, Willy.

WILLY S ha addig élek is: soha többé nem ülök volánhoz.

LINDA Minden jóra fordul, Willy, érzem, minden jóra fordul.

WILLY Nem vitás. Csókollak, késő van. (*Ismét elindul*)

LINDA (*a konyhaasztalhoz szalad egy zsebkezdőért, és Willy után kiált*)

A szemüveged?

WILLY (*megtapogatja a zsebét és visszagjön*) Megvan, megvan.

LINDA Jaj, a zsebkezdőd.

WILLY Persze, zsebkezdőd.

LINDA És a szaharin?

WILLY A szaharin.

LINDA Vigyázz a lépcsőn, a földalattinál.

Linda megcókolja Willyt, kezében sebhárisnya, Willy és zsebreveszi

WILLY Hányszor mondtam már: meg ne lássam, hogy harisnyát

stopposz! Legalább addig, amíg itthon vagyok. Az idegeimre megy... nem is tudom, miért. Nagyon kérék...

Linda a markába rejti a barisnyát, és a ház elé kéri Willyt

LINDA El ne felejtöd: az Ezüst Tányérban.

WILLY (amikor átmennek az útváron) Sárgarépa talán megteremne itt.

LINDA (nevetve) Már annyiszor megpróbáltad!

WILLY Az igaz. Ma ne nagyon hajszold magad. (Eltűnik a ház jobb sarkán mögött)

LINDA Vigyázz a lépcsőn!

Miközben Willy eltűnik, Linda intéget. Hirtelen cseng a telefon. Átszalad a szőnyegen, be a konyhába, felemeli a kagylót

LINDA Hallól Ó, Biff! Úgy örülök, hogy felhívtál... épp most... Persze, szóltam neki. Ott lesz hatra, de hogy felejtettem el. Ide figyelj, alig vártam már, hogy elmondhassam neked. A kis gumicsőről van szó, tudod, melyikről? Amit a gázhoz csinált. Végre rászántam magam, hogy lemegyek érte a pincébe és elegetem. Eltűnt! Hallod? Ó maga vitte el. (Hallgat) Mikor? Akkor hát a te kezéd van a dologban. Ó - semmi, azt hittem, ő volt az. Nem, de hogy aggódom: ma reggel olyan jókedvűen ment el, mint a régi szép időkben. Nem félttem már apádat, egy cseppet sem. Fogadott már Mr. Oliver?... Akkor csak várjál szépen. Az a fontos, hogy jó benyomást tegy rá! Én ne izzadj meg nagyon, mire bejutsz hozzá. Éreztétek jól magatokat apával. Nála is nagy újság készül... Igen, a New York-i állás. Légy kedves hozzá ma este. Olyan, mint egy árva csónak: szeretne révbé jutni. (Reszket a szemorokás örömtől) Ó, ez nagyszerű, Biff, megmented az életét. Köszönöm, szívem. Öleld meg, amikor belép a vendéglőbe. És mosolyogj rá. Derék fiú vagy... Viszontlátásra, drágám... Van nálad fésű? Jó. Viszontlátásra, Biff.

Linda monológjának közepén Howard Wagner - barminchat éves férfi - görödit be egy kis géptárcsáztal, melyen magnetofon áll. Howard a gép bekapcsolásával foglalatostekint, a színpadi előtér bal oldalán. A fény beágyazódik Lindán, tovább)

szól egy ütemben Howardra erősödik, aki most fűzi be a szálakat a gépbe, csak a vállán át vet egy pillantást a belépő Willyre

WILLY Szsz... szsz...

HOWARD Helló, Willy, bűjij be.

WILLY Beszéljini szeretnék veled.

HOWARD Bocssáss meg: egy perc, s kész vagyok.

WILLY Miféle gép ez, Howard?

HOWARD Sose láttál még ilyen bogarat? Magnetofon.

WILLY Ó. Ráérsz pár percig?

HOWARD Saját hangodat adja vissza. Tegnap jött ki a nullszéria. Teljesen belerülök, a lepszennációsabb masina, amit életemben láttam. Egész éjszaka ezzel szórakoztam.

WILLY Mire jó?

HOWARD Diktáláshoz vettem, de mindenfélét tud. Hallgasd csak meg... az este hazavittem... hát ezt hallgasd meg, mit vettem fel. Először a lányomat. Tessék. (Levonja az indítógombot; a magnetofonban az „Egy cigánykaraván...” kezdetű dalt fűtyülik) Mit szólsz, hogy tud ez a kölyök fűtyülni?

WILLY Nagyon élethű.

HOWARD Hétéves a gyerek! És egyetlen hamis hang nélkül...

WILLY Cs, cc... Egy szívességet kérnék tőled, ha...

A fűtyü elhallgat, s Howard lányának hangja ballatszik

A KISLÁNY Most te jössz, apu.

HOWARD Imád engem ez a kölyök (Újra ugyanazt a dalt fűtyülik) Ez már én vagyok! Ha! (Levint)

WILLY Pompásan csinálod.

A fűtyü hirtelen abbamarad; a gép egy darabig némán forog

HOWARD Sst! Most hegyezd a füled - ez a fiam.

A FIA Alabama fővárosa Montgomery; Arizona fővárosa Phoenix; Arkansas fővárosa Little Rock; Californiáé Sacramento... (És így tovább)

HOWARD (*a kezén mutatja*) Öresztendősi!

WILLY Egy szép napon még rádiószpiker lesz belőle.

A FIA (*folytatja*) Colorado fővárosa Denver, Connecticut fő...

HOWARD Figyeld: ábécé sorrendben! (*A gép hirtelen elhallgat*) Egy pillanat. A lány kirántotta a zsinórt.

WILLY Szó, ami szó, ez aztán...

HOWARD Sst, az isten szerelmére.

A FIA Kénc óra, közép-amerikai idő szerint. Aludjatok szépen, gyerekek.

WILLY Hát ez valami csod...

HOWARD Várj! A feleségem következik.

Várnak

HOWARD HANGJA Na, mondj már valamit. (*Szűnet*) Na, beszélj már! A FELESÉGE Semmi se jut eszembe.

HOWARD HANGJA Akkor is beszélj – lejár a szalag.

A FELESÉGE (*bátor-talánul, riadtan*) Helló. (*Csend*) Ó, Howard, mit mondjak én egy gépnek?

HOWARD (*megállítja a gépet*) Ez a feleségem volt.

WILLY Csodálatos. Beszélhetnék...

HOWARD Én mondom neked, Willy – odaadnám érte a fényképezőgépet, a lombfűrészemet, mindent. Ósdi vacakok. Ennél jobb kikapcsolódás nincs a földön.

WILLY Egyszer tán veszek én is.

HOWARD Miért ne, csak kétszázötvenbe kerül. Egyszerűen élni nem lehet nélküle. Tegyük fel, hogy Jack Bennyt akarod hallgatni, de épp dolgozod van valahol. Szólsz reggel a lánynak, hogy állítsa be a rádiót, amikor Jack Benny jön; és a gép automatikusan felveszi.

WILLY Mire hazaérsz...

HOWARD Akár éjfélkor, akár egykor, amikor csak akarod, kitorlód a coca-cólát, beledűlsz egy fotelbe, pattintasz egyet a gombon, és Jack Bennyt hallgatod, éjfélkor.

WILLY Feltétlenül veszek én is... Annyit utazom, s hányszor jut eszembe, mit mulasztok a rádióból.

HOWARD A kocsiiban nincs rádió?

WILLY Van, de kinek jut eszébe bekapcsolni?

HOWARD Mondd csak, nem kellene neked most Bostonban lenned?

WILLY Épp erről van szó, Howard. Ráérsz egy kicsit? (*A kulisszák mögül egy széket húz két*)

HOWARD Miért nem mentél el? Mi történt?

WILLY Hát az a helyzet...

HOWARD Megint összetörted a kocsi?

WILLY Nem, a dehogy...

HOWARD Már megijedtem. Akkor mi a baj?

WILLY Egy szó, mint száz, Howard, én elhatároztam, hogy nem utazom többé.

HOWARD Nem utazol? Miért, mit akarsz csinálni?

WILLY Emlékezz csak vissza, karácsonykor, a kis házi ünnepségen megígérted, hogy kitalálsz nekem valamit a városban.

HOWARD Itt a cégnél?

WILLY Igen, azt ígérted.

HOWARD Ja persze, persze. Emlékszem. Nem tudtam kitalálni semmit a számodra, Willy.

WILLY Nézd, Howard, a gyermekeimet már felneveltem, nekem meg nem kell olyan sok. Ha mondjuk hatvanöt dollárt vinnék haza hetenként, abból is kijönnék.

HOWARD Értem én, Willy, de kétlek...

WILLY Beszéljünk őszintén, Howard, mint férfi a férfival. Hadd mondjam meg – belefáradtam egy kicsit.

HOWARD Nem csodálom, Willy. De hát aki egyszer utazó, az utazó – az üzlet a vidékre épül. A városban elég az a fél tucat ügynök is.

WILLY Isten a tanúm, Howard, még nemigen kértem szívességet senkitől. De én már akkor itt voltam a cégnél, amikor téged még pályában hozott be az apád.

HOWARD Tudom, Willy, de...

WILLY S aznap, amikor megszületél, odajött hozzám az apád, Isten nyugosztalja, hogy téged Howardnak keresztelne, mit szólok hozzá.

HOWARD Ezt sose fogom elfelejteni, Willy, de itt egy fia hely nincs a számodra. Ha lenne: már régen te ülnél benne, de varázsló nem vagyok.

Az öngyújtóját keresi. Willy emeli fel a földről, s átadja neki. Szűnet

WILLY (*növekvő baraggal*) Howard, heti ötven dollár kihúzna a vízből.

HOWARD Hová a fenébe dugjalak be, öregem?

WILLY Nézd, eladni tudok, az ugye nem vitás?

HOWARD Nem, persze, nem, de ez üzlet – üzletnél pedig sose számítaszívessegre.

WILLY (*elkeseredetten*) Hadd mondjak erre valamit. . . .

HOWARD Kérlek, el kell ismerned, hogy biznisz, az biznisz. . . .

WILLY (*indulattal*) Biznisz, az biznisz, nem vitás, de most figyelj rám egy kicsit. Valamit nem értesz. Én már fiatal koromban – tizennyolc vagy tizenkilenc lehettem – a vidéket jártam. S nagyon tűnődtem rajta, ne hagyjam-e ott az egész fránya ügynökölést – van-e jövője, kérdesztem folyton magamtól. Mert én akkortájt Alaszkába vágódtam borzasztóan, az aranyásókhoz, mert ott havonta három leltre is bukkant az ügyesebbje. Egyszóval Alaszkába nagyon hajtott valami. Te azt mondanád rá: a kalandvágy.

HOWARD (*motlan*) Érdekes kérdés.

WILLY Az apám esztendőket vándorolt Alaszkában. Hajtotta a kalandor véte; a mi családunkból sose hiányzott a bátorság. Fejembe is vettem: utána megyek, a bátyámmal, megkeressük és letelepszünk északon az öreggel. Már-már neki is vágtam volna, amikor a Parker-nél összefutottam egy ügynökkel. Dave Singlemannek hívták. Nyolcvannégy éves volt akkor, s az USA harmincegy államát vadászta végig. Az öreg Dave felment a szállodába, papucsot húzott – zöld bársonypapucsot, ezt sose fogom elfelejteni –, aztán leült a telefonhoz, és tárgyalt a vevőivel. Ki se mozdult az utcára, s nyolcvannégy esztendőskorában is remekül keresett. Elég volt ezt egyszer látnom, rádöbben-tem: az ügynői pálya az álmok álma! A legszebb karrier! Van-e pompásabb dolog ennél: nyolcvannégy évesen is harminc-nyolcvan váront bejární – felveszed a telefonkagylót, s mindenki emlékszik rád, szívet segíti? Tudod-e, hogy amikor meghalt – zöld bársonypapucsban a New York-bostoni gyorsvonat dohányzójában – az méltó halál volt, az ügynök halála – igen, a koporsójához is ügynőkök és vevők százai zarándokoltak el. Hónapokra elcsitulnak a vonatfülkék: az öreg Dave-et gyászolták az ügynőkök. (*Feláll, Howard rá se néz*) Abban az időben,

Howard, számított még az ember – élt még a tisztelt, a barátság és a hála. Manapság minden rideg és halott: kinek kell barátság vagy – uram bocsá? – holmi egyéniség? Érted már, mire gondolok? Rólam se tudják már sehol, ki vagyok.

HOWARD (*jobbra megy*) Épp ez a baj, Willy!

WILLY Ha csak negyven dollárt kapnék hetente – negyven dollárral is megelégednék, Howard.

HOWARD Öregem, a sziklából is könnyebb vizet fakasztani. . . .

WILLY (*végő elkeseredéssel*) Howard, amikor Al Smith betársult a cégbe, apád odajött hozzám, és azt. . . .

HOWARD (*elfordul, s menni akar*) Öregem, várnak rám.

WILLY (*megállítja*) Az apádról beszéltek! Itt ígéretet hangzottak el ennél az asztalnál! Te nekem nem mondhatod, hogy várnak rád! Harmincégy esztendőt öltem bele a cégbe, s most az életbiztosításmat se tudom kifizetni! Eldobjátok az embert, mint a kifacsart citromot – de az ember nem rohadhat el élve! (*Kis szünet után*) Ide figyelj. Az apádnak én. . . huszonnyolcban óriási évem volt. Heti százhetvenre tornáztam fel az átlagutalékom.

HOWARD Willykém, ilyen átlagod sohasem volt. . . .

WILLY (*öklével veri az asztalt*) 1928-ban igenis átlag százhetvennel dolgoztam. Az apád jött oda hozzám – pontosabban én jöttem ide az irodájába, ehhez az asztalhoz –, ő a vállamra tette a kezét. . . .

HOWARD (*feláll*) Megbocsáss, Willykém, várnak rám. Szedd össze magad. (*Kimegy*) Mindjárt jövök vissza.

Amikor Howard kimegy, keblőnős és erős fény ragyogja körül a székét

WILLY Szedjem össze magam! Úristen, mit is mondhattam neki! Ráudítottam – miféle ördög bújt belém! (*Willy kirtelen elhallgat, a fény-ábrba bámul, mely szinte életre kelti a széket. Willy a közelébe megy, s megáll az íróasztal előtt*) Frank, nem emlékszel, mit ígértél annak idején?

A vállamra tette a kezét, Frank, és. . . . (*Az asztalra támaszkodik, s a halott nevének említésekor véletlenül megindítja a magnetofont*)

HOWARD FIA . . . fővárosa Albany, Ohio fővárosa Cincinnati, Rhode Island fővárosa. . . . (*A felsorolás folytatódik*)

WILLY (*rémülten bátrátánitorodék, kiabálva*) Ha! Howard! Howard! Howard!

HOWARD (*berohan*) Mi történt?

WILLY (*a gépre mutat, a gyerek orrbangon sorolja a fővárosokat*) Zárd el! Zárd el!

HOWARD (*kibizázza a kapszolát*) Willy, kérlek...

WILLY Innom kell valamit. Egy kávét! Iszom egy kávét.

Willy elindul kifelé. Howard megállítja

HOWARD (*a villanyzsinórt tekeri fel*) Willy, kérlek...

WILLY Elmegyek Bostonba.

HOWARD Ne menj Bostonba, Willy. Nem engedünk Bostonba...

WILLY Ne menjek?

HOWARD Nem akarom, hogy te képviselj minket. Már régen megmondtam volna...

WILLY Egyszóval kirúgsz, Howard?

HOWARD Azt hiszem, nem ártana neked egy jó hosszú pihenés.

WILLY Howard...

HOWARD S ha összeszedted magad, jelentkezz – meglátjuk, mit tudol neked kitalálni.

WILLY Howard, nekem pénz kell keresnem, én nem vagyok abban a helyzetben, hogy...

HOWARD És a fiaid? Miért nem támogatnak a fiaid?

WILLY Nagy vállalkozásba fogtak.

HOWARD Mit önerzetedeszd, nem olyan idóket élünk. Odaállsz a fiaid elé, s megmondod, hogy beleféradtál az üzletbe. Két nagy fiud van, nem?

WILLY Persze, de addig is...

HOWARD Egyszóval megegyeztünk, mi?

WILLY Meg, holnap megyek Bostonba.

HOWARD Nem, Willykém.

WILLY Nem varrhatom magam a fiaim nyakába – nem vagyok nyomorék!

HOWARD Öregem, hagyjuk ezt, nehéz napom van.

WILLY (*megragadja Howard karját*) Engedj el Bostonba.

HOWARD (*nehézen türtőzteti magát*) Egy sereg ember vár rám, a mai előjegyzés. Új le öt peircre, szedd össze magad, s aztán légy szíves, menj haza. Szükségem van az irodámra, Willy. (*Elindul, de észébe jut a magától, s kitalálja az asztalt a géppel*) Hja... ugorj majd be a héten, és add le a mintákat. No, szedd össze magad, öregem, vevők várnak odakint...

Howard balra kitalolja az asztalt. Willy kimerülten bámul a messzeségbe. Most zene hangzik fel – Ben zenéje –, először távolról, majd egyre közelebből. Amikor Willy megszólal – Ben lép be jobbról, táskával és esernyővel

WILLY Ó, Ben, áru! el, hogy csináltad? Mi a titka? Te már az alaszka! ügyet is elintézted...

BEN Minden gyorsan megy, ha tudja az ember, mit akar. Kurta kis üzleti úttal. Egy óra múlva indul a hajóm. Búcsúzni jöttem.

WILLY Annyi beszélőivalonk lenne, Ben.

BEN (*az órájára néz*) Az idő pénz, William!

WILLY (*a nézőtérre ugró két szőnpadon át odaszit borzú*) Ben, semmi se sikerül nekem. Mit tegyek?

BEN Figyelj rám, William. Alaszkaiban erdőt vettem. Keresek valakit a fa kitermeléséhez.

WILLY Istenem, erdő! A fiaimmal a roppant rengetegben!

BEN Egy új világ küszöbén állsz! Hagyd itt a kormos városokat – hagyj itt minden fecsegést, részletfizetési határidőt s minden törvényt. Ökölled küzdj meg a vagyondórt ott fenn!

WILLY Jó, jó! Linda, Linda!

A fiatal Linda lép be a mozdított ruhával

LINDA Ó, máris visszajöttél?

BEN Nincs sok időm.

WILLY Ne, várj még. Ben munkát kínál nekem Alaszkaiban, Linda.

LINDA Hisz van már... (*Benhez*) Gyönyörű munkája van itthon is.

WILLY De Alaszkaiban, kicsi lány, többre...

LINDA Elég az is, ami van.

BEN Mire elég, drágám?

LINDA (*rettegve Bentől, de haragosan*) Telebeszélte a fejét! Boldogok vagyunk mi így is. (*Willyhez, miközben Ben nevet*) Mindenki nem hódít hozzá meg a világot! Itt szeretnek az emberek, a fiad bálványoznak, s egy szép napon... (*Benhez*) Hiszen az öreg Wagner csak a minap közölte vele, hogy ha így dolgozik tovább, beveszik a cégbe, ugye Willy?

WILLY Hogyne, petsze. Valamit én kiéptek ennél a cégnél, s aki épít, nem elveszett ember, igaz?

BEN Mít építesz? Fogd marokra! Hol van?

WILLY (*bizonytalanul*) Szó, ami szó, Linda – kézzelfogható biztosítékra itt nemigen lehet számítani.

LINDA Miért ne lehetne? (*Benhez*) Van egy ismerősünk, nyolcvan-négy esztendő...
 WILLY Úgy bizony, Ben, látod, ez is igaz: ha arra az öreg ügynökre gondolok – nincs mitől félnem.

BEN Gyerekség.
 WILLY Olyan igaz, mint ahogy itt állok. Más dolga sincs: elutazik valamelyik városba, felemeli a kagylót, s remekül megél. Tudod-e, miért?

BEN (*veszi az akatárakéjét*) Indulnom kell.
 WILLY (*visszatartja Bent*) Nézd csak ezt a fiút!

Biff jön be, iskolai melegítőben, utazótáskával. Happy hozza be utána a vállvédőjét, az arany sisakját s a sportnadrágot

WILLY Garas nélkül áll itt, de három egyetem verseng érte – s innen már egy lépés csak a csillagokig. Mert semmi se múlik azon, Ben, hogy mit csinál az ember. Csakis azon, kit ismer, s hogy tud mosolyogni! Összeköttetés, Ben, összeköttetés! Alaszka minden vagyona gazdát cserélhet a Commodore Hotel ebédjén – s ez az igazi csoda! Itt az ember gyémántokkal szedheti meg magát – csupán mert megszerették. (*Biffhez fordul*) A mai meccs viszont – az végre kézzelfogható siker! Kiszaladsz a pályára: s ha nyersz, százazteket nyersz megadnak, szívükbe fogadnak az emberek. (*Benhez, aki ismét távozni akar*) Ben! Ha ez a fiú egyszer besétál egy hivatalba: a nevére is összefutnak, mint a harangkondulásra – sarkig táruznak előtte az ajtók. Hányszor fogadtak engem is földig hajolva, Ben, de hányszor!

Ez ugyan nem kézzelfogható vagyon, nem kincsés őserdő – de mégis csak óriási örökség!

BEN Isten veled, William!

WILLY Igazam van, ugye Ben? Szerinted is igazam van? Mert én sokat adok a véleményedre, Ben!

BEN Új földrészt küszöbén állsz, William. Gazdagon térhetnél vissza. Gazdagon! (*Elmegy*)

WILLY Ez az új földrész itt táru fel előttünk! Hallod? Felfedezzük – itt!

Bernard szalad be, fiatalon. A fiúk vidám zenéje hallatszik

BERNARD Félttem, hogy elkéstek.

WILLY Indulnunk kell? Hány óra?

BERNARD Fél kettő.

WILLY Akkor mindenki a fedélzetre! Irány Ebbets Field! Hol vannak a zászlók?

A konyha falonálán át szalad az ebédlőbe

LINDA (*Biffhez*) Tiszta fehérneműt is csomagoltál?

BIFF (*fel s alá járka*) Indulnom kell.

BERNARD Ugye én vihetem a sisakodat, Biff?

HAPPY A sisakot én viszem.

BERNARD Biff, megígérted...

HAPPY Én viszem a sisakot.

BERNARD És hogy jutok be az öltözőbe?

LINDA Hadd vigye Bernard a vállvédőt. (*Kabátot, kalapot vesx a konyhában*)

BERNARD Beengednek, Biff? Mert én már fűnek-fának elmesélttem, hogy ott leszek az öltözőben.

HAPPY Öltöző? Itt klubház van.

BERNARD Hát akkor a klubházban, Biff.

HAPPY Biff!

BIFF (*rövid szünet után, nagylelkűen*) Vigye a vállvédőt.

HAPPY (átadja a vállánálót Bernardnak) Aztán ne maradj le!

Willy rohan be a zászlókkal

WILLY (kiszítja a zászlócskákat) Lengessétek, ha Biff kifut a pályán, (Happy és Bernard kiszalad) Kész vagy, fiú?

A zene elhallgat

BIFF Mehetünk. Ragyogó formában vagyok.

WILLY (az előszőpad sarkán) Tudod-e, mi forog itt kockán?

BIFF Persze hogy tudom, apa.

WILLY (megtapogatja Biff izmait) Ma délután már úgy vonulsz hazra, mint New York iskolai válogatottjának győztes kapitánya.

BIFF Erre mérget vehetsz. Ne felejtöd el, öreg cimbora, amikor leveszem a sisakom: kitorók – a kedvedért.

WILLY Induljunk! (Kijelöl indulnak, Willy átöleli Biffet; ekkor Charley lép be fiatalon, térdnadrágban) Neked már nem jutott hely, Charley.

CHARLEY Hol?

WILLY A kocsiban.

CHARLEY Kirándultok? Én kártvázni akartam veled.

WILLY (dühösen) Kártvázni! (Hiteitlenkedve) Elfelejtetted, milyen nagy nap van ma?

LINDA Dehogy felejtette el! Csak ugrat.

WILLY Ilyesmivel jobb nem tréfálni.

CHARLEY Ugyan, Linda, hová készültök?

LINDA Biff a válogatottban játszik.

CHARLEY Ilyen időben?

WILLY Kár a szóért, Linda. Gyerünk, indulás. (Kintaszólja a többiüket)

CHARLEY Várj csak! Hallgattad a híreket?

WILLY Nem. Mi újság?

CHARLEY Nem hallgattok rádiót? Levegőbe repült az Ebbets Field stadion.

WILLY Menj a fenébe! (Charley nevet, Willy kintaszólja a többiüket) Indulás! Gyerünk, mert elkésünk.

CHARLEY (a távozókból) Kösd fel a gatyád, Biff, aztán csak jól kösd fel!

WILLY (utolsónak marad; Charleyből) Ócska vicc volt, Charley. A fiú életének legszebb napja.

CHARLEY Willy, seose nő be a fejed lágya?

WILLY Úgy, szóval nem nőtt be? Az nevet, aki utoljára nevet, Charley, csak várd ki a végét. Belesárgulsz az irigységre: Biff holnaptól egy második Red Grange! Mindenki róla fog beszélni! Évi huszonegyezer van az izmaiban.

CHARLEY (tréfálkozva) Komolyan?

WILLY Ha én mondom!

CHARLEY Akkor még csak egyet, könyörgök.

WILLY Tessék?

CHARLEY Ki az ördög az a Red Grange?

WILLY No most már elég a tréfából, hagyd abba.

Charley vidáman csóválja a fejét, és balra keimegy. Willy követi. A zene had vilámsággal csap fel

WILLY (utána kiált) Mit képzelsz magadról? Azt hiszed, mindenkinél okosabb vagy? Tökkelütött, tudatlan, siralmas fiáter, buta ökör!

Az előszőpad jobb oldalán, Charley irrodjának fogadószerójában egy asztal világosodik meg. Kintől felballasztzik az utcai forgalom zaja, s az asztal mögött a felhött Bernard ül fűtőörészve. Mellette a földön két teniszütő s bőrdírd

WILLY (kétülről) Most persze elszaladsz? Azonnal állj meg! Ha más véleményed, mondd a szemembe! A hátam mögött persze kinevetnek, jól tudom. De az nevet, aki utoljára nevet! Majd meglátjuk a nyomorult pófátokat a meccs végén, csak várjátok ki. Kítörés! Góll! Nyolcvanezer ember! Kítörés! Egyenest a kapu közepébe.

Bernard szerény, komoly s mégis magabiztos fiatalember. Willy hangja most már jobbról ballasztzik. Bernard leveszi a lábát az asztalról s fülel. Jenny, az apja titkárnője lép be

JENNY (idegeen) Bernard, kérem, lesz szíves kifáradni a hallba?

BERNARD Miféle lárna ez? Ki az?

JENNY Mr. Loman. Most lépett ki a liftből.

BERNARD *(feláll)* Kivel kapott össze?

JENNY Senkivel. Egyedül jött. Én már nem tudom, mit kezdjek vele; az édesapját is mindig felizgatja, ahányszor csak idejön. Rengtegg a gépelnivalóm; az édesapja pedig vár az iratokra. Lenne szíves fogadni Mr. Lomant?

WILLY *(belp)* Kitérés! Góll! *(Észreveszi Jennyt)* Jenny, Jenny!... Örülök, hogy látom... Hogy s mint van, kedvesem? Dolgozik? És érdemes?

JENNY Én jól vagyok. És Loman bácsi?

WILLY Én viszont már nem is vagyok, Jenny.

BERNARD Helló, Willy bátyám!

WILLY *(riadtan)* Bernard! No nézd csak, a nagy legény!

Gyorsan odalép hozzá, büntudatosan és mélyen megrázza Bernard kezét

BERNARD Hogy s mint, Willy bátyám? Örülök, hogy feljöttél.

WILLY Téged meg mi szél hozott ide?

BERNARD Ó, csak egy pillanatra köszöntem be a papához. Kifújom magam, amíg a vonatom indul; néhány perc, és utazom Washingtonba.

WILLY Bent van az öregúr?

BERNARD Igen. A főkönyvelővel tárgyal. Foglajj helyet.

WILLY *(leül)* Mit keresel Washingtonban?

BERNARD Tárgyalásom lesz.

WILLY Igen? *(A teniszütőre mutat)* Ott akarsz teniszezni?

BERNARD Az egyik barátomnak saját pályája van Washingtonban.

WILLY Ezt már nevezem. Saját teniszpálya! Akkor jó pályát választhattott.

BERNARD Derék fickó. Apa mesélte, hogy Biff hazajött.

WILLY *(széles mosollyal)* Haza ám! Nagy dologba kezd írthon!

BERNARD No, mibe?

WILLY Nyugaton már sokra vitte, de ő mégiscsak itt akar berendezkedni. Óriási dologról van szó. Ma különben együtt vacsoráznunk. Igaz, hogy fiad született?

BERNARD Úgy bizony. A második.

WILLY Két fű! Nagy szencáció!

BERNARD Mibe kezdett tulajdonképpen Biff?

WILLY Az a nagy sportos, a Bill Oliver nagyon tőri magát utána. Ő hívta haza nyugatról. Expressz, távirat, interurbán, megymás. Te, az a teniszpálya nem megy ki a fejemből. Külön bejáratú, a háznál!

BERNARD Willy bácsi, te még a régi cégnél vagy?

WILLY *(kés szívet után)* Hát én... igazán mondom, nagyon örülök a sikereidnek. Szívből örülök... Öröm látni, ha egy fiatalember olyan igazán... Biffnek is remek kilátásai vannak... remekek. *(Hirtelen elballgat)* Bernard... *(Érzelmiei elborították)*

BERNARD Tessék, Willy bácsi?

WILLY *(összetörten, egyedül)* Mondd... mi a titka...

BERNARD A titka?

WILLY Miért sikerült neked? És neki miért nem? Soha semmi...

BERNARD Honnan tudhatnám én azt, Willy?

WILLY *(bizalommal, kétségbeesetten)* A barátja voltál, gyerekkori jó barátja. S itt valami nem fér a fejembe. A nagy meccs után mintha lettétört volna az élete. Tizenhét esztendő kora óta nincs szerencséje. BERNARD Szakmája nincs.

WILLY Már hogyan lenne! Mennyi levelező tanfolyamot végzett iskolá után! Rádióműszerészet, televízió, s isten tudja, még micsoda. Egyikben se vitte semmire.

BERNARD *(leveszi a szemüvegét)* Willy, beszélhetek őszintén?

WILLY *(feláll és a szemébe néz)* Kiváló embernek tartalak, sokra becsülöm a tanácsaidat.

BERNARD Mit tanácsolhatnék én, Willy? Semmit. Inkább kérdeznék valamit. Amikor érettségi előtt a számtantanár elbuktatta...

WILLY Tönkretette az életét az a disznó fráter.

BERNARD Persze, Willy, de hát semmit se kellett volna tenni, ott maradt a nyári tanfolyamon, és ősszel pótvizsgázik. WILLY Persze, igaz.

BERNARD Te nem engedted, Willy, hogy ott maradjon a nyáron?

WILLY Én? Könyörögtem neki!

BERNARD Hát akkor miért nem...

WILLY Miért, miért? Ez a kísértet engem is tizenöt éve gyötör. Megbukott, s aztán ott maradt elterülve, mint akit letaglóztak.

BERNARD Ne igazsd fel magad, Willy bátyám.

WILLY Beszéljünk nyíltan, Bernard, amúgy se beszélhetek senkivel őszintén. Mondd – az én hibám volt? Érted? Folyton az jár a fejemből, hogy éniattam nem sikerült neki semmi. Mit adhatnék én Biffnek?

BERNARD Ne vedd a szívedre.

WILLY Miért roppant össze? Mi lehet emögött? Te a barátja voltál Bernard Valáiré én is emlékszem, Willy. Júniusban kaptuk ki a bizonyítványt, és – megbukott matematikából.

WILLY Nyomorult, tintanyaló számkukac...

BERNARD Akkor még semmi sem történt. Biff dühöngött egy kicsit, de arra határozottan emlékszem, hogy jelentkezni akart a pótvizsgára.

WILLY *(meglepően)* Jelentkezni akart?

BERNARD És nem is roppant össze. De aztán, Willy, eltűnt hazulról. Egy hónapig a színtét se láttuk. Én azt hittem, hogy hozzád utazott New Englandbe. Nem esett szó annak idején a dologról?

Willy némán bámul

BERNARD Willy bácsi, kérlek?

WILLY *(orós ellenszempvel a hangjában)* Igen, igen. Bostonba jött, hoztam. Na és?

BERNARD Amikor visszaérkezett – nos, sokszor gondolok vissza rá, de ma se értem. Hiszen jó barátok voltunk, igaz, eléggé kihasznált, mégis, hisz jól tudod, szerettem... Egyszóval, amikor egy hónap múlva visszajött, kapta a futballcipőjét – emlékszel még arra a cipőre? Rajta volt a Virginia-egyetem jelvénye, ugye? Olyan büszke volt rá, mindennap felhúzta. De akkor egyszerre csak kapta a cipőt, levitte a pincébe, és a kazánban akarta elégetni. Ököltre mentünk. Felőnt marakodtunk ott lent a pincében, ütöttük egymást, s ordítottunk, hogy rengett a ház. És én már tudtam – milyen furcsa is, hányzor jut eszembe –, hogy föladta a harcot. Mi történt Bostonban, Willy?

Willy úgy néz rá, mintha talakodásnak tartaná mindazt

BERNARD Csak azért kérdezem, mert őszintén beszélünk.

WILLY *(dühösen)* Semmi. Mi történt volna? S mi köze ennek a későbbiekhez? Ne próbáld énrám kenni a fiam hibáit! Te is énrám gyanakszol? Tehetek én róla, hogy a fiam összeroppant?

BERNARD Nem, kérlek, Willy...

WILLY Én meg arra kérlek, ne beszélj velem így. Mi történt? Mi történt volna?

Charley lép be ingijában, mellényben, s egy üveg whiskeyt hoz

CHARLEY Hé, lemaradsz a vonatról! *(Meglóbálja az üveget)*

BERNARD Már indulok. *(Átveszi az üveget)* Köszönöm, apa. *(Félszezi a teniszütőket és a bőröndjét)* Viszontlátásra, Willy bácsi. Ne bánkódj! Rómát se építették fel egy nap alatt.

WILLY Én is azt mondom.

BERNARD De néha, Willy bácsi, jobb a dolgokat hagyni...

WILLY Hagyni?

BERNARD Hadd menjenek a maguk útján.

WILLY És ha nem mennek?

BERNARD *(rövid szünet után)* Azt bizony nagyon nehéz lehet elviselni... *(Kezet nyújt)* Viszontlátásra, Willy bátyám.

WILLY *(kezet fog Bernarddal)* Isten veled, fiam.

CHARLEY *(átléli Bernard vállát)* Mit szólsz a kölyökhöz? A legfelsőbb bíróságon képvisel valakit.

BERNARD *(tiltakozva)* Apa...

WILLY *(összinte döbbenttel, fájdalmasan és boldogan)* A legfelsőbb bíróságon? Ne mondd!

BERNARD Mennem kell. Viszlát, papa!

CHARLEY Fektesd őket két vállra, Bernard.

Bernard elmegy

WILLY *(mélkőzhen Charley a pénztárcáját veszi elő)* A legfelsőbb bíróságon? És egy szóval se említette.

CHARLEY *(pénzt szemlél ki az asztalra)* Mit beszéljen róla? Ez a dolga. Willy S hogy mi legyen a dolga, arra te sose tanítottad, ugye? Nem is érdekelte, mit csinál?

CHARLEY Nem érdekel engem soha semmi, ezért élek nyugodtan. Na, itt egy kis pénz, ötven dollár. Odabent vár rám a főkönyvelő, Willy Charley, kérlek... (Nebezen) Az életbiztosításmat is be kell fizetnem, és ha lehetséges... százzítz dollár elég lenne...

Charley egy pillanatra nem felel, csak mozdulatlanul áll

WILLY Kivehetném a bankból is, de Linda megtudná, és...

CHARLEY Újra, Willy.

WILLY (elindul a szék felé) Minden fillért pontosan könyvelek. És visszafizetem az utolsó centig. (Leül)

CHARLEY Ide hallgass, Willy.

WILLY El se tudod képzelni, milyen hálás...

CHARLEY (az asztalra ül) Willy, hová vezet ez? Miért vagy olyan csókönyös?

WILLY Én? Hiszen én csak egyszerűen...

CHARLEY Allást kínáltam neked. Ötven dollárt kapsz egy hétre. És vidékre se kell menned.

WILLY Van nekem állásom.

CHARLEY Csak fizetésed nincs hozzá. Miféle állás az - fizetés nélküli? (Feláll) Nézd, öregem, elég volt. Nem vagyok lángész, de észre veszem, ha megsérttenek.

WILLY Kí sértett meg?

CHARLEY Miért nem akarsz nálam dolgozni?

WILLY Ne gyötörj velem. Van állásom.

CHARLEY Akkor pedig mit jársz a nyakamra minden héten?

WILLY (feláll) Hát ha valami kifogásod van ellene, hogy idejárom...

CHARLEY Allást kínálok neked.

WILLY Nincs szükségem az állásodra!

CHARLEY Sose nő be már a fejed lágya?

WILLY (dühösen) Tökkelütött fráter! Ha még egyszer ezt mered mondani, én vcrem be a fejed lágyát! Azt hiszed, félek tőled? (Verekezőre készen áll)

Szűnet

CHARLEY (odamegy hozzá, kedvesen) Mennyi kellene, Willy? Willy Charley, kívágtak, kidobtak, kirúgtak. S azt se tudom, mihez kezdek. Egyszerűen felmondtak.

CHARLEY Howard felmondott?

WILLY Gondold meg, ez a taknyos. Tőlem kapta a nevét. Én kereszteltem Howardnak.

CHARLEY Willy, mikor jössz végre rá, hogy ez az égvilágon semmit se jelent? Jól van, elkeresztelted Howardnak, hát akkor próbáld kézpénzre váltani a keresztapaságot. Csak az a tíéd ezen a világon, amit el tudsz adni. S hogy ezt te, ügynök létedre, képtelen vagy fel-fogni, ez sose fért a fejembe.

WILLY Nekem erről más a véleményem. Mindig úgy éreztem, hogy ha valakinek jó a fellépése, ha szeretik, akkor...

CHARLEY Mi a fenének szeressenek? Ki szerette a Morgan bankárt? Hol volt neki jó fellépése? A gőzfürdőben egy mézáróst is meg-megyeztetett a kövérsége. De ha a degesz pénztárcájával jelent meg valahol, tüstént beleszerettek. Nézd, Willy: engem például te nem szeretsz. Rendben van. Énrám se foghajja senki, hogy szerelmes vagyok beléd. És mégis adok neked állást, kizárólag azért, mert... tudja fené, miért... kapsz állást, és kész. Nos, áll az alku? WILLY Én... én egyszerűen képtelen lennék nálad dolgozni, Charley...

CHARLEY Csak nem vagy rám féltékeny?

WILLY Képtelen lennék, és ez elég. Ne kérdezd, miért.

CHARLEY (dühösen még több bankjegyet szed elő a pénztárcájából) Egész életben féltékeny voltál rám, te csodabogár. Nesze, a biztosításra. (Willy kezébe nyomja a pénzt)

WILLY Pontosán könyvelek minden centet.

CHARLEY Megyek, sok a dolgom. Te pedig vigyázz magadra. És fizess csak be azt az életbiztosítást.

WILLY (jobbra indul) Nem különös? Anyi hajsza, autó- és vonatút után: az ember többet ér kiterítve, mint élve.

CHARLEY Willy, holtan már egy fábatkát se ér senki. (Rövid szűnet után) Hallod, mit mondtam?

Willy mozdulatlanul áll, álmódorva

CHARLEY Willy!

WILLY Ments ki Bernardnál, ha találkozol vele. Nem akartam megbántani. Nagyszerű fiú. Remek gyerekek ezek, s nagy jövő vár rájuk. Egyszer még együtt fognak teniszezni, majd meglátod! Különben gratulálhatsz. Biff ma állapodott meg Bill Oliverrel.

CHARLEY Sok szerencsét.

WILLY *(a könyveivel kezdi)* Charley, megáll az eszem! Akármilyen furcsa, te vagy az egyetlen jó barátom. *(Kimegy)*

CHARLEY Jóságos Isten!

Charley egy pillanatig utána bámul, majd követi Willyt. A színpad elsötétül, azán vidám zene hangzik föl, és jobboldalt a függöny mögött nőrs fény világosodik ki. Stanley, a fiatal pincér jelenik meg, egy asztalt hoz, mögötte Happy két székekkel

STANLEY *(leteszi az asztalt)* Köszönöm, Mr. Loman. A többit csak bízza rám. *(Megfordul, elveszi a székeket Happytól, és az asztalhoz állítja őket)*

HAPPY *(körülnéz)* Itt bent sokkal barátságosabb.

STANLEY Ott elől nagy a zaj. Amikor vendéget vár, Mr. Loman, csak szóljon nekem, majd itt hátul elhelyezem. Tudja, az emberek, ha egyszer kibújnak az odájukból, nem szeretnek félrevonulni. Ráuntak önmagukra, és inkább elmerülnek a nagy nyüzsgésben. De Mr. Loman külön ember, ehhez szó se fér.

HAPPY *(leül)* Hogy megy a bolt, Stanley?

STANLEY Egy rühes kutyának is jobban. Bárcsak behívtak volna a háború alatt, most legalább hősi halott lennék.

HAPPY Itthon a bátyám, Stanley.

STANLEY Hazajött vadnyugatról?

HAPPY Feltört. Marhakupec, megtollasodott. Úgy bánjon vele. S apám is idejön.

STANLEY Az édesapja is?

HAPPY Homár van?

STANLEY Első osztályú!

HAPPY Ollóstul találja!

STANLEY Ne féljen, nem hozok helyette egert.

Happy nevet

STANLEY S egy kis jó bort hozzá? Áldomás a vacsorához?

HAPPY Nem, nem. Emlékszik arra a receptre, amit a tengerentúlról hoztam? Pezsgóból!

STANLEY Hogyne emlékeznek! Még most is ott lóg a konyhában. De az személyenként legalább egy dollár.

HAPPY Úgy a jó.

STANLEY Mi az? Megütötte a főnyereményt?

HAPPY Nem. Csak hát ünnepelünk. A bátyám... Nos, ha igaz, nagy halat fogott ma! Azt hiszem, közös üzlet lesz a dologból.

STANLEY Óriási. Ennél jobb nincs. Mert hát a családi vállalat – tudja –, az mindig a legjobb.

HAPPY Szerintem is.

STANLEY Mert hát mi van, ha valaki lop? Nincs baj, a családban marad. No de úgys érti maga a csíziót. *(Suttogva)* Itt ez a bármixer is. A főnök a haját tépi, hiába blokkol a kassza – sose jön ki belőle a pénz.

HAPPY *(felkapja a fejét)* Sst.

STANLEY Mi van?

HAPPY Nem néztem, ugye, se jobbra, se balra.

STANLEY Nem.

HAPPY És a szemem is lehunytam.

STANLEY Lehunyt. No és?

HAPPY Nő van a láthatáron.

STANLEY *(megéri, körülnéz)* Á, ide be...

Alkhabajja, amint egy prémkeppes, elegánsan öltözött hölgy lép be, és leül a szomszéd asztalhoz. Mindketten követik a szemükkel

HAPPY Radar. Jól működik, mi? *(A hölgyet bámulja szemtelenül)* Ó, Stanley!

STANLEY Magának rendelte az orvos, Mr. Loman!

HAPPY Nézze a száját! Hű... istenem, és a macskaszeme!

STANLEY Nagyszerű radarja van, Mr. Loman!

HAPPY Vegye fel tőle a rendelést.

STANLEY *(átmegy a lány asztalához)* Étlapot parancsol?

A LÁNY Várok valakit, de addig is...

HAPPY Miért nem hoz a kisasszonynak... Már megbocsát, kisasszony, ha nem haragszik, de én pezsgőben utazom, szeretném, ha megkóstolná a márkámat. Pezsgőt, Stanley!

A LÁNY Ez igazán kedves magától.

HAPPY Ugyan. A cég fizeti. *(Nevet)*

A LÁNY Jó lehet ilyen kellemes áruval kereskedni.

HAPPY Áru, mint a többi. Üzlet – az üzlet.

A LÁNY Ez igaz.

HAPPY No, maga biztos nem áru semmit.

A LÁNY Én aztán nem.

HAPPY Megenged egy bókot vadidegennek is? Maga született címlapfotó.

A LÁNY *(ravasz-kés pillantással)* Hát hiszen voltam én már címlapon...

Stanley jön be egy üveg pezsgővel

HAPPY No mit mondtam, Stanley? Címlapfotó!

STANLEY Azt látom, azt látom.

HAPPY *(a lányhoz)* Melyik magazinban?

A LÁNY Ó, egy csomóra odafényképeztek. *(Átveszi a poharat)* Köszönöm.

HAPPY Tudja, mit mondanak a franciák? „A pezsgő megszépiíti az arcbőrt.” – Helló, Biff!

Biff lépett be, s leül Happyhez

BIFF Helló, öreg fiú! Bocsánat, elkéstem.

HAPPY Nemrég jöttem én is. Öö... Miss...

A LÁNY Forsythe.

HAPPY Forsythe kisasszony, hadd mutassam be a bátyámat.

BIFF Apa már itt van?

HAPPY Biffnek hívják. Biztos hallott róla. Nagy focista.

A LÁNY Igazán? Melyik csapatban?

HAPPY Szokott meccsre járni?

A LÁNY Nem, sajnós, soha.

HAPPY Hátvéd a New York-i Óriásoknál.

A LÁNY Óriási. *(Iszik)*

HAPPY Egészségére.

A LÁNY Örülök, hogy megismerkedhettünk.

HAPPY Nahát, nekem a nevemben is benne az öröm. Tulajdonképpen Harold a becsületes nevem, de már a katonai akadémián Happynek becéztek.

A LÁNY *(most már valóban megilletődve)* Ó, nagyon örülök. Részemről a szerencse... *(Elfordul)*

BIFF Hol késhet apa?

HAPPY Kell a nő?

BIFF Képtelen lennék most...

HAPPY Én még emlékszem azokra az időkre, amikor ezt sose ejtetted volna ki a szádon. Hol a régi önbizalom, Biff?

BIFF Most jövök Olivértől...

HAPPY Jó, jó, azzal még ráérsz. Dobb be magad, öreg fiú! Kell a nő? Kapható!

BIFF Ugyan! *(Szemügyre veszi a lányt)*

HAPPY No, mindjárt kiderül. Ezt figyeld! *(Odafordul a lányhoz)* Kis szívem! *(A lány odafordul hozzá)* Vársz valakit?

A LÁNY Hát ami azt illeti... Talán lemondhatom telefonon.

HAPPY Légy oly jó, kis szívem. És csípd fel gyorsan valamelyik harátnődet is. Mi még maradunk. Biff a labdakirály, arany lába van.

A LÁNY Igazán nagyon örülök, hogy találkoztunk.

HAPPY Siess vissza!

A LÁNY Igyekszem.

HAPPY Ne igyekezz, kis szívem; röptülj.

A lány kimegy. Stanley fejcsóvába, zavart csodálkozással követi

HAPPY Szégyen. Egy ilyen csinos cica. Hát ezért nem nőtülök én soha. Biff közül egy se tisztességes. Egész New York tele van a fajtájával. Biff! Ide figyelj, Happy...

HAPPY Nem megmondtam, hogy kapható?

BIFF *(idegesen)* Befogod a szádát végre? Most nekem volna egy-két szavam.

HAPPY Voltál Olivernél?

BIFF Készönöm érdeklődésedért, voltam. Ide figyelj. Csomó dolgot kell elmondanom az öregnek, s ebben segíts!

HAPPY Na és? Ad pénzt?

BIFF Megörültél? Teljesen elment az eszed?

HAPPY Miért? Mi történt?

BIFF *(levegőért kapkodva)* Szörnyű dolgot csináltam ma, Happy. Az életem legszörnyűbb napja volt. Bizisten, még most sem tértem magához.

HAPPY Nem akart fogadni? Tégéd?

BIFF Hat órát vártott. Egész nap vártam rá. Percenként küldtem be a névjegyet, még a titkárnőjét is megkönyékeztem, csak vigyen be végre hozzá, de nem mentem vele semmire.

HAPPY Mert a régi önbizalmad... Persze, Oliver emlékezett rád, BIFF *(egy mozdulattal félbeszakítja Happyt)* Végül úgy öt óra tájban kijött Oliver. Nem emlékezett se rám, se másra. Bolondot csináltam magamból, Happy.

HAPPY De a floridai tervedet, remélem, elmondtad.

BIFF Egy másodpercig láttam. Elsétált mellettem. Olyan dühös lettem, hogy legszívesebben rádöntöttem volna a házat. Honnan a fenéből vettük azt, hogy én valaha is ügynököltem Olivernek? Esküszöm, már én is elhittem! Oliver csak egy pillantást vetett rám, és ez elég volt. Én abban a pillanatban rádöbbentem, micsoda hazugságban éltem. Tizenöt esztendeje mintha álmlunkban beszélénk. Kifutó voltam Olivernél!

HAPPY Mégis, mi történt?

BIFF *(roppant feszültséggel és ámulatban)* Otthagytott. És a titkárnője is kiment. Egyedül maradtam a váróban. Nem tudom, az ördög büjt belém, Happy. Csak arra emlékszem, hogy bent állok az irodájában, a párnázott falak mögött, és – nem tudom megmagyarázni, amilyen élek – elvittem a töltőfollát.

HAPPY Hű, rajtacsípett?

BIFF Elrohantam. Tizenegy emeletet röpkültem lefelé, rohantam, rohantam, rohantam.

HAPPY Észbontó hülyeség... Mi a fenének kellett neked az a toll? BIFF *(kétégybeesetten)* Fogalmam sincs. Egyszerűen el akartam vinni onnan valamit... De hogy miért? Segíts, Happy. El kell mondanom az öregnek.

HAPPY Megörültél? Miért?

BIFF Mert meg kell tudnia végre, hogy én nem vagyok az a fajta ember, akinek pénzt kölcsönöznek. S ő még azt hiszi, hogy gyűlölm... emészti magát.

HAPPY Épp ezért kellene valami jó hírrrel meglepned.

BIFF Nincs mivel.

HAPPY Mondd azt, hogy Oliver ebédre hívott holnapra.

BIFF És holnap? Mít mondok majd?

HAPPY Reggel elmész, este jössz haza, s elejtesz néhány szót arról is, hogy Oliver gondolkodik a dolgon. Még néhány hétig gondolkozni fog, közben elfelejtjük az egészet, s akkorra már senki se tudja, min bukott el az ügy.

BIFF Örökké nem játszhatunk a szavakkal.

HAPPY Az öreg akkor a legboldogabb, ha vár valamire.

Willy lép be

HAPPY Szervusz, kapitány.

WILLY Évek óta nem voltam itt.

Stanley követte Willyt, és széket hoz nekéi. A pincér indulna már, de Happy megállítja

HAPPY Stanley!

Stanley odaáll mellé, a rendelésre vár

BIFF (bűntudattal odamegy Willyhez, úgy bánik vele, mint egy rokeanttal)
Új le, apa. Mit iszol?

WILLY Amit akartok.

BIFF Akkor hát egy kört.

WILLY Rosszkedvű vagy?

BIFF N... nem... (A pincérhez) Három whiskeyt. Duplát.

STANLEY Igenis. Három dupla whiskey. (Elmegy)

WILLY Tí már megkóstoltatok, mi?

BIFF Csak épp egy korttyal.

WILLY Nahát, mesélj, fiú. (Bátorítón bólint és mosolyog) Minden rendben?

BIFF (mélhet lélegzik, majd megfogja Willy kezét) Öreg cimborám... (Bátran mosolyog, és Willy is mosolyog) Mit szereztem én... nagy tapasztalatokat...

HAPPY Nagyszerű tapasztalatokat.

WILLY Igen? No mesélj!

BIFF (jókedvűen s egy kisé beszégetve, előkelően) Elmondok neked mindent, elejétől a végéig. Nagyon érdekes napom volt. (Csend. Körülhúzó öszezédeli magát, amennyire csak tudja, de néhez lélegzete megtöri a szavak egyenletes ritmusát) Elég sokáig kellett várnom rá, és aztán...

WILLY Oliverre?

BIFF Igen, Oliverre. Ha jól meggondolom, egész nap vártam rá. Ez tény. És ez aztán mintha eszembe juttatott volna néhány apróságot tényleket, az életem tényeit. Vajon ki kezdte mondogatni, apa, ki kezdte mondogatni, hogy én ügynök voltam Olivernél?

WILLY Hát ott kezdted, nála kezdted...

BIFF Nem, apa. Kifutó voltam.

WILLY No de gyakorlatilag...

BIFF (bátoroztatva) Én nem tudom, ki kezdte, apa, de az biztos, hogy én sohasem voltam Oliver ügynöke.

WILLY Nem is értem, miről beszélsz?

BIFF Maradjunk a tényeknél, apa, ma este. Ezzel az örökös felvágással úgyse megyünk sokra. Kifutó voltam.

WILLY Jó, jó, de most én teszem le a garast.

BIFF Miért nem engeded, hogy befejezzem?

WILLY Nem érdekelnek a meséd a múlttól, hogy mi volt, meg hogy volt. Ég a ház a fejünk felett. Értitek? Ránk szakad az ég, fiúk. Ki dobta az állásomból.

BIFF (megdöbbenne) Hogy lehet az?

WILLY Kidobták, és én most valami jó hírre várok, hogy legalább annyitoknak mondhassak valamit, mert az az asszony otthon vár és szcnevéd. És a baj csak az, hogy én már egyetlen mesét se tudok ki találni. Késő lenne ez a tényekről meg az igazságról, Biff. Nos, mit akartál nekem mesélni?

Stanley lép be az italokékal. Megvárják, amíg kimegy

WILLY Felmentél Oliverhez?

BIFF Az isten szerelmére, apa!

WILLY Tehát mégse mentél fel hozzá?

HAPPY Persze hogy felment.

BIFF Úgy van. És találkoztam is vele. Hogy mertek kitenni az állásodból?

WILLY (a széke szélén ül) Tárt karokkal fogadott?

BIFF Még jutalékra se dolgozhatsz?

WILLY Kidobták. (Nyugtalanul) És mondd csak, a keblére ölelt?

HAPPY Persze, apa, persze.

BIFF (hajszoktan) Hát ami a fogadtatást illeti...

WILLY Csak kíváncsi voltam, emlékszik-e rád? (Happychéz) Képzeld, ez vagy tizenkét éve nem láttá, és így fogadta!

HAPPY Ahogy kell!

BIFF (megpróbál imét támadni) Nézd, apa, beszéljünk végre...

WILLY Tudod-e, mért emlékezett rád? Mert annak idején nagy hatást tettél rá.

BIFF No, most már beszéljünk őszintén kicsit a tényekről is, jó? Willy (mintha csak öt szakították volna félbe) No és? Mi történt aztán?

Nagy újság, mi? A dolgozószobájában vagy a váróban tárgyalatok?

BIFF Hát... kijött és meglátott...

WILLY (széles mosollyal) Mit mondott? Fogadok, hogy átölelt.

BIFF Hát... szó, ami szó...

WILLY Finom ember. (Happychéz) Egyébként nagyon nehéz bejutni hozzá.

HAPPY (egyetértően) Meghíszem azt.

WILLY (Biffhez) Vele ittál?

BIFF I-igen. Vagyis megkínált volna, de...

HAPPY (*körbevág*) ... de közben elmesélte neki az én floridai tervemet.
WILLY Ne kotyogj bele. (*Biffhez*) S mit szól a floridai tervhez?

BIFF Apa, engedj, hogy elmeséljem minden részletét.
WILLY Hiszen arra várok már mióta! Bevitt az irodájába, és aztán!

BIFF Én beszéltem... s ő hallgatott.
WILLY Oliver szenczációsan tud hallgatni. De mit felelt?

BIFF Mit felelt? (*Elhallgat, majd hirtelen dűböl*) Apa, te nem engeded,
hogy azt mondjam, amit mondani akarok.

WILLY (*vádoló, haragosan*) Fel se mentél hozzá!
BIFF De felmentem.

WILLY Csak nem sértetted meg? Biztos megsértetted, ugye?

BIFF Na, most már hadd mondjam el, mi történt. Elejétől a végéig,
hadd mondjam el végre.

HAPPY Hagyd a fenébe.

WILLY Mesélj, mi történt?

BIFF (*Happychhez*) Képtelen vagyok vele beszélni.

*Hosszú, fűlértő trombitabang szűl meg. Zöld levelek vetődnek a bágyult
az éjszaka és az álom képzetét keltik. Bernard lép be fiatalon, s kopogtat
az ajtón*

BERNARD (*magából kikelve*) Mrs. Loman! Mrs. Loman!

HAPPY No, kezd el a mesét!

BIFF (*Happychhez*) Elég volt már, hagyjatok békén.

WILLY Nem, nem! Miért buktál meg matematikából?

BIFF Matematika? Miről beszélsz?

BERNARD Mrs. Loman! Mrs. Loman!

Linda jelenik meg a házban, fiatalon

WILLY (*vadul*) Matematika, matematika, matematika,

BIFF Csillapodj, apa.

BERNARD Mrs. Loman!

WILLY (*dűbösen*) Ha nem buksz meg, nem itt tartanál!

BIFF Ide figyelj! Most elmondom, mi történt, és te végre meg fogsz
hallgatni.

BERNARD Mrs. Loman!

BIFF Hat órát vártam...

HAPPY Ne beszélj már szamárságokat.

BIFF Százsor is bejelentettem magam, de nem fogadott. S amikor
végül... (*Folytatja, de nem hallani, s a fény eltompul a vendéglő fölött*)

BERNARD Biffet elhúzták matematikából.

LINDA Nem igaz!

BERNARD Birnbaum elvágta. Nem engedik érettségire.

LINDA Azt nem tehetik meg! Neki egyetemre kell járnia! Hol az a
fiú? Biff!

BERNARD Elszókött! A pályaudvarra...

LINDA A pályaudvarra?... Talán Bostonba megy...

BERNARD Willy bácsi Bostonban van?

LINDA Ó, Willy majd elintézi a tanárral. Szegény fiú, szegény fiú!

A hátra vettett fény kialszik

BIFF (*az asztalánál, most már bangosan, egy arany tűlőtollat mutat*) Hát
ki szóktam el Olivertől. Figyeltél?

WILLY (*kétrébeesetten*) Persze. Ha nem vágnak el...

BIFF Elvágna? Hol? Miről beszélsz?

WILLY Persze, arról is én tehetek! Pedig én aztán nem buktam el
matematikából. Milyen toll ez?

HAPPY Őrült hülyeség volt, Biff. Ez a toll mégér legalább...

WILLY (*most veszi észre a tollat*) Te elhozta Oliver tollát?

BIFF (*értlenül*) Apa, most magyaráztam el.

WILLY Elloptad Bill Oliver tollát?

BIFF Gyakorlatilag ugyan elloptam, de... Épp ezt magyaráztam
neked, hogy...

HAPPY Amikor Oliver betoppant, kezében volt a toll, és erre ez a
szegény Biff olyan ideges lett, hogy zavarában zsebre vágta.

WILLY Istenem, Biff!

BIFF Esküszöm, hogy eszem ágában se volt...

A TELEFONKEZELŐ HANGJA Jó estét, itt az Aranykulcs Szálloda,
Boston.

WILLY (*kiáltva*) Nem vagyok a szobámban!

BIFF (*ijádatlan*) Mi bajod, apa? (*Happyyel együtt feláll*)

A TELEFONKEZELŐ HANGJA Mr. Loman a telefonhoz.

WILLY Nem vagyok itt!

BIFF (*rémülten fél térdre esik Willy elé*) Mindent jóváteszek, apa, mindent jóváteszek. (*Willy megpróbál felállni, Biff visszatarítja*) Új le még egy kicsit.

WILLY Haszontalan, mit tudsz te jóvátenni?

BIFF Mindent rendbe hozok. Találok valami más megoldást, érted? Miattam ne aggódj! (*Felemeli Willy arát*) Csak szólj hozzám, apa, csak egy szót!

A TELEFONKEZELŐ HANGJA Mr. Loman nem felel. Érte küldjek?

WILLY (*megpróbál felállni, hogy odarohanjon a telefonkészülékhez és elhallgat*)
Íassa) Nem, nem, nem!

HAPPY Biff megbánta, amit tett, apa.

WILLY Nem, nem!

BIFF (*kétségbeesetten áll Willy mellett*) Apa, hallgass rám, hallgass meg engem. Jó hírt hoztam, Oliver beszélt a társával a floridai tervről. Figyelsz? Oliver beszélt a társával, aztán odajött hozzám... Sikertülni fog, hallod? Apa, figyelj rám! Azt mondta, hogy most már csak a tőkén múlik az egész.

WILLY Ezek szerint... megkapod?

HAPPY Óriási dolog lesz belőle!

WILLY (*megpróbál felállni*) Hát akkor megkaptad? Megkaptad, ugye? Megkaptad?

BIFF (*gyötrődbe visszatarítja Willyt*) Nem, nem, még nem!... De... az igaz, hogy holnap ebédre várnak. Ezt csak azért mondom el neked, hogy lásd, milyen jó benyomást tettem rájuk. S valami biztos sikerülni fog, de persze holnap ugye mégse mehetnek...
WILLY Miért ne? Egyszerűen odamész, és...

BIFF És a toll, apa?!

WILLY Visszaadod és megmondod, hogy pusztá szórakozottságból...

HAPPY Úgy van, menj el az ebédre.

BIFF De mégse mondhatom...

WILLY Keresztretjéventy fejtettél, s véletlenül az ő tollát használtad, Biff. Értsétek meg, gyerekek! Tíz-egynéhány éve a szertárból kölcsönöztem, véletlenül, most meg visszasetáltak egy töltőtollal... Ez

mégis eszébe juttatná a régi dolgot. Nem kerülhetek a szeme elé. Majd másutt próbálkozom.

EGY KÜLDÖNC HANGJA Mr. Loman keresik.

WILLY Hát nem akarsz végre ember lenni?

BIFF De apa! Hogy is mehetnék oda vissza?

WILLY Mert nem akarsz semmit elérni, azért nem mész!

BIFF (*most már dühös Willyre, hogy nem bocsúli az érzelmeit*) Tévedsz!

Azt hiszed, könnyű volt felmennem abba az irodába a labdaügy után! Hat lóval se lehetett volna engem még egyszer Bill Oliver elé húzni.

WILLY Akkor mért mentél fel?

BIFF Mért mentem fel? Mért mentem fel! Nézz magadra! Nézd csak meg, mi lett belőled.

Balról a Nő nevetése hallatszik

WILLY Holnap elmész az ebédre, Biff, vagy pedig...

BIFF Nem mehetek. Mert nem hívtak.

HAPPY Biff, az istenért!

WILLY Bosszantani akarsz?

BIFF Ez már sok, a mindenit!

WILLY (*poszon úri Biffet, majd imbolhogva eltántorog az asztaltól*) Nyomomult főreg! És gyűlöli az apját.

A NŐ Valaki lestelődik az ajtónál.

BIFF Végre belátod: semmirekellő vagyok.

HAPPY (*szeptémaszja őket*) Hé! Érttremben vagytok! Maradjatok már nyugton mind a ketten! (*A lányok lépnek be*) Helló, lányok, csüccs le.

A Nő nevetése balról

MISS FORSYTHE Remélem, jókot jöttünk. Ez itt Letta.

A NŐ Willy, ébredj föl!

BIFF (*üget se vet Willyre*) Hogy vagytok, lányok? Csüccs le! Mit láttok?

MISS FORSYTHE Letta nem maradhat sokáig.

LETTA Holnap korán kelek. Esküdtnék hívtak a bíróságra. Juj, olyan legatott vagyok. Voltatok már a bíróságon, fiúk?

BIFF Hát szó, ami szó, már a bíróság előtt is! (*A lányok nevetnek*). Ez itt az apám.

LETTA Édes pali. Úljön ide hozzánk, papa.
HAPPY Hozd át, Biff.

BIFF (*átmegy hozzá*) Gyere, kapitány, igyál minket az asztal alá. Megette a fene az egész világot. Gyere, öregem, ülj át hozzánk.

Biff megszólására Willy már átülne

A NŐ (*sürgősen*) Willy, ki kell nyitnod az ajtót!

A Nő hívása visszatarítja Willyt, majd megávarodva jobbra megy

BIFF Hé, hová mész?

WILLY Kinyitom az ajtót.

BIFF Az ajtót?

WILLY A mosdó ajtaját. Hol az ajtó?

BIFF (*balra vezet Willyt*) Atna egyenest, odalent.

Willy balra el

A Nő Willy, Willy, az isten áldjon meg, kelj már föl! Ébresztől Kelj fel!

LETTA Szép tőletek, hogy elhoztatok az öreget is.

MISS FORSYTHE Ugyan, nem is az apjuk.

BIFF (*balról sértetten*) Miss Forsythe, kegyed egy herceget látott távozni innen. Egy csodálatos, gondokban megőszült, dolgos kezű herceget. Herceget, akit semmire se becsülnek. Egy drága fiút, a legjobb barátot, mert ez a herceg él-hal a fiaíért.

LETTA Csudaszép a dumája.

HAPPY Az ám, lányok. No, mit csinálunk? Ne vesztegessük az időt, Gyertünk, Biff, fölzárkózní! Hová menjünk?

BIFF És vele mi lesz? Á, törődés is te velei

HAPPY Én?

BIFF Az se érdekel, hol a fenébe van?

HAPPY Még te beszélsz? Én vagyok az egyetlen, aki...

BIFF Aki az égvilágon semmit se tenne érte.

A székéből az összetekert gőzvezető csövet bírzza ki, és leteszi Happy elé az asztalra

BIFF Ide nézz, mit találtam a pincében, hogy az ég legyen hozzád irgalmas! Meg akarja ölni magát, s te erről mit se tudsz!

HAPPY Én? Hát ki hagyta magára? Ki csavarogja be az egész világot?

BIFF Igaz. Téged viszont egy mákszemnyit se érdekel az egész! Talán te segíthetnél rajta. De hogy segítsek én? Nem érted, mit mondtam? Meg akarja ölni magát, ezt csak föl tudod fogni, nem?

HAPPY Még hogy én? Honnan szagoljam?

BIFF Segíts rajta... Az isten szerelmére, segíts rajta, és rajtam is. Én már nem tudok a szemébe nézni. (*Közél a sáráboz, jobbra kiroban*)

HAPPY (*Biff után indul*) Hova rohansz?

MISS FORSYTHE Mitől izgult föl egyszerre?

HAPPY Gyertünk, lányok, felszedjük útközben.

MISS FORSYTHE (*miközben Happy kifelé tuszkolja*) Elég rossz a természet, annyit mondhatok.

HAPPY Könnyen kiborul, gyorsan visszabilen.

WILLY (*balról, amint a Nő nevetése ballatszjé*) Ki ne nyisd! Ne merd kinyitni!

LETTA Apukát nem visszük magunkkal?

HAPPY Nem is az apám. Csak ide sodródott. Na, indulj, kis szívem. Felszedjük valahol Biffet, és óriási ramazárít csinálunk, Stanley, a számlát! Stanley!

Kimennek, Stanley balra néz

STANLEY (*barátságosan Happy után kiált*) Mr. Loman, Mr. Loman!

Stanley felkap egy széklet, és utának megy. Kopogás ballatszjé belülről. A Nő lép be nevetve, Willy követi. A Nő fekete kombinét visel, a férfi az ingét gonbolja. A következő párbeszédet durva, érzéki muzsika kíséri

WILLY Mit nevetesz? Abbahagynád végre?

A NŐ Miért nem nyitod ki az ajtót? Felveri az egész szállodát!

WILLY Nem várok senkit.

A NŐ Ne légy már olyan önző, kis szívem! Igyál még egy kortyot!

WILLY Olyan egyedül vagyok.

A NŐ Willy, megőrülök érted! Mától kezdve csak beszélés az irodába, egyenest a főnökhöz. Nem kell az én asztalomnál várnod, mert megőrülök érted, te cukorpofa!

WILLY Ez kedves.

A NŐ Ne légy már olyan önző. Mit vagy olyan mogorva? A legönzőbb és a legmogorvább ember, akivel csak összehozott a véletlen. (*Newt, Willy megcókolja*) Gyere, vén medve, micsoda örültség felöltözni az éjszaka közepén. (*Kopogtatás hallatszik*) Nem nyitod ki az ajtót?

WILLY Eltévesztették a számat.

A NŐ Nem, egészen biztosan minket keresnek. Hallják a csacsogásukat. Az is lehet, hogy kigyulladt a szálloda.

WILLY (*névekből rettegéssel*) Tévedés lesz.

A NŐ Akkor szólj ki, hogy tűnjének el.

WILLY Nincs kint senki.

A NŐ Az idegimre megy ez a kopogás, Willy. Valaki áll az ajtó előtt, s ettől megőrülök.

WILLY (*odébb teszi a Nőt*) Rendben van, bújj be a fürdőszobába, ki ne gyere onnan. Massachusettsben törvény tiltja az efféle, így hát ki ne dugd az orrodát. Lehet, hogy az új szobaaszony. Rosszajta nőnek látszott. Ki ne gyere! Úgyis tévedés. Nem ég a ház!

Újra kopogtatnak. Willy előre lép, s a Nő oldalát eltűnik. A fény Willyt követi: a fiatal Biff-fel áll szemben. Biff, bőrönddel a kezében, Willyhez lép. A zene elhallgat

BIFF Mért nem nyitottál ajtót?

WILLY Mít keresel Bostonban?

BIFF Mért nem nyitottad ki? Öt perce kopogok, telefonon is kerestelek.

WILLY Ebben a pillanatban hallottam valami neszt. Fürödtem... s bezártam az ajtót. Csak nincs valami baj otthon?

BIFF Apa! Szégyent hoztam rád!

WILLY Mivel, kislfiám?

BIFF Apa...

WILLY Biff... Majd elmeséled később. (*Átüléli a fiát*) Gyere le, egyél valamit.

BIFF Apa, én megbuktam matematikából.

WILLY Osztályvizsgán?

BIFF Igen. Nem engednek érettségire.

WILLY Bernard nem sügött?

BIFF Sügött, de még így se mentem át.

WILLY Azt se engedték, hogy átcusszálj?

BIFF Birnbaum makacszkodott. Könyörögtem, sirtam, de egyszerűen nem hajlandó átengedni. Neked kell vele beszélned, még az érettségi előtt. Ha olyan emberrel áll szemben, mint te, a te föllépésseddel, stílusoddal, akkor biztos átenged. Amikor ismételtük az anyagot, sokat hiányoztam, tudod, az a rengeteg edzés... Ugye beszélsz vele? Na-nyon nagy hatással lennél rá. Te olyan jól tudsz bánni az emberekkel!

WILLY Ne búsulj, azonnal indulok haza.

BIFF Nagyszerű. Biztosan átenged a kedvéért.

WILLY Menj előre, és mondd meg a portásnak, hogy elutazom. Szaladj.

BIFF Mátis. Tudod, apa, azért utál engem, mert egyszer elkésett, és én kimentem a táblához... utánoztam... kancsálítottam és dadogtam, akárcsak ő.

WILLY (*nevetve*) Tetszett a fiúknak, mi?

BIFF Majd megpukkadtak a nevetéstől.

WILLY Azt elhiszem. Na, mutasd csak.

BIFF (*dadogva*) Á-négyzet plusz B-négyzet egyenlő... (*Willy nevébe tör ki, Biff vele nevet*) Ekkor jött be az osztályba.

Willy felkacag, és a Nő nevetése is felszap

WILLY (*habozás nélkül*) Szaladj le...

BIFF Ki van bent?

WILLY Senki, senki... A szomszéd szobában nevettek.

A Nő kintről felnevet

BIFF Valaki elbújt a fürdőszobában.

WILLY Mondtam már, hogy a szomszéd szobában... egy társaságot mulat.

A NŐ *(nevetve belép, színtén dadogna)* Bejöhettek? A kádban megmozdult valami, Willy! Rémesen megijedtem.

Willy ránéz Biffre, aki tálot szájával, elborzadva bámul a Nőre

WILLY Ah! Most már talán visszamehetne a szobájába. Biztosan befejezték már a... Festik a szobáját, s én megengedtem, hogy a fürdőszobát használja. Menjen vissza, menjen vissza... *(Kétféle tuszkolja)*

A NŐ *(ellenáll)* Fel kell öltöznöm, Willy, nem mehetek...

WILLY Tűnj el innen! Menjen, kérem! *(Hirtelen magához tér)* Az egyik vevőm, Biff, Miss Francis, Festik a szobáját. Kérem, Miss Francis, most hagyjon magunkra, nagyon kérem.

A NŐ Ruha nélkül? Nem mehetek le meztelenül a hallba.

WILLY *(kétöki a szőnpadról)* Menjen innen! Menjen innen!

Biff lassan lerogyott a bőröndjére: a szőnpadon kívül folytatódta a vita

A NŐ Hol a harisnyám? Harisnyát is ígértél nekem, Willy!

WILLY Miféle harisnyát?

A NŐ Két doboz kilences selyemharisnyát, add csak ide!

WILLY Nesze, az isten áldjon meg, csak tűnj már el.

A NŐ *(belép, kezében harisnyadoboz)* Ha szerencsénk van, ilyenkor már nincs senki a hallban. Ha szerencsénk van! *(Biffhez)* Foci vagy baseball?

BIFF Foci.

WILLY Foci. *(Megalázza, haragosan)* És persze engem rúgtok ki. Jó éjszakát, *(Kikapja Willy kezéből a ruháját és kimegy)*

WILLY *(rövid szünet után)* No, jobb lesz, ha indulunk. Holnap reggel azonnal bemegyek az iskolába. Raked ki a ruháimat a szekrényből. Hozom a bőröndömet. *(Biff mezdületlenül)* Mi ütött beléd? *(Biff mezdületlenül, pötyögnek a könnyei)* Mit, hát egy ügyfél! A Simmons cégtől. Ott lakik a földszinten... Egy szállodát is kifestenek néha. Csak nem képzeld, hogy... *(Elhallgat, színtet)* ...mondtam már, kislíam, a hölgy kitérő vevő. A mintákat mindig a szobájába küldjük,

persze hogy előbb-utóbb ki kell festeni. *(Színtet. Parancsoló hangon)* Gyerünk, szedd össze a ruháimat. *(Biff nem mozdul)* Ne sírj már! És tedd, amit mondok! Parancsoltam valamit, mért nem engedelmeskedsz? Hogy mersz sírni, amikor parancsot kaptál? *(Aztöleli Biffet)* Nézd, Biff, majd ha felnősz, mindent megértesz. Nincs jelentősége az efféle dolgoknak. Holnap reggel egyetlenest bemegyek Mr. Birnbaumhoz.

BIFF Fölösleges.

WILLY *(leül Biff mellé)* Fölösleges? Át fog engedni! Majd én elintézem. BIFF Meg se hallgat.

WILLY Hogyne hallgatna meg. Szükség van a jó bizonyítványra az egyetemi felvétel miatt.

BIFF Nem megyek egyetemre.

WILLY Micsoda? Ha nem enged át, hát nyáron pótvizsgázol. Itt van még az egész nyár.

BIFF *(kétör belébe a strás)* Apa!

WILLY *(meghatódva)* Kisfiam...

BIFF Apa!...

WILLY Semmit se jelent nekem ez a nő, Biff! És nagyon egyedül voltam, rettenetesen egyedül.

BIFF Te... te... odaadtad neki anya harisnyáit.

Könnyeiben tör ki, és el akar menni

WILLY *(megragadja Biff karját)* Parancsot kaptál!

BIFF Hozzám ne éj, te... hazudós!

WILLY Azonnal kérj bocsánatot!

BIFF Képmutató! Nyomorult, kétszínű csaló! *(Hirtelen erőt vesz magán, gyorsan felugrik, és zokogva kiszalad a bőröndjével. Willy térdre rogy a padlón)*

WILLY Mit parancsoltam neked, Biff? Azonnal gyere vissza, különben szétverem a fejed. Ide! Vissza! Hozzám! Hozzám! Agyonvertlek!

Stanley siet be jobbról, és megáll Willy előtt

WILLY *(ráordít Stanleyre)* Mit parancsoltam neked?

STANLEY Hé, Mr. Loman! Keljen fel. *(Talpra segíti Willyt)* A fiúk már elszeltek a csimibakkal. Azt üzenik, menjen csak szépen haza.

Távolról egy másik pincér jelenik meg

WILLY De hiszen azt beszéltük meg, hogy együtt vacsorázunk.

Zene hallatszik, Willy motívuma

STANLEY Haza tud menni egyedül?

WILLY Persze, hazamegyek. *(Hirtelen a ruhája érdekli)* Nem gyűrtem össze?

STANLEY Dehogy. Kifogástalan. *(Willy hajókájáról lepöccint egy por-szemet)*

WILLY Tessék... Egy dollár.

STANLEY A fiúk már fizettek. El van intézve. —

WILLY *(Stanley markába nyomja a pénzt)* Tegye el. Derék fiú maga.

STANLEY Ugyan már, tessék csak hagyni...

WILLY Fogja... Egy kis dohány elkcl mindenütt. Nekem már úgy sincs szükségem rá. *(Rövid szünet után)* Mondja, van itt a közelben magkereskedés?

STANLEY Magkereskedés? Vetőmag kellene?

Abogy Willy elfordul, Stanley visszacempészi a pénzt a kabátzsebébe

WILLY Igen. Sárgarépa, borsó...

STANLEY Hát ott a szaküzlet, a Hatodik sugárúton, de azt hiszem, már zárnak.

WILLY *(ijedten)* Akkor sietek. Vetőmagot kell vennem. *(Jobbra indul)* Sürgősen kell az a vetőmag. Nincs semmi elvetve. Egyetlen mag sincs a földben.

A fény kialszik, Willy elhát. Stanley követi Willyt, utána néz. A másik pincér is Willyre mered

STANLEY *(a másik pincérhez)* Maga meg mit bámul itt?

A pincér övszerszéd a székeket és kimegy. Stanley az asztalt ragadja meg és utána. A szőnpadnak ezen a részén kiálszik a fény. A bosszú színeiben a suruly hangja szólal meg. A reflektorok fokozatosan világítják meg az üres konyhát, majd Happy bukásán fel a ház kapujánál, nyomában Biff. Happy kezében egy csokor bosszú szúrú rózsra. Belép a konyhába, Lindát keresi. S minthogy nem látja sobol, Biffhez fordul, aki még kiint áll a kapu előtt, s kézmozdulattal jelzi neki, hogy „jól sejtettem, nincs itt”. Happy bukásukat a nappaliba és megorzong. Odabent — nem látjuk ugyan — Linda ül, ölelben Willy kabátja. Majd csendben, rosszat sejtve, feláll és elindul Happy után, aki ijedten búzódik vissza a konyhába

HAPPY Még ilyenkor se alszol? *(Linda nem felel, hanem kéréletlenül indul Happy felé)* Hol van apa? *(Happy jobbra bátrál, s Linda most már megjelenik a nappali ajtajában)* Lefeküdt?

LINDA Hol voltatok?

HAPPY *(megpróbálja tréfával elütni)* Felesztünk két kislányt, anya, nagyon rendes kislányok voltak. Tessék, hoztunk neked virágot... *(Atnyújtja a virágot)* Szép lesz a szobádban.

Linda Biff lába elé dobja a virágokat. Biff is bejött már a konyhába, és bevuklta az ajtót. Linda némán Biffre néz

HAPPY Mért dobta a földre? Mami! Neked hoztuk a virágot!
LINDA *(felbeszékelti Happyt, haragosan Biffhez)* Téged már az se érdek, él-e az apád, vagy meghalt?

HAPPY *(odamegy a lépcsőhöz)* Gyere, menjünk fel, Biff!

BIFF *(egybe undorral Happyhez)* Hagyj engem békén! *(Lindához)* Mi az, hogy él-e vagy meghalt? Senki se akar itt meghalni, kispajtás.

LINDA Eredj a szemem elől, ne is lássalak!

BIFF A nagy főnökkel lenne néhány szavam!

LINDA Ne merj a közelébe menni!

BIFF Hol van? *(Bemegy a nappaliba, Linda követi)*

LINDA *(Biff után kiált)* Meghívratok vacsorára, egész nap erre kértél *(Biff belép szűlet hátszobájába, körülnéz, majd kimegy)* ...s akkor otthagylátok. Erre egy idegen se lenne képes!

HAPPY Ugyan! Remekül szórakozott velünk. Ide figyelj, anya!...

(*Linda visszajön a konyhába*) Aznap dögöljek meg, amikor én elhagyom az apámat.

LINDA Eredj innen!

HAPPY Nézd, anya...

LINDA Ma éjjel is nők kellették? Te és a feslett, nyomorult ringyóid!

Biff visszgött a konyhába

HAPPY Anya! Csak azért csináltuk az egészet, hogy Biffet felvidítsuk! (*Biffhez*) Micsoda éjszaka! Ezt is neked köszönhetem.

LINDA Menjetek innen! Vissza se gyertek! Nem engedem, hogy tovább kínozzátok. Menjetek csak szépen! Csomagolhattok. (*Biffhez*) Alhatsz az öcsédnél is! (*Linda már-már tebjajol a virágért, de félten megáll*) Szedjétek fel ezt a szemetet, nem vagyok többé a cselédetek. Szedjétek csak föl, csirkefogók!

Happy sértetten hátrat fordít, Biff lassan térdre ereszkedik, és felszedi a virágot

LINDA Állatok! Ember, akinek lelke van, képtelen lett volna ilyen kegyetlenségre! Orthagyni a szerencsétlent a vendéglőben!

BIFF (*nem néz rá*) Panaszkodott?

LINDA Nem kellett egy szót se szólnia. Olyan összetörtén jött haza, szinte a földig görnyedt, amikor belépett.

HAPPY De hisz istenien érezte magát velünk, anya.

BIFF (*félbeszakítja őt, dühösen*) Fogd be a szád!

Happy némán felmegy a lépcsőn

LINDA Te! Neked még az se jutott eszedbe, hogy utána menj és megnézd, nincs-e valami baja!

BIFF (*a földre térdel Linda előtt, kezében a virág; madorodik magától*) Nem! Nem néztem meg. A kezemet se nyújtottam ki utána. S ez hogy tetszik neked? Orthagyam: motyogott a toalettbén.

LINDA Senkiházi!

BIFF No végre, fején találad a szöveget. (*Feláll és a szemétkosárba dobja a virágot*) Az emberiség szemétye. Bámulj csak, érdemes megnézn!

II. FELVONÁS

LINDA Eredj innen.

BIFF A kapitánnyal van beszédem, mama. Hol van?

LINDA Ne merj a közelébe menni. Hagyd el ezt a házat!

BIFF (*végő elszántággal és határozottsággal*) Nem! Be kell fejeznünk végre egy félbemaradt beszélgetést.

LINDA Nem fogsz vele beszélni.

Kintről kalapácvütiécek hallatszanak. Biff jobbra fordul, a hang irányába

LINDA (*hirtelen, kámpörög*) Ugye békén hagyod, Biff?

BIFF Mit csinál odakint?

LINDA Beülteti a kerttet.

BIFF (*csendesen*) Ilyenkor? Ó, istenem...

Biff kimegy, Linda követi; a rájuk szegezett reflektorok kialuszanak, és az előtér közepét világtják meg, abanó Willy érkezik be. Kezében zseblámpa, kapa s vetőmagzacskók. A kapát jól belenégya a földbe, hogy megálljon, akkor balra megy, lépkekkel méri ki a távolságot, majd a zseblámpa fémét a zacskóra irányítja, és elohassa az utastást. Kékes éjszakai fagyban áll

WILLY Sárgarépa... Két centi különbséggel... sortávolság fél méter. (*Leméri, majd leteszi a zacskót*) Cékla... (*Újabb zacskót tesz le a földre, és ismét kiméri a távolságot*) Fejes saláta... (*Elolvassa az utastást, majd a földre teszi a zacskót*) Fél méter... (*Abbahagyja, amikor Ben jelenik meg jobb oldalon, és lassan elindul Willy felé*) Micsoda üzlet! Óriási! Fenomenális! Mert nagyon szenvedett, Ben, az az asszony nagyon szenvedett. Érted, ugye? Egy férfi nem búcsúzhat úgy az életől, ahogy kezdte, muszáj, hogy itt hagyjon valamit. Muszáj, muszáj... (*Ben, mintha félbe akarná szakítani, közelebb lép*) Gondold csak meg alaposan, ne siesd el a választ. Gondold meg: húszezer dolláros üzlet. Ide figyelj, Ben. Tőviről hegyire kell ezt megbeszélni. Intről aztán senkivel se beszélhetek. Mit szenvedett ez az asszony, el se tudod képzelni.

BEN (*mozdulatlanul áll, tűnődve*) Hol itt az üzlet?

WILLY Húszezer dollár, egy biztosításért. Ez aztán holtbiztos ügy, garantált, érted?

BEN Bolondnak nézel? Talán ki sem fizetik a kötvényt.
WILLY Azt nem merik! Dolgoztam egész életemben, mint egy kuli, hogy minden határidőt betartsak! S most ők ne akarnak betartani? Kizárt dolog.

BEN Gyávaság, William.

WILLY Miért? Hát nem kell hozzá több bátorság, mint életem végéig itt gyötrődni nulla dollár nulla centtel?

BEN *(beismerőleg)* Nyomós érv, William. *(Gondolkozva járkal)* És húsz-ezer – az már mégis kézzelfogható összeg.

WILLY *(nekiátörődős, fokozódó erővel)* Ó, Ben, épp ez a szép a dologban, olyan, mint egy gyémánt, clóragyog a sötétből, kemény és durva, de lehajolhatok érte, és megfoghatom. Nem, ez nem olyan, mint egy ügynöki út, holmi üzleti tárgyalás, Ben, ez aztán csakugyan fenekesül forgat fel mindent, mert a fiú engem senkinek képzelt, kérték, és gyűlöl is. De egy temetés... *(Felgyeneződik)* Ben, meglátod, óriási temetés lesz. Eljönnek majd Maine-ből, Massachusettsből, Vermontból, New Hampshire-ből, a régi pajtások, a régi kis boltosok, és ez a fiú ott fog állni, villámsújtottan, mert sohase fogta föl, hogy én ki vagyok. Engem mindenütt ismertek, Rhode Islanden, New Yorkban, New Jerseyben, s akkor majd ott lesz mindenki, egyszerre láthatja a tulajdon szemével: ki voltam én. Attól észre tér.

BEN *(kimegy a kezt széllebez)* Gyáva kutyának fog tartani.

WILLY *(kimegy a kezt széllebez)* Nem! Az szörnyű lenne!

BEN Gyáva kutyának. Veszett bolondnak.

WILLY Nem, azt nem teheti, nem engedem! *(Megörten, kétségbeesetten)*

BEN Gyűlölni fog, William.

A fiúk vidám zenéje hallatszik

WILLY Ó, Ben... A régi szép idők már sose jönnek vissza... Csupa derű volt minden, hogy összetartoztunk, szánkáztunk a hóban; hogy kipirult a kőlyök arca! Az ember csak jó híreket hallott, s mindig szép volt a jövő. Sose engedte, hogy én cipeljem a bóröndöt a házba, s azt se, hogy én mossam le a kocsit. Mért ne adhatnék neki végre valamit, amiért nem gyűlölhét meg?

BEN Hadd gondolkozzam a dolgon. *(Az órájára pillant)* Még van

egy kis időm. Érdekes megoldás, de biztosítanod kell, hogy nem tesznek lóvá.

Ben hátul kilep a színről és eltűnik. Biff balról bejön

WILLY *(hirtelen megrázi, hogy Biff belépett, megfordul, ránéz, majd zavartan felszedi a földről a maggal teli zacskót)* Hová tűnt ez a mag? *(Méltatlankodik)* Hiába mereszti az ember a szemét, jól beszorított ide miniket ez az átkozott szomszédság.

BUFF Ott is emberek laknak. Erre még sose gondoltál?

WILLY Dolgom van, ne zavard!

BUFF *(elbeszj Willytől a kapát)* Búcsúzni jöttem, apa. *(Willy ránéz, utánán, mozdulni is képtelen)* És soha többé nem jövök vissza.

WILLY Nem mész el holnap Oliverhez?

BUFF Nem hívott, apa.

WILLY A keblére ölelt, s nem hívott meg utána?

BUFF Ezt most leszel szíves abbagyni, apa... ahányszor csak elmentem innen, mindig veszekedtünk. De ma valamit megtudtam magamtól, s neked is megpróbáltam elmagyarázni, de úgy látszik, nincs bonyi eszem, hogy veled is megértessem. Egye fene, nem érdekel már, ki a hibás. *(Karon fogja Willyt)* Felejtük el az egészséget! Menjünk be anyához. *(Ovatosan vezet Willyt)*

WILLY *(dermedten, mozdulatlanul, bűntudattal a hangjában)* Nincs kedvem beszélni vele.

BUFF Na gyere. *(Magával húzza Willyt, de Willy elbúzdulik tőle)*

WILLY *(nagyon idegesen)* Nem, nem, most nem akarom látni.

BUFF *(megpróbál Willy arcából olvasni)* Mért nem akarsz látni?

WILLY *(dúrváiban)* Hagyj békén, jó?

BUFF Valld be szépen, mért nem akarsz látni? Nem félsz attól, hogy gyávának tartalak? Ez se a te hibád, erről is én tehetek persze. Rongy falter vagyok. Most pedig gyere be. *(Willy megpróbál elszabadulni tőle)* Nem hallottad, mit mondtam?

Willy ellökli Biffet, és egyedül beszalad a házba; a fia követi

LONDA *(Willyhez)* Elvetted a magokat, drágám?

176 AZ ÜGYNÖK HALÁLA

BIFF (*az ajtóban Lindához*) Most már minden rendben van, elintéztük. Elmegyek s még csak nem is írok többé.
LINDA (*Willyhez megy a konyhába*) Ez lesz a legjobb, azt hiszem. Kényeszeríteni senkit se lehet, s most már minden hiába.

Willy nem válaszol

BIFF Ha kérdezné valaki, hol vagyok, ti nem tudjátok. Ne is törődjétek vele. Könnyebb lesz a szíveteknek, s talán rátok mosolyog a szerencse. Rendben van? Ez a megoldás ugye? (*Willy néma, Biff oda-megy hozzá*) Istenhozzád sincs, kapitány? (*A kezét nyújtja*) Nos, egy szót se szólsz?

LINDA Legalább fogj vele kezét, Willy.
WILLY (*Lindához. Forr benne a harag*) A töltőtollról nem is kellene egy szót se szólni, tudod?

BIFF (*udvariasan*) Olivert meg se hívtott.

WILLY (*hevesen kiötör*) De a keblére ölelt...

BIFF Apa, te nem vagy hajlandó azt látni bennem, aki vagyok... Nincs tehát értelme a vitának. Ha olajforrásra találok, küldök egy csekket. Addig felejtsetek el, hogy éltem.

WILLY (*Lindához*) Bosszantani akar, látod?

BIFF Nyútsd a kezéd, apa!

WILLY A kezemet? Soha!

BIFF Így kell elválnunk.

WILLY Azt hiszem, így... Isten áldjon.

Biff egy pillanatra farkasszemét néz vele, aztán sarkon fordul, és felmegy a lépcsőn

WILLY (*megállítja*) Lassú tűzön pörköljenek a pokolban, ha itt hagyod ezt a házat.

BIFF (*bátrafordul*) Megmondanád végre, mi bajod velem?

WILLY Csak annyi, hogy mindenütt tudd: bárhol utazol, hegycsúcson – az életedet a gyűlölet tette tönkre.

BIFF Nem... nem...

WILLY A gyűlölet... A gyűlölet! Ez a te szerencsétlenséged! Mond

177

még eszedbe jut, ha az árokban rohadsz valahol, emlékezz csak, és engem ne hibáztass érte.

BIFF Nem hibáztatlak.

WILLY Én a te dolgodban ártatlan vagyok, mosom kezcimet! Hallod?

Happy jön le a lépcsőn, lent megáll, figyel

BIFF Van mit lemosnod.

WILLY (*az asztal melletti székebe rogy le, vádólón*) Belém döfnéd a kést! Azt hiszed, nem tudom, mit akarsz?

BIFF Na jó, vén komédiás, játsszunk nyílt lapokkal. (*Kiránítja a gumicsövet a székéből, és az asztalra dobja*)

HAPPY Megőrültél?

LINDA Biff! (*El akarja kapni a gumicsövet, de Biff lefogja a kezét*)

BIFF Ott hagyod! Ne nyúlj hozzá!

WILLY (*nem néz oda*) Mi ez?

BIFF Nagyon is jól tudod.

WILLY (*sarokba szorították, a legszörösebben elmenekülne*) Sose láttam.

BIFF Te ne látrád volna? Talán a kisegér cipelte be a kamrába! Mít képzelsz? Egy gumicső hőst csinál belőled? Vagy ezért sajnáljalak meg?

WILLY Azt se tudom, mi ez.

BIFF Senki se sajnálna téged! Érted? Senki!

WILLY (*Lindához*) Hallod? A gyűlölet!

BIFF Inkább az igazságra figyelj, hogy ki vagyok én! S ki vagy te! LINDA Elég volt!

WILLY A gyűlölet...

HAPPY (*odamagy Biffhez*) Most már hagyj abba!

BIFF (*Happychoz*) Ez az ember nem tudja, hogy mifélek vagyunk. Hát én most elmondom neki. (*Willyhez*) Ebben a házban tíz percig se mondott igazat soha senki.

HAPPY Egyikünk se hazudik...

BIFF (*odafordul hozzá*) Te hólyag! Ki vagy te? Egy ügynök segéde? Nem, a nyolcadügnök nyolcadsegéde.

HAPPY De gyakorlatilag...

BIFF Te is torkig vagy a hazugsággal! De én most végre kimondom!

(Willyhez) Figyelj csak, Willy! Kimondom végre, hogy én ki vagyok!

WILLY Azt jól tudom.

BIFF És azt is tudod, hogy mért nem adtam meg három hónapig a címetet? Mert ölrőnyt loptam Kansas Cityben, és börtönben ültem érte. (A szokogó Lindához) Ne sírj, amint látod, kiengedtek.

Linda elfordul tőlük, kezébe temeti az arcát

WILLY Az is éniattam volt, ugye?

BIFF Mióta kikerültem az iskolából, minden állásomban loptam!

WILLY Az is az én hibám volt?

BIFF Sose vittem semmire. Mert annyi hazugságot pumpáltál belém, hogy milyen hólyag lettem, senki se parancsolhatott nekem. Erről meg ki tehet?

WILLY Én csak hallgatok.

LINDA Biff!

BIFF Legfőbb ideje! Engedd be a füleden, amit mondok. Nekem mindig két hét alatt kellett vezérigazgatóvá előlépnem. Hát ebből elég!

WILLY Akkor akaszd fel magad! Kötél himbáljon a gyűlöletben.

BIFF Nem! Olyan szerencséd nincs, hogy én felakasszam magam! Ma délután tizenegy emeletet rohantam le egy töltőtollal a kezemben, s egyszer csak megálltam, érted? A nagy üzletház közepén! Hallod? És megláttam az égboltot. És szinte magam előtt láttam mindent, amit szeretek ezen a világon. A munkát a szabadban, s utána a vacsorát meg a nyugodt pipálást. S aztán ránéztem a tollra, s azt kérdeztem magamtól, mi a fenének vittem el? Miért töröm magam olyasmira, amihez semmi kedvem? Mít keresek én egy üzletházban, mért csinálók magamból szánalomra méltó koldus-bolondot, mikor másra se vágyom, mint a szabad mezőre, oda, ahol megtudhatom végre, ki vagyok. Ezt egyszer végre nekem is elmondhatom, Willy. (Szeretne az apja szemébe nézni, de az elbűzödték előle, balra)

WILLY (gyűlölettel, fenyegetően) Nyitva áll előtted az élet kapuja.

BIFF Apa! Tucatember a fiad, de az apja se több nála.

WILLY (odafordul bosszú, fékezhetetlenül kitör) Belőlem aztán nincs tizen-

kettő egy tucathal! Én Willy Loman vagyok. Te pedig a fiam, Biff Loman!

Biff Willy felé indul, de Happy az útját állja. Dühében Biff már az apjára támadna

BIFF Nem születtem arra, hogy embereket irányítsak. De te sem. Te se vitted többre! Kuli vagy, törpekukac, s a szeméiten végzed, mint a többi. Kapható vagyok, Willy! Óránként egy dollárért. Hét államban próbálkoztam, és sehol se fizettek értem többet. Egy dollár óránként, ez a taksa. Megérted végre, mit jelent ez? Én nem hozok neked haza babérokot, és te se várj tőlem semmit!

WILLY (Biffhez) Bosszúálló, gyűlölködő gazfickó!

Biff kitépi magát Happy markából. Willy rettegve felszalad a lépcsőn, de Biff elkapja

BIFF (haragja csúcán) Apa! Én egy senki vagyok. Egy nagy senki, apa. Hát nem tudod megérteni? Ezt nem a gyűlölet mondatja velem. Csak éppen az vagyok, aki vagyok. Ennyi az egész.

Biff dűbe elpárolgott, s megtörtén, szokogya borul Willyre, aki vigasztalja, átmogatja az arcát

WILLY (meglepetten) No, mit csinálsz, mit csinálsz? (Lindához) Sír a fiú.

BIFF (sír, megtörtén) Hadd menjek el innen, az isten szerelmére! Te pedig felejsd el a neveléses álmaidat, amíg még nem késő! (Nagy erőfeszítéssel áll a lábán, elbűzödték Willytől, és a lépcső felé tart) Reggel elmegyek. Őt pedig... fektessétek végre ágyba. (Kimerülten megy fel a lépcsőn a szobájába)

WILLY (bosszú szűnet után meglepetten, felénkülbe) Hát ez csodálatos, csodálatos... Biff... szeret engem...

LINDA Szeret? Imád téged, Willy!

WILLY Ó, Biff!... (Feldőlően maga elé mered) Sír! Nekem sírta el a

bánátát. *(Fojtogatja a szeretet, s most kiküldi az ígéretét)* Ez a fiú! Ez a fiú még sokra viszi egyszer!

Ben jelenik meg nagy fényben, közvetlenül a konyha előtt

BEN Még sokra viheti. Húszerzet dollárral a zsebében.

LINDA *(megéri, mit forgat Willy a fejében, félten és gyengéden)* Gyere, feküdj le, Willy. Most már minden rendbe jön.

WILLY *(nehezen tartja vissza magát, hogy ki ne rohanjon a házból)* Igen, menjünk aludni. Gyerünk, feküdj le, Happy.

BEN Nagy erő kell az embernek, hogy nekivágjon a dzsungelnek.

Ben idilli zenéje hangzik fel iszonyú ritmusban

HAPPY *(átüli Lindát)* Én is megnősülök, apa, ezt se felejtse el. Minden jóra fordul. Még ebben az évben osztályvezető leszek, majd meglátjátok, anya.

BEN Sötét a dzsungel, de gyémánttal van tele.

Willy odafordul Benhez, és hallgatja a szójátát

LINDA Légy jó! Hisz jó fiúk vagytok ti mind a ketten. Hát végre úgy is viselkedjétek!

HAPPY Jó éjszakát, apa! *(Felmegy a lépcsőn)*

LINDA *(Willyhez)* Gyere, drágám.

BEN *(nagy nyomatékkal)* Be kell menni a dzsungelbe: s onnan kihozni a gyémántot!

WILLY *(ahogy a konyhával mentén lassan az ajtóhoz odalóg, Lindához)* Szeretném még kiszellőztetni a fejem egy kicsit, Linda. Hagyj magamra.

LINDA *(már-már elárulva rettegését)* Fel kell jönnöd velem!

WILLY *(átüli)* Csak néhány perc az egész. Így még nem tudnék elaludni. Menj csak előre, nagyon fáradt lehetsz. *(Megcsókolja)*

BEN Ez nem olyan sima és kellemes, mint valami üzleti tárgyalás. Durva a gyémánt, mint a rög.

WILLY Menj föl szépen. Én is megyek nemsokára.

LINDA Azt hiszem, végre megoldottuk a dolgot, ugye, Willy?

WILLY Még hozzá a lehető legjobban!

BEN A lehető legjobban!

WILLY Ez az egyetlen megoldás. Minden megy a maga útján. Feküdj le. Nagyon fáradt lehetsz.

LINDA Siess te is.

WILLY Pár perc az egész.

Linda lemegy az ebédlőbe, majd a bálcsobában tűnik fel. Willy kilép a konyhájú elé

WILLY Szeret. *(Csodálkozva)* Mindig is szeretett ez a fiú. Hát nem különös? Ben! De igazán tisztelni ezért fog.

BEN *(csalóatosan)* Sötét a dzsungel, és csupa gyémánt.

WILLY Micsoda méltóságot érez majd húszerzet dollárral a zsebében!

LINDA *(kiált a szobájából)* Willy, gyere fel!

WILLY *(beküldi a konyhába)* Igen, igen, megyek már! Szellemes megoldás. Ugye, édes szívem? Bennek is ez a véleménye. Indulnom kell, drágám. Isten veled. *(Szinte táncos léptekkel megy át Benhez)* Gondold meg! Ha megérkezik a pénz, újra legyőzte Bernardot.

BEN Ragyogó megoldás, akárhonnán nézem.

WILLY Láttad? Rám borult és sirt! Ó, ha még egyszer megcsókolhatnám.

BEN Az idő is pénz, William.

WILLY Ó, Ben... Mindig tudtam, hogy így vagy úgy... de sikerül nekünk. Biffnek és nekem.

BEN *(az órájára néz)* A hajó... lekéssük... *(Lassan kifelé megy, és eltűnik a sötétben)*

WILLY *(elégkészen a ház felé fordul)* Na és ha kitörsz, fiú, egy hetvenéteres rúgást szeretnék látni, jól szorítsd le a labdát, és ha lósz, hát laposan és keményen. Ez a lényeg, fiú! *(Sarkon fordul és a nézőkhöz)* Itt mindenféle fontos emberek ülnek, és a legfontosabb az, hogy... *(Hirtelen észreveszi, hogy egyedül van)* Ben!... Ben!... Hová menjek? *(Hirtelen kevergő mozgulaton tesz)* Ben, hogyan csináljam?

LINDA *(híjja)* Willy, miért nem jössz?

WILLY *(a félelemtől felkiált, sarkon fordul, mintha Lindát kellene csittantania)* Ben! *(Ismét megfordul, mintha az út-át keresné, hangok, arckok rohamide*

meg, s ő azokat akarná csitítani) Sst! Sst!... (Hirtelen lágy, derűs megszólalás, s az megállítja Willyt. A zene elvisszabotol, magasságig fokozódik. Willy lábujjhegyen jár fel és alá, majd a ház felé rohan) Sst!

LINDA Willy! (Semmi válasz. Linda vár, Biff fölkel az ágyról: ruhástul fekszik. Happy felül, Biff figyelve áll. Linda jön nagy rettegéssel) Willy! Hol vagy? Willy!

Kocsi indulását ballani, teljes sebességgel rohan el

LINDA Nem! Nem!

BIFF (lerohan a lépcsőn) Apa!

Abogy a kocsi felgorsul, a zene óriási hangzavarból csitul le, és egy csillólagy hangjáná változik át. Biff lassan visszamegy a hálszobába. Happyul együtt mély megrendüléssel veszle fel a kabátjukat. Linda lassan lép fél a szobából. A zene gyorsindulóba úszik át. Nappal van. Charley és Bernard sötét ruhában jelenik meg: kopogtatnak a konyhajón. Biff és Happy lassan lépnek a lépcsőn, amint Charley és Bernard bejön. Egy pillanatra mindnyájan megállnak, amikor a gyorsruhába öltözött Linda kicsiny rozsákoszornival belép. Odamegy Charleyhoz, és belekarol. Most mindnyájan a nézőtér felé lépnek a konyhafal vonalán át. Az előszőnypadon Linda leteszi a virágot, letérdel, majd a sarkára guggol. Mindnyájan a szíra bámulnak

REKVIEM

CHARLEY Ránk sötétedik, Linda.

Linda nem válaszol, a szíra mered

BIFF Menjünk, anya, pihened is kell. Nemsokára bezárják a temetőt.

Linda nem mozdul. Szűnet

HAPPY (sértődötten) Nem volt joga hozzá. Mi szüksége volt rá? Segítettünk volna rajta.

CHARLEY (dörmögve) Hüüm.

BIFF Menjünk, anya.

LINDA Senki se jött el. Miért?

CHARLEY Nagyon szép temetés volt.

LINDA Hol maradtak az ismerősei? Biztos ők is elítélik.

CHARLEY Nehéz az élet, Linda. Senki se ítéli el Willyt.

LINDA Nem értem, miért épp most tette? Harmincöt esztendő után végre megszabadultunk minden adósságtól. Már csak egy kis havi fix hiányzott. A fogorvost is kifizette.

CHARLEY Az embernek nemcsak a havi fix számít.

LINDA Nem értem...

BIFF Mennyi szép napot köszönhetünk neki. Ahányszor csak hazajött egy-egy útfárol... vagy a vasárnapok, amikor a tornácot építettük... befejeztük a kamrát, amikor új kaput raktunk fel, új fürdőszobát csempéztünk, és felhúztuk a garázt... Abba a tornácba, Charley, ezt én mondhatom neked, többet adott bele, mint az üzletibe.

CHARLEY Egy kanálnyi cement már boldoggá tette.

LINDA Milyen ügyes keze volt!

BIFF Csak az álmai hazudtak! Hazug álmokat szövögetett.

HAPPY (már-már öltre menne Biff-fel) Ne merd ezt mondani!

BIFF Nem tudta soha, kicsoda is ő voltaképpen.

CHARLEY (*elhárítja Happy meghalását és válságát, Biffhez*) Eltélni pedig senki se merje ezt az embert. Ti nem veszitek tudomásul: Willy ügynök volt, s az ügynök élete nem épül szilárd talajra. Nem az ügynök építi a házat, nem ő hozza a törvényt, nem ő írja föl az orvosságot. Elvész az ő útja a nagy ég alatt, pedig mosolyogva jár rajta a cipőpasztájával. S ha csak egyszer is nem mosolyognak rá vissza – megindult alatta a föld. Neki bealkonyult abban a pillanatban, és vége van. Senki se merje eltélni. Az ügynök álmvilággal ügynököl – ez a mestersége.

BIFF Charley, ez az ember sohase tudta, kicsoda ő voltaképp.

HAPPY (*dühvel*) Ne merd ezt mondani!

BIFF Miért nem jössz velem nyugatra, Happy?

HAPPY Ilyen könnyen nem hagyom magam legyúrni: itthon vagyok ebben a városban, itt verekszem ki a szerencsémét. (*Határozott arccal néz Biffre*) A Loman Fivérek!

BIFF Én már tudom, ki vagyok.

HAPPY Úgy is jó, testvér. Megmutatom én neked meg a többieknek, hogy Willy Loman nem halt meg hiába. Az álma igaz volt. S ez az egyetlen igaz álmom – elsőnek lenni mindenekfölött. Itt vívta ezt a harcot, és én itt nyertem meg neki.

BIFF (*reménytelen pillantást vet Happyre, s lehajol az anyjához*) Induljunk, anya.

LINDA Menjetek. Mindjárt jövök én is. Menj, Charley. (*A férfi háborzik*) Egyetlen percig szeretnék még itt maradni. Nem búcsúztattam el tőle...

Charley elmegy, Happy követei. Biff egy kisvá lemarad, babra áll Lindától, aki ott ül, s megpróbál erőt venni magán. Közébről sűrűlő hangzók fel, Linda monológját kíséri

LINDA Bocsáss meg, drágám, nem tudok sírni. Nem tudom, miért képtelen vagyok rá. Nem értem. Miért tetted? Segíts, Willy, nem tudok sírni! Mintha csak elutaztál volna: várlak, Willy, drágám, nem tudok sírni. Miért tetted? Keresem, keresem, keresem az okát, de nem találom, Willy. Ma kifizettem a ház utolsó részletét. Épp ma, drágám. És az a ház nem lesz az otthonunk. (*Sírás kaparja a torokát*)

Szabadok vagyunk, függetlenek. (*Zokogva, de megkönnyebbülten*) Szabadok. (*Biff lassan odamegy hozzá*) Szabadok vagyunk... Szabadok!

Biff fölégíti, s karanfogna vezeti jobbra. Linda csendesen sír. Bernard és Charley együtt jönnek, Happyvel a nyomukban, Linda és Biff után. Az első tizedő színpadon még hallik a zene, majd a ház fölött a bérkaszárnyák iszonyú körvonalai éles fényben ragognak fel, amikor lebull a